

ΜΑΘΗΜΑ

Ενδυματολογία. Θεωρητικές προσεγγίσεις.
Ερευνητικό και διασωστικό έργο.

ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ

κα. Ζάχου Βρέλλη Μαρίνα.

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η εξέλιξη των ιερατικών αμφίων.

Επίθετο: Σταθάκης.

Όνομα: Αθανάσιος.

Τμήμα: Αρχαιολογικό.

Εξάμηνο: Ζ'.

Αριθμός Μητρώου: 3981.

Διεύθυνση: Αγ. Αθανασίου 4

Κερατέα – Αττικής,

Τ.Κ. 19001.

Τηλ.: 2299069607, 2299042853,

6972822388.

«Ἐπεὶ καὶ τὰ ἱερά ἄμφια χάριν ἔχουσιν θείαν, ὅτι καὶ σημασίαν πνευματικὴν ἕκαστον τούτων ἔχει τινά, καὶ δι' εὐλογίας ἀρχιερατικῆς ἕκαστον τούτων δίδεται»¹.

Ἱερά ἄμφια ονομάζονται τα ιδιαίτερα ενδύματα, τα οποία ενδύονται οι κληρικοί, κατὰ τὴν τέλεση τῶν ἱερῶν ακολουθιῶν. Κάτω ἀπὸ μιὰ ευρύτερη ἔννοια ονομάζονται ἄμφια καὶ τὰ καλύμματα τῆς Αγ. Τραπέζης, τῆς Προθέσεως, τῶν Δισκοπότηρων, οἱ θύρες καὶ τὰ προσκηρυτάρια. Ἐμεῖς ἐδῶ θὰ ασχοληθούμε με τὴν πρώτη κατηγορία, δηλαδή τῶν ἱερατικῶν ἀμφίων.

Ὁ λειτουργὸς ενδύεται τὴ στολὴ του, γιὰ νὰ αποβάλλει « τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης » καὶ « νὰ ἐνδυθῆ τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι ἀληθείας »².

Ὅπως γράφει στὴ « Λειτουργικὴ Α' » ὁ καθηγητὴς θεολογίας Ι. Φουντούλης, ἡ θεολογικὴ ἔννοια τοῦ ἀμφίου εἶναι ὅτι ὁ λειτουργὸς δὲν τελεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ τὰ μυστήρια, ἀλλὰ δυνάμει Χριστοῦ καὶ τῆς ἱερωσύνης τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποία κατέχει δια τῆς χειροτονίας ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ « ἐνδεδυμένος τὴν τῆς ἱερατίας χάριν »³.

Ὁ ἱερέας εἶναι εἰκόνα τοῦ Ἀρχιερέως Χριστοῦ καὶ ἡ ενδυμασία του εἶναι σύμβολο τῆς ενδυμασίας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γιὰ τὸν λόγῳ αὐτὸ « τὰ ἄμφια τῶν ἱερέων εἶναι ἅγια »⁴ κατὰ τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας. Ὁ ἱερέας ποῦ ενδύεται κάθε φορὰ τὰ ἱερά ἄμφια τὰ εὐλογεῖ σταυροειδῶς, τὰ ἀσπάζεται καὶ τὰ φορεῖ. Οἱ πράξεις αὐτὲς πιστοποιοῦν - κατὰ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης - ὅτι τὰ ἄμφια « ἡγιασμένα εἰσὶ καὶ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἁγιάζεται καὶ ἁγιαμοῦ μεταδοτικὰ εἰσὶ »⁵. « Ὁ ἱερεὺς φορῶντας τὴν ἱερατικὴν του στολήν, μᾶς ὑπενθυμίζει πῶς ἐνῶ εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, δὲν ἀνήκει μόνον στὸν κόσμον αὐτό. Στέκεται

ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπον καὶ στὸν θεό, γέφυρα ἀπὸ τὴν ὁποία ἀνέρχονται οἱ προσφορές μας στὸν ουρανὸ καὶ κατέρχονται οἱ δωρεές τοῦ Θεοῦ »⁶.

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κάνει λόγῳ για τὴν αναγκαιότητα τῶν ἀμφίων στὴν λατρεία: « καὶ ποιήσεις στολήν ἁγίαν Ἀαρὼν τῷ ἀδελφῷ σου εἰς τιμὴν καὶ δόξαν ... καὶ ποιήσουσιν τὴν στολήν τὴν ἁγίαν Ἀαρὼν εἰς τὸ Ἅγιον ἐν ἧ ἱερατεύσει μοι »⁷.

Στὴ Καινὴ Διαθήκη τὸ ἔνδυμα ἔχει ἐννοια πνευματικὴ. Στὴ Μεταμόρφωση τοῦ Κυρίου τὰ ἐνδύματά του ἐγίναν « λευκά ὡς τὸ φῶς ». Τὸ ἱμάτιό του ἀγγίζει με πίστη ἡ αιμορροούσα γυναίκα καὶ ὡς μυστικὸς ἀγωγὸς τῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ – τὸ ἔνδυμα – τὴν καθαρίζει. Ὁ χιτῶνας τοῦ Χριστοῦ « ἕφαντός ἄνωθεν »⁸ εἶναι σύμβολο καὶ εἰκόνα τῆς Εκκλησίας. Τέλος κατὰ τὸ Βάπτισμα χρησιμοποιεῖται λευκὸς χιτῶνας ὡς σύμβολο τῆς αγιότητος καὶ καθαρότητος τῶν ψυχῶν τους.

Τὰ ἀμφια τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς ιερωσύνης χαρακτηρίζονται ὡς « ιερά », διότι πρῶτον, δίνονται κατὰ τὴ χειροτονία με τὴν εὐλογία τοῦ χειροτονούντος ἀρχιερέως. Δεύτερον διότι φοριοῦνται κατὰ τὴν τέλεση τῆς Λατρείας, τῶν ιερῶν ἀκολουθιῶν καὶ τῶν Μυστηρίων καὶ ἀπτονται αὐτῶν. Τρίτον γιατί λειτουργοῦν ὡς σημεῖα που μαρτυροῦν τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τῶν ἀνθρώπων καὶ τέλος τέταρτον γιατί κατὰ τὴν ἐνδυσή τους ἀπαγγέλλονται ἀγιογραφικοὶ στίχοι καὶ με τὸν τρόπο αὐτὸ καθαγιαίνονται, « διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως » ὅπως μαρτυρεῖ ὁ ἀπόστολος Παυλὸς (Α΄ Τιμ. δ' 5)

Ἡ χειροτονία ἐξάλλου ὡς μυστήριον μετάδοσης τῆς ιερωσύνης, εἶναι τὸ ὑψίστο γεγονός για τοὺς ὀρθόδοξους λειτουργούς. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ χειροτονούμενος λειτουργὸς ἐνδύεται τὰ ἀμφια κατὰ τὴν ὥρα τῆς χειροτονίας. Δεν ὑπάρχει χειροτονία χωρὶς ἐνδυση ιερῶν ἀμφίων, οὔτε ἀμφια χωρὶς χειροτονία.

Η ένδυση αυτή του ορθόδοξου κληρικού με τα ιερά άμφια του βαθμού του δεν έχει διακοσμητικό αλλά θεολογικό χαρακτήρα. Τα ιερά άμφια με τα οποία ενδύεται ο ορθόδοξος λειτουργός, δεν είναι απλώς μια τελετουργική στολή, όπως τα ενδύματα του ηθοποιού ή του αξιωματικού κ.λπ. Τα ιερά άμφια έχουν θεολογικό χαρακτήρα και εκφράζουν το χάρισμα της ιερωσύνης με το οποίο ενδύθηκε η φθαρτή και θνητή φύση του χειροτονηθέντος πιστού.

Ο θεολογικός χαρακτήρας των αμφίων διαπιστώνεται από το γεγονός ότι λειτουργούν ως ιερά σημεία και ως ιερά σύμβολα, η σημασία τους δηλαδή είναι συμβολική. Έτσι λοιπόν τα άμφια ως ιερά σημεία ή σύμβολα αποκρύπτουν ή φανερώνουν υπερβατικές καταστάσεις και πραγματικότητες.

Οι σπουδαιότερες καταστάσεις που συμβολίζουν τα ιερά άμφια είναι:

1. ο εξαγιασμός και η μεταμόρφωση του ανθρώπου: τα συνήθη ενδύματα των ιερέων είναι μελανά και συμβολίζουν τη μεταπτωτική φύση του ανθρώπου. Όταν όμως ο λειτουργός πρόκειται να τελέσει κάποια ακολουθία ή μυστήριο, εκδύεται τη σκοτεινή και πένθιμη περιβολή του και μετενδύεται τα ιερά άμφια που είναι συνήθως λευκά. Η μετένδυση αυτή είναι και δηλωτική της κλήσεως του ανθρώπου να απεκδύεται « *τόν παλαιόν άνθρωπον καί νά ἐνδύεται τόν καινόν, τόν κατά Θεόν κτισθέντα* »⁹, καθώς και της πνευματικής αναγέννησης που συντελείται στον χώρο της Εκκλησίας.
2. η παρουσία του Χριστού: τα ιερά άμφια έχουν επίσης χριστολογική σημασία, λειτουργούν δηλαδή ως σημεία και σύμβολα της παρουσίας του Χριστού « *ἐν μέσω τῆς λειτουργικῆς συνάξεως τῶν πιστῶν* »¹⁰. Τα άμφια όλων των βαθμών στο σύνολό τους, αλλά και στα επι μέρους τμήματά τους, συμβολίζουν όχι μόνο τη ζώσα παρουσία του Χριστού εν μέσω των πιστών, αλλά και ειδικές πτυχές

- του απολυτρωτικού έργου του, όπως τον λόγο του (το επιγονάτιο), το μαρτύριό του (το πορφυρό χρώμα) κ.λπ.
3. παρουσία του αγίου Πνεύματος: το επιτραχήλιον το κατ' εξοχήν άμφιο του ορθόδοξου λειτουργού, οι « ποταμοί » των αμφίων του αρχιερέως όχι μόνο συμβολίζουν τη χάρη του αγίου Πνεύματος (ιερωσύνη) αλλά λειτουργούν και ως αγωγοί της χάριτος και της δυνάμεως του αγίου Πνεύματος, κατά το υπόδειγμα των ιματίων του Χριστού και των Αποστόλων (Λουκ. η' 45 - 47 και Πραξ. ε' 15 αντίστοιχα).
 4. παρουσία της εκκλησιαστικής κοινότητας: τα άμφια έχουν ακόμα και εκκλησιολογική σημασία. Ο ιερέας χειροτονείται και ενδύεται τα άμφια με τη παρουσία και τη συμμετοχή του εκκλησιαστικού πληρώματος, αλλά και όταν πρόκειται να τελέσει τα της θείας λατρείας. Χωρίς τη σύναξη της εκκλησίας των πιστών, ο ιερέας δεν ενδύεται τα ιερά άμφια. Τα άμφια επομένως, μαρτυρούν την ύπαρξη της εκκλησιαστικής κοινότητας. Ο ορθόδοξος λειτουργός δεν ενδύεται ποτέ τα ιερά άμφια για ατομική χρήση. Όπως γίνεται με τους ρωμαιοκαθολικούς, αλλά μόνο όταν παρίσταται η κοινότητα των πιστών, « οί ἱερείς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην καί οί ὄσιοί σου ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται »¹¹. Η απουσία των αμφίων σημαίνει την απουσία της εκκλησιαστικής κοινότητας. Και όπως ομολογεί ο Carlyle « όταν οι ιερείς παύσουν να φορούν άμφια, αυτό θα είναι σημείο ότι η κοινότητα πέθανε και η ανθρωπότητα θα έχει γίνει πτώμα προς ταφήν. Τα ιερά άμφια είναι σημαντικά, διότι υποβαστάζουν τον πολιτισμό και αυτόν ακόμα τον έλλογο άνθρωπο ».
 5. εσχατολογική σημασία: η μετένδυση του λειτουργού, η απέκδυση των εξωτερικών σκοτεινών ενδυμάτων και η ένδυσή του με λευκά, πολύχρωμα και χρυσοποίκιλτα άμφια, συμβολίζει την εσχατολογική αλλαγή της

ανθρώπινης φύσης και την ένδυσή της με τους άφθαρτους καινούς χιτώνες της αναστάσεως, της όγδοης και αιώνιας ημέρας. (... οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἡμῶν, ἐάν μὴ ἀμφιασθῆ ἔκ τῆς θεότητος ἄρρητα ἄμφια οὐρανίου κάλλους...) ¹². Τα ἄμφια, ειδικότερα, συμβολίζουν επίσης το ένδυμα του γάμου, την εσχολογική δηλαδή ένωση του πιστού και του ιερέα με τον Χριστό. Η νύφη κατά την ώρα του γάμου της αλλάζει ένδυμασία. Απεκδύεται τα συνήθη ένδύματα και ένδύεται το του γάμου που είναι πάντα λευκό και υφασμένο με λεπτές και πολυτελείς κλωστές (πρβλ. και τα σχετικά βιβλικά χωρία και εκκλησιαστικά τροπάρια που αναφέρονται στο ένδυμα του γάμου, Ματθ. γ', 4. κβ', ΙΙ-Ι2, « τόν νυμφώνα σου βλέπω...» κ.λπ.). Με την έννοια αυτή, η ένδυση του λειτουργού με τα ιερά ἄμφια κατά τη θεία λατρεία, είναι μια προετοιμασία για την εορτή « τοῦ γάμου τοῦ ἁρνίου » ¹³.

Ιδιαίτερη θεολογική σημασία έχει το σχήμα – σχέδιο των ιερών αμφίων. Τα ιερά ἄμφια έχουν σχεδιαστεί με βιβλικά και εσχολογικά πρότυπα, και συμβολίζουν τις αγγελικές υπάρξεις και τα καινά σώματα της αναστάσεως.

Το ιερατικό φελόνιο και το διακονικό οράριο συμβολίζουν αγγελικές και αρχαγγελικές υπάρξεις, ο ποδήρης χιτώνας αναφέρεται στα σώματα της αναστάσεως στα οποία έχει καταργηθεί η διάκριση των φύλων και οι άνθρωποι είναι « ὡς ἄγγελοι Θεοῦ » ¹⁴, κατά τη ματρυρία του Κυρίου. Ο ποδήρης χιτώνας, καθώς καλύπτει τα κάτω μέρη του ανθρώπινου σώματος, παρουσιάζει τον λειτουργό τού Θεού ως επίγειο ἄγγελο και εις τύπον Χριστού, στον οποίο έχει υπερβαθεί πνευματικά και χαρισματικά η διάκριση των φύλων. Ο ποδήρης χιτώνας υπερβαίνοντας τη φυλετική και εθνική ταυτότητα του λειτουργού, του προσδίδει οικουμενική διάσταση.

Ο ορθόδοξος λειτουργός « ένδεδυμένος τήν τῆς ἱερατείας χάριν » και φορώντας τον ποδήρη χιτώνα, δεν είναι πιά « οὔτε ἄρσεν

οὔτε θῆλυ, οὔτε Ἑλλην οὔτε Ἰουδαῖος »¹⁵, αλλά οικουμενικός άνθρωπος, που μπορεί ακώλυτα, αλλά και ευπρόσδεκτα να λειτουργεί σε οποιοδήποτε γεωγραφικό χώρο. Τα ιερά άμφια επομένως δεν έχουν κοινωνιολογικό χαρακτήρα, όπως τα άλλα κοσμικά ενδύματα, αλλά εκφράζουν την ποιότητα και τις διαστάσεις του χαρίσματος της ιερωσύνης που διαιαφοροποιεί υπαρξιακά τον άνθρωπο ιερέα, από τους άλλους ανθρώπους.

Τα άμφια της αρχαίας Εκκλησίας ήταν αποκλειστικώς λευκά. Η λευκότητα των αμφίων όπως και των βαπτισματικών χιτώνων, συμβολίζει την είσοδο του πιστού από το βασίλειο του σκότους στο βασίλειο του φωτός: « *χιτώνα μοι παράσχου φωτεινόν, ὃ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον* ». Η λευκότητα εξάλλου των βαπτισματικών χιτώνων και των ιερών αμφίων αναφέρονταν άμεσα στη λευκότητα των ιματίων του Χριστού κατά την Μεταμόρφωση, αλλά και των ιματίων των εν τῷ κενῷ τᾶφῳ του Χριστού καθημένων Αγγέλων, ενδεδυμένων «*ἐν ἔσθίσεσιν ἀπαστραπτούσαις*»¹⁶.

Η πολυχρωμία των ιερών αμφίων επικράτησε αργότερα και σε τούτο ασφαλώς επέδρασε η σημασία περί του πεποικιλμένου του χαρίσματος της ιερωσύνης.

Κατά τους πρώτους Χριστιανικούς αιώνες δεν φαίνεται πιθανό να υπήρχε ιδιαίτερη ιερατική στολή. Εξάλλου ο Κύριος προσέρχεται για να τελέσει τον Μυστικό Δείπνο, φορώντας τα ιμάτιά του, δηλαδή τον κατάσαρκο χιτώνα (σαλούκ) που ήταν μακρύτερος από τον ελληνικό και τον άρραφο επενδύτη (ταλίθ), το καθ' αυτό ιμάτιο, που έμοιαζε με φιλοσοφικό τρίβωνα. Αυτά τα ιμάτια « *ἐγένετο λευκά ὡς τό φῶς* »¹⁷ κατά την Μεταμόρφωσή του στο όρος Θαβώρ. Γυμνός ανεβαίνει στο Σταυρό για να τελέσει την θυσία. Οι κληρικοί προσερχόμενοι στο ναό για τις ιεροτελεστίες φορούν ενδυμασία όμοια κατά το σχήμα με την κοινή εν χρήσει ενδυμασία, με την διαφορά ότι ήταν ευπρεπέστερη και καθαρότερη. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι θεωρήθηκε άπρεπο να χρησιμοποιούν για κάθε άλλη χρήση

τα ιερά σκεύη που χρησιμοποίησαν για την Θεία Ευχαριστία καθώς και ρούχα των λειτουργών. Έτσι λοιπόν ενώ περνούσε ο χρόνος και η ενδυμασία του λαού ματαβαλόταν, θεωρήθηκε ανάρμοστο να μεταβληθεί ή και να προσαρμοστεί η ενδυμασία των ιερέων προς αυτή των λαϊκών. Έτσι λοιπόν διαφοροποιήθηκε βαθμιαία η ιερατική στολή, διαφοροποιούμενη μάλιστα για κάθε βαθμό της ιερωσύνης.

Για πρώτη φορά γίνεται λόγος περί λειτουργικού αμφίου κατά τον Δ΄ αιώνα στη Σύνοδο της Λαοδικείας το 364, στους 22 και 23 κανόνες της. Ο Ευσέβιος προσφωνεί τους επισκόπους της Συνόδου της Τύρου λέγοντας: «*Ὡ φίλοι Θεοῦ καί ἱερεῖς, οἱ τόν ἅγιον ποδήρη καί τόν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον καί τήν ἱερατικήν τοῦ ἁγίου πνεύματος στολήν περιβεβλημένοι*»¹⁸. Και ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός στον λόγο του προς τον Πατέρα του βεβαιώνει: «*Διά τοῦτο χρίεις ἀρχιερέα καί περιβάλλεις τόν ποδήρη καί περιτίθης τήν κίδαριν...*»¹⁹.

Έτσι λοιπόν στην Ανατολική Εκκλησία η καθιέρωση ιδιαίτερης λειτουργικής στολής τοποθετείται ίσως νωρίτερα των αρχών του Δ΄ αιώνα. Πάντως η καθιέρωση αυτή ούτε γενική είναι, ούτε καθολική και απαραβίαστη. Το 389 η Σύνοδος της Καρθαγένης απαγορεύει με τον 61^ο κανόνα της στους πρεσβυτέρους να τελούν στο εξής την Θεία Ευχαριστία άνευ στιχαρίου. Αυτό είναι αναγκαίο για την απόλυτη καθαριότητα, επισημότητα και εξύψωση της αίγλης και του γοήτρου των λειτουργών στην Εκκλησία. Πάντως από τον ΣΤ΄ αιώνα η ιερατική στολή διαφέρει πλέον της κοινής ενδυμασίας.

Αξίζει να σημειωθούν κάποιες μαρτυρίες για την χρήση των ιερών αμφίων που έχουμε:

- από το Η΄ βιβλίο των Αποστολικών Διαταγών, ο επίσκοπος προκειμένου να ιεουργήσει αλλάζει ένδυμα: «*Εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτόν ὁ Ἀρχιερεύς ἅμα τοῖς ἱερέυσι καί λαμπράν ἔσθητα μετενδύς...*»

- ο Ιερώνυμος (345 – 420) μαρτυρεί ότι οι ιερείς ενδύονταν ειδικά λειτουργικά ενδύματα, διαφορετικά από εκείνα που έφεραν έξω του ναού²⁰,
- ο Θεοδώρητος (395 – 460) αναφέρει ότι ο Μμ. Κωνσταντίνος έδωσε τα 330 πολύτιμο ένδυμα (ιερά στολή) στον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Μακάριο (314 – 333),
- και ο Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης (360 – 440) που μνημονεύει αλλά και καθορίζει τον συμβολισμό των ιερών αμφίων.

Η ανάλυση της μορφής των ενδυματολογικών τύπων των ορθόδοξων ιερατικών αμφίων με κριτήριο τον τρόπο κατασκευής (κοπής – ραφής) επιτρέπει μια πρώτη διάκριση στα :

- α). απλά ή αδιαμόρφωτα ή επίπεδα ενδύματα και
- β). σύνθετα ή διαμορφωμένα ή ενδύματα με σχήμα.

Ο διαχωρισμός αυτός δείχνει κατ' αρχάς ότι τα ιερατικά ενδύματα προέρχονται και από τους δύο αρχαίους τρόπους ένδυσης, που αντιστοιχούν σε γενικές γραμμές στα τυλιχτά ή πτυχωτά ή άρραφα ενδύματα και στα κομμένα και ραμμένα ενδύματα.

Σ' αυτό το σημείο βέβαια πρέπει να σημειώσουμε ότι τα ιερατικά άμφια, που ανήκουν στο εκκλησιαστικό βεστιάριο, καθ' όλη την πορεία της εξέλιξής τους, επηρεάζονται κυρίως από το κοσμικό βεστιάριο της υψηλής κοινωνίας, ρωμαϊκό, βυζαντινό και μεταβυζαντινό. Έτσι λοιπόν όπως έχουν εξελιχθεί μέχρι σήμερα, έχουμε τα εξής εξαρτήματα της ιερατικής στολής: το στιχάριο, το οράριο, το επιτραχήλιο, το φελόνιο, τον σάκκο, το ωμοφόριο και τον μανδύα.

Επιστρέφοντας λοιπόν στα του τρόπου κατασκευής, μπορούμε να πούμε ότι κατά τον πρώτο τρόπο ένδυσης τυλίγεται ένα κομμάτι υφάσματος, γύρω από το σώμα,

στερεωμένο με διάφορους τρόπους. Το γενικό χαρακτηριστικό αυτών των ενδυμάτων είναι ότι παρουσιάζουν επίπεδη μορφή, δηλαδή μπορούν να ξεδιπλωθούν και να επιδειχθούν σε δύο διαστάσεις. Είναι διαμορφωμένα δηλαδή, προσωρινά γύρω από το μέρος του σώματος που καλύπτεται. Από αυτή τη κατηγορία κατάγονται το οράριο και το επιτραχήλιο, το ωμοφόριο και το επιγονάτιο καθώς και η αρχική μορφή του σάκκου – τουνίκας. Καταχρηστικά θα μπορούσαν να καταταχθούν εδώ τα επιμάνικα και η ζώνη.

Κατά τον δεύτερο τρόπο ένδυσης, φοριέται ένα ένδυμα συγκεκριμένων διαστάσεων, του οποίου τα τμήματα κόπηκαν και ενώθηκαν με ραφές για να εφαρμόζουν όσο το δυνατόν καλύτερα στο σώμα. Αυτά έχουν τρεις διαστάσεις και παρουσιάζουν επαλληλία υφάσματος. Σ' αυτή τη κατηγορία ανήκουν το στιχάριο, το φελόνιο, ο μεταγενέστερος τύπος σάκκου – δαλματικής και ο μανδύας.

Είναι σαφές ότι μέσα από συγκεκριμένα ενδυματολογικά στοιχεία ορίζονται τα κριτήρια σημειολογικής διαίρεσης των ιερατικών βαθμίδων, έτσι:

1. από την αφομοίωση των διακριτικών ενδυμάτων της ρωμαϊκής εξουσίας, προκύπτει η εξής σημειολογία:
 - α) οράριο : διάκονος,
 - β) επιτραχήλιο : πρεσβύτερος,
 - γ) ωμοφόριο : επίσκοπος.
2. από τη τακτική της προνομιακής παραχώρησης ενδυμάτων από το αυτοκρατορικό στο εκκλησιαστικό ή και ακόμα μέσα στο ίδιο το εκκλησιαστικό βεστιάριο με παραχώρηση αμφίων ανώτερων βαθμών στους κατώτερους, όπως ο σάκκος στη πρώτη περίπτωση και τα επιμάνικα στη δεύτερη.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι ο αριθμός των ενδυμάτων κάθε ενδυματολογικού συνόλου αποτελεί και κριτήριο ιεραρχίας.

Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας η εκκλησιαστική φορεσιά, αναγνωριζόταν από ορισμένα γενικά χαρακτηριστικά, που τη διαφοροποιούν από τα ρούχα των υπόλοιπων κοινωνικών ομάδων. Εξ' άλλου ο Μέγας Βασίλειος έγραφε τον Δ' αιώνα : « *Χρήσιμον δέ και τό τῆς έσθῆτος ίδίωμα προκηρυττούσης έκαστον και προδιαμαρτυρομένης τό έπάγγελμα τῆς κατά Θεόν ζωῆς* »²¹. Βασικό στοιχείο της ιερατικής φορεσιάς είναι η διευθέτησή της με τρόπο ώστε να εξαφανίζει κατά το δυνατόν το ανθρώπινο σώμα. Το υπερβολικό μήκος και τα στενά μανίκια των εσωτερικών στιχαρίων, τα φαρδιά ενδύματα, η απουσία εμφανούς ζώνης, η ταυτόχρονη χρήση πολλών υπερκείμενων ενδυμάτων συνέβαλαν σε αυτό από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα. Οι ενδυματολογικές αυτές επιλογές, που οδηγούν σε « εξαφάνιση » του σώματος, μαρτυρούν ίσως τη θέληση του κλήρου να απομακρυνθεί από κάθε τι υλικό – ακόμα και το ανθρώπινο σώμα – προκειμένου να προσεγγίσει το θείο. Παράλληλα όμως, μέσα στα πλαίσια του βυζαντινού ενδυματολογικού συστήματος, ο κλήρος προσπάθησε να κερδίσει το σεβασμό των άλλων τάξεων, αφού η κάλυψη του σώματος είναι μέσο ένδειξης σεβασμού αλλά και προκαλεί τον σεβασμό.

Εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό της ιερατικής αμφίεσης, συμβατό με τα χριστιανικά ιδεώδη, είναι η άρνηση κάθε υπερβολής. Η λιτότητα και η σεμνότητα των ενδυμάτων προβάλλονται ως βασικά στοιχεία της φορεσιάς κάθε χριστιανού. Η υλοποίηση αυτής της ηθικής επιταγής, κατά την βυζαντινή τουλάχιστον περίοδο, διαπιστώνεται σε πολλές πτυχές του ιερατικού ενδύματος. Στα περιορισμένα, επαναλαμβανόμενα για αιώνες σχέδια, στα σκούρα ή άτονα χρώματα, στη λιτότητα του διακόσμου και στην απλότητα τεχνικών κατασκευής τους.

Σε ότι αφορά τα χρώματα, πρέπει αρχικά να διευκρινιστεί ότι στο πλαίσιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας επιτρέπονται όλα

και δεν υφίστανται καθορισμένοι κανόνες ως προς τη χρήση τους. Με βάση όμως τη σχετική βυζαντινή εικονογραφία, συνήθη χρώματα ήταν το λευκό, το καστανό και η ώχρα. Ιδιαίτερα προβεβλημένο παρουσιάζεται το λευκό, ενώ ξεχωριστή θέση κατέχει και το πορφυρό – σημασιολογικά φορτισμένο χρώμα - που περιορίζεται όμως σε συγκεκριμένες στιγμές της λατρείας.

Η διακόσμηση επίσης των στιχαρίων, των ωμοφορίων, των οραρίων και των επιτραχηλίων περιορίζεται κατά τη βυζαντινή περίοδο σε μικρό μέρος της επιφάνειάς τους και αποτελείται από απλές ταινίες, τους ποταμούς ή από άλλης μορφής απλά γεωμετρικά υφάσματα, συνυφασμένα ή επιρραμένα στοιχεία ή από σταυρούς και άλλα γραμμικά μοτίβα. Τα εξωτερικά ενδύματα – φελώνιο – δεν φέρουν διάκοσμο στην εικονογραφία μέχρι τον ΙΑ΄ αιώνα, οπότε εμφανίζεται το πολυσταύριο φελώνιο που θα κυριαρχήσει στη συνέχεια. Βέβαια υπάρχουν πρώιμες ήδη γραπτές πηγές. Καθώς και ελάχιστες εικονογραφικές μαρτυρίες, που δείχνουν ότι υπήρχαν κληρικοί που ξέφευγαν από τον κανόνα. Ωστόσο τα παλαιότερα βυζαντινά ιερατικά άμφια που διατηρούνται, ανάγονται στην Παλαιολόγειο περίοδο. Αν και πρόκειται για εξαιρετικά πολυτελή χρυσοκέντητα ή ενυφασμένα μεταξωτά ενδύματα, πράγμα που δείχνει ότι υπήρχαν θιασώτες της πολυτέλειας στους εκκλησιαστικούς κύκλους, δεν επιτρέπουν την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, καθώς είναι πιθανό ότι αποτελούσαν στοιχεία της φορεσιάς ελάχιστων προσώπων με ιδιαίτερη θέση στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Η εικόνα διαφοροποιείται έντονα στη περίοδο της Τουρκοκρατίας, όταν ενδύματα με πλούσια, πολύχρωμα φυτικά κυρίως ή γεωμετρικά μοτίβα ενυφασμένα ή κεντημένα, φαίνεται πως χρησιμοποιούνται ευρύτατα από ιερωμένους όλων των βαθμίδων. Περίτεχνα στολισμένα στιχάρια, φελώνια και σάκκοι εικονίζονται στα μεταβυζαντινές τοιχογραφίες του ελλαδικού χώρου, ενώ τα σωζόμενα ιερατικά, χρυσοκεντημένα ή και με απλούστερες τεχνικές

διακοσμημένα άμφια, μαρτυρούν ότι η Εκκλησία πλέον αποδέχεται την πολυτέλεια, όπως αυτή εκφράζεται μέσω της διακοσμητικής εκζήτησης.

Αυτή η εξέλιξη, εάν δεν είναι πλασματική και δεν οφείλεται σε κενό των πηγών των προγενέστερων περιόδων, ενδεχομένως να πρέπει να συνδεθεί να το νέο ρόλο της Εκκλησίας μετά την διάλυση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, όταν χρειάστηκε να υποκαταστήσει την κοσμική εξουσία για τους χριστιανούς και να διατηρήσει τη βυζαντινή παράδοση. Η πολυτέλεια των επίσημων ενδυμάτων του κλήρου χρησιμοποιήθηκε ίσως ως μέσον επιβολής του και διακήρυξης της ισχύος του σε ένα περιβάλλον εκ προοιμίου εχθρικό.

Φτωχότερες είναι οι πληροφορίες που μας παρέχουν οι πηγές μας για τις πρώτες ύλες των ιερατικών ενδυμάτων. Αν και μόνο το μαλλί και το λινό προβάλλονται από τους Πατέρες της Εκκλησίας ως αρμόζοντα για ορισμένες ενδυματολογικές μονάδες υλικά, είναι βέβαιο ότι, από πολύ νωρίς, το μετάξι και η πανάκριβη βαφή της πορφύρας χρησιμοποιήθηκαν για τις ανάγκες του εκκλησιαστικού βεστιαρίου. Το μετάξι με τα χρυσά και αργυρά νήματα ή σύρματα είναι τα υλικά από τα οποία κατασκευάζονται τα πολυτελή ενδύματα τη βυζαντινή αλλά και μετά την Άλωση, περίοδο. Ο διάκοσμος με θρησκευτικά ή κοσμικά θέματα μπορεί να είναι είτε ενυφασμένος στον αργαλειό είτε κεντημένος στο χέρι. Την βυζαντινή και οθωμανική περίοδο η ύφανση μεταξωτών προϋπέθετε οργανωμένη παραγωγή υπό τον κρατικό έλεγχο στη διακίνηση των πολύτιμων πρώτων υλών. Ο ενυφασμένος διάκοσμος γινόταν σε εξειδικευμένους αργαλειούς με τεχνικές ύφανσης που επέβαλαν το σχεδιασμό επαναλαμβανόμενων θεμάτων σε σειρά ή σε κυκλικά μετάλλια, τους λεγόμενους «σηρικούς τροχούς». Αντίθετα το κέντημα είναι μια τεχνική διακόσμου του υφάσματος που αναπτύσσεται ως οικοτεχνία ή εργαστηριακή τέχνη και επιτρέπει την ελεύθερη απόδοση των σύνθετων εικονογραφικών παραστάσεων. Σπανιότερα

δείγματα τεχνικών είναι τα βαμβακερά υφάσματα με σταμπωτό διάκοσμο, καθώς και υφάσματα με επίρραπτο διάκοσμο. Στην κατηγορία των ενυφασμένων μεταξωτών εξέχουσα θέση κατέχουν τα οθωμανικά και περσικά υφάσματα που, μέχρι την αθρόα εισαγωγή του βιομηχανοποιημένου ευρωπαϊκού υφάσματος τον ΙΘ΄ αιώνα, είχαν το προβάδισμα στις αγορές της Ανατολής. Κατά τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα παρά τις προσπάθειες της οθωμανικής διοίκησης μειώνεται η παραγωγή πολυτελών μεταξωτών, η αγορά κατακλύζεται από ευρωπαϊκά υφάσματα και, σε μικρότερο ποσοστό, από περσικά μεταξωτά, που είχαν σταθερά υψηλή ποιότητα και εξαγωνταν στη Δύση. Το κύριο λιμάνι εξαγωγής ήταν, μέχρι το άνοιγμα της Διώρυγας του Σούζ, η Τραπεζούντα και αυτό εξηγεί, ως ένα βαθμό, τη χρήση περσικών υφασμάτων στα άμφια που προέρχονται από τον Πόντο. Ένας άλλος τύπος Περσικού υφάσματος με μεγάλη ζήτηση στην οθωμανική αυτοκρατορία, αλλά και την Ευρώπη ήταν τα σάσια – ζωνάρια μήκους 4 – 5 μέτρων και πλάτους 60 εκατοστών – που τυλίγονταν πολλές φορές γύρω από τη μέση και από τον ΙΖ΄ αιώνα αποτελούσαν σημαντικό στοιχείο του αυλικού περσικού ενδύματος.

Το ιερατικό ένδυμα είναι περισσότερο γνωστό για τον αργυροχρυσοκέντητο διάκοσμο και την πλούσια εικονογραφία του, που αποτελούν ένα ξεχωριστό κλάδο στη μελέτη της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης. Η ιδιαίτερη ανάπτυξη της εκκλησιαστικής χρυσοκεντητικής συμβαδίζει με την παρακμή της βιοτεχνικής παραγωγής μεταξωτών και την αυξανόμενη ζήτηση σύνθετων λειτουργικών απεικονίσεων, που παρατηρούνται στη περίοδο των Παλαιολόγων. Η συνέχεια και η εξέλιξη της βυζαντινής παράδοσης και εικονογραφίας είναι φανερή στα εκκλησιαστικά χρυσοκεντήματα, που αντλούν τα πρότυπά τους από τη μνημειακή ζωγραφική και διακρίνονται για τη πολυτέλεια των υλικών και τη ποιότητα της τεχνικής εκτέλεσης.

Επιδράσεις της κοσμικής τέχνης ανιχνεύονται στην τεχνοτροπία και στη διακοσμητική αντίληψη. Τους πρώτους μεταβυζαντινούς αιώνες το επίπεδο κέντημα των μορφών με τα λιγοστά χρωματιστά νήματα βρίσκεται ακόμα κοντά στα βυζαντινά υποδείγματα. Από τον ΙΣΤ΄ – ΙΖ΄ αιώνα το κέντημα γίνεται πλουσιότερο σε άνοιχο διάκοσμο, είτε πρόκειται για τις γνωστές οθωμανικές τουλίπες και τα γαρύφαλλα είτε για τα πολύχρωμα επίπεδα λουλούδια του δυτικο - ευρωπαϊκού μπαρόκ. Τα τελευταία θα υπερισχύσουν παράλληλα με την αισθητική της πολυτέλειας, που προσφέρουν οι διάσπαρτοι ημιπολύτιμοι λίθοι και τα επίρραπτα επίχρυσα μεταλλικά στοιχεία. Η χρήση των μαργαριταριών και χρυσονημάτων φαίνεται πως επικράτησε σε μεταγενέστερες περιόδους. Στο τομέα αυτό, το ιερατικό βεστιαριο - των αξιωματούχων της Εκκλησίας - φαίνεται να αδιαφορεί για τις προρτοπές για λιτότητα. Πάντως μέχρι την Άλωση, τα ιερατικά ενδύματα παραμένουν εξαιρετικά λιτά σε σχέση με αυτά των κοσμικών αξιωματούχων.

Βεβαίως δεν πρέπει να λησμονηθούν και τα ιερατικά άμφια που κοσμούνται με κοσμικά κεντήματα και θέματα. Πολλά είτε μιμούνται τον διάκοσμο δυτικοευρωπαϊκών ενυφασμένων μεταξωτών είτε σχετίζονται με τη τοπική παράδοση κεντητικής. Κάποια αντλούν πρότυπα από αγγλικά ή γαλλικά μεταξωτά του ΙΗ΄ αιώνα - με φυτικό διάκοσμο ή και οικοδομήματα. Η τοπική κεντητική παράδοση αντιπροσωπεύεται από τα μικρασιατικά κεντήματα και από αυτά που προέρχονται από τα νησιά του Αιγαίου. Χωρίς βέβαια την πολυτέλεια των χρυσοποίκιλων υφασμάτων, στα κεντήματα αυτά συμπυκνώνεται ό,τι καλύτερο μπορεί να προσφέρει η τοπική κοινότητα στους ιεράρχες που την εκπροσωπούν.

Τα ιερατικά άμφια συνηθίζεται να ταυτίζονται με υφάσματα που αναπαράγουν ένα τυποποιημένο και συντηρητικό

διάκοσμο. Όμως προσεκτική μελέτη φανερώνει ότι, τόσο το ιερατικό ένδυμα όσο και ο διάκοσμός του παρακολουθούσαν επιλεκτικά τις εναλλαγές της μόδας και καθρέφτιζαν τους προσανατολισμούς της κοινωνίας, μέρος της οποίας αποτελεί και η ιεραρχία της Εκκλησίας.

- ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΙΕΡΩΝ ΑΜΦΙΩΝ.
- ΠΗΓΕΣ.
- ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ.
- ΣΗΜΕΡΑ.

Ξεκινώντας πρέπει να σημειώσουμε ποια άμφια ανήκουν σε ποια τάξη του κλήρου. Έτσι λοιπόν, οι βαθμοί της ιερωσύνης είναι τρεις, ο διάκονος, ο πρεσβύτερος και ο επίσκοπος. Τα άμφια των βαθμών αυτών είναι τα εξής:

1. διακόνου: στιχάριο, οράριο και επιμανίκια.
2. πρεσβυτέρου: στιχάριο, επιτραχήλιο, επιμανίκια, ζώνη, επιγονάτιο και το φελώνιο.
3. επισκόπου: στιχάριο, επιτραχήλιο, ζώνη, επιμανίκια, σάκκος, επιγονάτιο, ωμοφόριο, μίτρα, εγκόλπια, ράβδος και ο μανδύας.

Την εξέλιξη αυτών των αμφίων από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια μέχρι τις μέρες μας θα δούμε αμέσως τώρα. Πρέπει να έχουμε κατά νου το γεγονός ότι το εκκλησιαστικό βεστιάριο είναι σε χρήση μέχρι σήμερα και αν και εκ πρώτης όψεως φαίνεται συντηρητικό, δεν είναι γιατί μέχρι τον περασμένο αιώνα που διατηρούνταν η παραδοσιακή ενδυμασία, αντλούσε πράγματα από αυτή, σήμερα όμως που η ενδυμασία δεν έχει καμία σχέση που γνώριζαν οι άνθρωποι μέχρι τον περασμένο αιώνα, και το εκκλησιαστικό βεστιάριο δεν έχει την δυνατότητα να αντλήσει νέα στοιχεία από τις κοσμικές ενδυμασίες, θα δούμε ότι και πάλι βρίσκει τρόπους να εμπλουτιστεί και να μεταλαχθεί. (Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτά ισχύουν μόνο για την Ορθόδοξη Εκκλησία και όχι για την Ρωμαιοκαθολική, διότι αυτή ήδη προσαρμοσε τόσο τα άμφιά της όσο και την καθημερινή περιβολή των κληρικών της, με τα σύγχρονα δεδομένα, «απαλλάσσοντας» έτσι τους ιερείς της από το περιττό βάρος των πολλών αμφίων).

Πέρα από τους τρεις παραπάνω βαθμούς της ιερωσύνης, φέρουν άμφια και οι τάξεις του λεγόμενου κατώτερου κλήρου, δηλαδή οι αναγνώστες, οι ψάλτες και οι νεωκόροι. Από αυτούς, σήμερα μόνο οι αναγνώστες φέρουν άμφια κατά την τέλεση των ιερών ακολουθιών, αφού μόνο αυτοί δέχονται την χειροθεσία από τον επίσκοπο. Βεβαίως υπάρχει και ο βαθμός των υποδιακόνων, όπου η περιβολή τους ταυτίζεται με του διακόνου – αν εξαιρέσουμε τα επιμανίκια - δεν θα ασχοληθούμε όμως με αυτούς, γιατί η τάξη των υποδιακόνων ατόνισε ήδη πολύ νωρίς στις περιοχές που επικράτησε ο χριστιανισμός. Σήμερα υποδιακόνους έχουμε σε χώρες όπου γίνεται ιεραποστολή, όπως στην Αφρική.

ΤΟ ΣΤΙΧΑΡΙΟ²³

Το στιχάριο είναι ένας ποδήρης χιτώνας το οποίο φέρουν ως άμφιο οι κληρικοί και των τριών βαθμών καθώς και οι αναγνώστες.

Για την προέλευσή του δεν συμφωνούν όλες οι πηγές καθώς και οι έρευνητές. Έτσι ο Φλάβιος Ιώσηπος, στην Ιουδαϊκή Αρχαιολογία υποστηρίζει ότι προέρχεται από τον ποδήρη χιτώνα του ιουδαίου αρχιερέως. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως γράφοντας: « ἡ στολή τοῦ ἱερέως ὑπάρχει κατὰ τὸν ποδήρη Ἀαρών, τουτέστιν ἱμάτιον, ὃ ἐστὶν ἱερατικὸν ἔνδυμα, τὸ μέχρι τῶν ποδῶν, τὸ τιμιώτατον»²³. Άλλοι υποστηρίζουν ότι προέρχεται από τον χιτώνα, το καθημερινό ένδυμα.

Ο Goar συνδέει τη λέξη με το «στίχος» γιατί αποτελεί μια συνεγή « από άνω εως κάτω γραμμή». Ο Δουκάγγιος από τη λέξη «στιχίον» που σημαίνει, καθ' αυτό, χιτώνας²⁴. Ο αγ. Σωφρόνιος Ιεροσολύμων παράγει τη λέξη από το «έστηκε», γιατί « ἔστηκεν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ». Άλλοι τέλος το παράγουν από το ρήμα στοιχώ (= Βαδίζω) επειδή το ένδυμα

είναι στενό και μακρύ και αναγκάζει αυτόν που το φορά να «*στοιχῆ κανονικῶς καί συνετῶς*».

Πιθανότατο πάντως είναι να έλαβε το όνομά του από το γεγονός ότι κοσμοούνταν με ερυθρούς στίχους, λωρίδες δηλαδή στις δύο πλευρές του και κατεβαίνουν ως τις παρυφές του – ερυθρού χρώματος – οι λεγόμενοι ποταμοί.

Αρχικά το χρώμα του στιχαρίου ήταν μόνο λευκό. Ο ιερός Χρυσόστομος το αναφέρει «*ὡς λευκόν χιτωνίσκον καί ἀποστίλβοντα*». Όταν μας παραδίδεται λευκό συμβολίζει την αγνότητα, την πνευματική χαρά, το αγγελικό κάλλος της ιερατικής διακονίας. Συμβολίζει τον φωτεινόμορφο χιτώνα του βαπτίσματος. Ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως γράφει: «*τό στιχάριον λευκόν ὄν, τῆς θεότητος τήν αἴγλην ἐμφαίνει καί τοῦ ἱερέως τήν λαμπράν πολιτείαν*»²⁵. Κατά τον Συμεών Θεσσαλονίκης συμβολίζει: α) την φωτεινή περιβολή των αγγέλων «*διότι πολλάκις μέ αὐτόν τόν τρόπον, δηλαδή μέ φωτεινόν ἔνδυμα ἐνδεδυμένοι, ἐφάνησαν οἱ ἄγγελοι, καθῶς καί ἐπί τοῦ μνήματος μέ λευκήν ἐσθῆτα ἐνδεδυμένος ἐφάνη*», β) «*τό καθαρόν καί ἀμόλυντον τῆς ἱερατικῆς τάξεως*» και γ) «*εἰκονίζει δέ ἔτι καί τήν θείαν ἔλλαμψιν, τήν ὁποίαν διακονεῖ καί μεταδίδει εἰς τοὺς πιστοὺς διά τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν λοιπῶν*»²⁶.

Όταν μας παραδίδεται με κόκκινο χρώμα έχει άλλους συμβολισμούς. Κατά τον Γερμανό Κων/πολεως, υπενθυμίζει α) τους προφητικούς λόγους «*ὁ ποιῶν τοὺς ἄγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καί τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρός φλόγαν*», καθώς και τον στίχο της προφητείας που λέει «*διά τί σου ἐρυθρά τά ἱμάτια, καί τά ἐνδύματα σου, ὡς ἀπό πατητοῦ λινού;*», β) συμβολίζει την κόκκινη χλαμύδα που φόρεσε ο Χριστός στο Πάθος, αλλά και το αίμα με το οποίο βάφτηκε αυτή στο * Σταυρό²⁷.

Βλέπουμε λοιπόν ότι το κόκκινο χρώμα – το πορφυρό μάλλον – είναι συνδεδεμένο με το πάθος του Χριστού, γι' αυτό και

πληροφορούμαστε από τον Συμεών Θεσσαλονίκης πάλι, ότι συνήθως το φορούσαν τον καιρό των νηστειών, τόσο για την λύπη των ανθρώπων που αμάρτησαν, όσο και για να τους θυμίζει το πάθος του Χριστού για να το μιμηθούν και αυτοί³⁸.

Σήμερα βέβαια το στιχάριο μπορεί να μην το συναντούμε μόνο λευκό ή κόκκινο αλλά και σε άλλες αποχρώσεις όπως πράσινο, γαλάζιο, χρυσαφί, μωβ και μαύρο. Έχει επικρατήσει η συνήθεια πολλοί ιερείς να φορούν σε ανάλογες εορτές τα ανάλογα χρώματα όπως των θεοφανείων το γαλάζιο – γιατί θυμίζει το νερό αλλά και τον ουρανό ή το πράσινο σε εορτές όπως των Βαΐων ή του σταυρού κ.λπ. Το κόκκινο – πορφυρό πια έχει παγιωθεί στη συνείδηση των πιστών ως χαρμόσυνο χρώμα και όχι ως πένθιμο όπως λέει ο Συμεών, έτσι στη περίοδο της Μ. Σαρακοστής οι ιερείς δεν φορούν πια πορφυρά άμφια αλλά μαύρα και μωβ, ενώ κόκκινα μπορούν να φαρεθούν σε γιορτές όπως τα Χριστούγεννα ή το Πάσχα αλλά και σε μνήμες μαρτύρων – ως μακρινό απόηχο της ανάμνησης του κόκκινου ως σύμβολο του αίματος και του μαρτυρίου.

Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στα στιχάρια που φορούν οι διάκονοι και οι αναγνώστες από αυτά των πρεσβυτέρων και των επισκόπων. Η πρώτη διαφορά έγκειται στις χειρίδες. Στου πρεσβυτέρου και του επισκόπου οι χειρίδες περιδέονται στους καρπούς για να φορευθούν τα επιμάνικα. Αλλά και πριν τα επιμάνικα αποτελέσουν ιερατικό άμφιο οι χειρίδες ήταν στενές για πρακτικούς λόγους. Οι χειρίδες των αναγνωστών και διακόνων είναι μακρύτερες και τα επιμάνικια – στον διάκονο – επιδέονται κάτω από το στιχάριο. Η άλλη διαφορά είναι ότι ενώ τα στιχάρια αρχικά ήταν λευκά και μονόχρωμα – ως επί το πλείστον – όταν χρησιμοποιήθηκαν και άλλα χρώματα, στους πρεσβυτέρους και επισκόπους παρέμειναν αδιακόσμητα αφού κεπάζονταν από το φελόνια και τον σάκκο αντίστοιχα. Τα στιχάρια όμως των αναγνωστών και των διακόνων, που αποτέλεσαν και την εξωτερική ιερατική περιβολή τους, ενώ αρχικά ήταν λινά και

λευκά, αργότερα διακοσμήθηκαν με κεντήματα, ενώ στα μετά την Άλωση χρόνια χρησιμοποιήθηκαν κάθε είδους υφάσματα, χρυσοκέντητα, οθωμανικά μεταξωτά, ευρωπαϊκές στόφες κ.λπ. Τα ίδια χρόνια, τις ίδιες επιρροές δέχονται παροδικά και τα στιχάρια των πρεσβυτέρων και επισκόπων σε περιορισμένο βαθμό.

Σήμερα το στιχάριο του διακόνου και του αναγνώστη, γίνεται κυρίως από στόφες εκκλησιαστικές και μη, σε διαφορετικούς χρωματισμούς. Πολλά είναι και τα χρυσοκέντητα πάνω σε βελούδινα και μεταξωτά υφάσματα. Το σημείο της πλάτης διακοσμείται από περίτεχνο επίθετο σταυρό, τις παρυφές του υφάσματος διατρέχει γαλόφι, ενώ οι δύο του όψεις ενώνονται στα πλάγια με κουμπιά, αφού τα σημερινά στιχάρια προέρχονται από την αρχαία δαλματική.

Τέλος ένα χαρακτηριστικό των στιχαρίων των επισκόπων είναι οι ποταμοί, που κατά τον Βαλσαμώνα δηλώνουν τους κρουνοί του αίματος και του ύδατος που έτρεξαν από τη λογχευμένη πλευρά του Χριστού. Επίσης συμβολίζουν τα χαρίσματα της διδασκαλίας του επισκόπου - αφού μόνο τα στιχάρια αυτών διακοσμήθηκαν με ποταμούς. Αλλά θυμίζει και την ευαγγελική ρήση: « ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ ποταμοί ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ρεύσουσιν ὕδατος ζῶντος»²⁹. Σήμερα όμως οι ποταμοί έχουν σχεδόν εκλείψει από τα επισκοπικά στιχάρια.

ΤΟ ΟΡΑΡΙΟΝ³⁰ (Ὠράριο ἢ Ὠράριο)

Το οράριο στην ορθόδοξη Εκκλησία είναι το διακριτικό άμφιο του διακόνου. Είναι αρχαίο άμφιο αναφερόμενο στους πρώτους Χριστιανικούς αιώνες. Στην εκκλησιαστική γλώσσα απαντάται το όνομα του αμφίου αυτού στη Σύνοδο της Λαοδικείας (360 - 364) η οποία με τους 22 και 23 κανόνες της καθορίζει: « ὅτι οὐ δεῖ

ὑπηρετήν ὀραρίου φορεῖν» και « ὅτι οὐ δεῖ ἀναγνώστας ἢ ψάλτας ὀράριον φορεῖν καί οὕτως ἀναγινώσκειν ἢ ψάλλειν». Ο ἱερός Χρυσόστομος γνωρίζει την ὑπαρξή του και το παραβάλλει με τις πτέρυγες των αγγέλων, γιατί οι διάκονοι «ὑπηρετοῦν τῷ βασιλεῖ τῶν ὄλων Θεῷ ἐν τῇ τελείῃ τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὡς ἄγγελοι Κυρίου διακονοῦντες αὐτῷ».

Το ὀράριο εἶναι μια στενή επιμήκης λωρίδα υφάσματος, χωρίς ιδιαίτερο σχέδιο κοπῆς. Ο διάκονος το φέρει στον ὦμο με τρεῖς τρόπους:

1. ἔτσι ὥστε το ἓνα ἄκρο να πέφτει μπροστά ὡς το δάπεδο και το ἄλλο ἄκρο να πέφτει ἀπὸ τη πίσω πλευρά,
2. περιβάλλει λοξά το σῶμα, ἔτσι ὥστε να διέρχεται κάτω ἀπὸ τον δεξιὸ βραχίονα και
3. το ζώνεται σταυρωειδῶς στη πλάτη και το στήθος, κατὰ μίμηση των σεραφίμ που καλύπτουν τα πρόσωπά τους ἐνώπιον του Κυρίου, θυμίζοντας περισσότερο τον τρόπο που φορούσαν οι αυτοκράτορες τον λῶρο.

Ο αγ. Ἰγνάτιος ο Θεοφόρος λέει ὅτι η διακονία εἶναι μίμηση της λειτουργικῆς διακονίας των αγγέλων, γι' αὐτὸ ὅταν ἐνδύονται το ὀράριο, λένε τον τρισάγιο αγγελικό ὕμνο: « Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος Σαβαώθ». Ο Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει: « διὰ τὰ ἔχει ὁ χειροτονούμενος τάξιν Ἀγγέλου, διὰ τοῦτο περιδύεται τὸ ὠράριον...καί κρεμάμενον ἀπὸ τοὺς ὦμους, ὡς κάποια πτερὰ, εἰκονίζει καί ἔχει τὸ τρισάγιον ἄσμα τῶν Ἀγγέλων ἐγγεγραμμένον»³¹.

Η ετοιμολογία της λέξης ὀράριο ἢ ὠράριο εἶναι ἀγνωστη και πολλή συζήτηση ἔχει προκαλέσει η προέλευσή της. Ἄλλοι παράγουν το ὀρόριο ἀπὸ τη λατινική λέξη *os – oris* (= στόμα), γιατί με την κρεμάμενη λευκή λωρίδα ο διάκονος σπῶγγιζε τὸ στόμα ἐκείνων που μεταλάμβαναν ἀπὸ το ἅγιο ποτήριο. Ἄλλοι το ετοιμολογούν ἀπὸ το λατινικό *ora* (= κράσπεδο) « διότι ἐπιμήκης ὄν φθάνει μέχρι τοῦ κρασπέδου τοῦ στιχαρίου»³². Και τέλος ἄλλοι ἀπὸ το ἐπίσης λατινικό *orare* (= προσεύχεσθαι.

ευχεσθαι) « διότι τὴν ἄκραν αὐτοῦ κρατῶν ὁ διάκονος καλεῖ πρὸς δέησιν καὶ προσευχῆν»³³. Ο Συμεὼν Θεσσαλονίκης πάντως θεωρεῖ ὅτι προερχεται ἀπὸ το « ὠραΐζειν» γιατί το ἀμφίο αὐτὸ κατὰ κάποιον τρόπο στολίζει καὶ καλλωπίζει τον διάκονο «τῇ χάριτι καὶ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ τῷ κάλλει περικοσμεῖν »³⁴. Ο Ματθαῖος Βλάσταρης καὶ ο Θ. Βαλσαμῶν διαβλέπουν συγγένεια πρὸς το «ὠρῶ» δηλαδή φυλάττω, επιτηρῶ γιατί χρησίμευε κατὰ κάποιον τρόπο ὡς εἶδος σήματος που καθὼς ἀνυψωνώταν στο δεξιὸ χέρι του διακόνου, ὁ διάκονος που βρισκόταν στο σολέα ἔπρεπε νὰ ἀρχίσει τις ἐκτενεῖς δεήσεις.

Οι διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἔχουν διατυπώσει ἀπόψεις γιὰ τον συμβολισμό του ἱεροῦ ἀμφίου. Ο Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ὁ Ἰσίδωρος ὁ Πηλουσιώτης καθὼς καὶ ὁ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως, θεωροῦν ὅτι συμβολίζει τις ἀγγελικὲς πτέρυγες « οἱ διάκονοι εἰς τύπον τῶν Ἀγγελικῶν Δυνάμεων ταῖς λεπταῖς τῶν λινῶν ὀραρίων πτέρυξιν, ὡς λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελόμενα περιτρέχουσι»³⁵. Ἐπίσης ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἀπόψη ὅτι συμβολίζει τις δύο Διαθήκες, ἡ μεριά του ὀραρίου που πέφτει μπροστὰ συμβολίζει τὴν Καινὴ Διαθήκη, ἐνῶ αὐτὴ που πέφτει πίσω συμβολίζει τὴν Παλαιά. Το ὀράριο ἐπίσης συμβολίζει τὴν ταπείνωση του Χριστοῦ.

Ο διάκονος ἐπειδὴ δὲν ἔχει ζώνη, χρησιμοποιεῖ το ὀράριο, το ὁποῖο πρὶν ἀπὸ τὴν Θεία Μετάληψη, φέρει ὡς εἶδος ζώνης. Ο Συμεὼν Θεσ. Γράφει: « Διὰ μέσου αὐτοῦ τοῦ ὠραρίου τὰ Χερουβὶμ ἐκμιμῆται, τὰ ὁποῖα καλύπτονται καὶ περιστέλονται τὰς ὄψεις. Καὶ αὐτὸς περιζωννύμενος μετὰ τὸ ὠράριον, τρόπον τινά, συστέλλεται καὶ φοβεῖται, ἐν ᾧ μέλλει νὰ μεταλάβῃ»³⁶.

Ὅπως εἶδαμε ἀρχικὰ το ὀράριο ἦταν ἓνα ἀπλὸ λινό ὕφασμα κατὰλληλο γιὰ νὰ σκουπίζει τὰ στόματα τῶν πιστῶν που μεταλάμβαναν. Ἀργότερα ἀρχισε νὰ διακοσμεῖται με θέματα σχετικὰ με τον συμβολισμό του, δηλαδή δικοσμήθηκε με ἐξαπτέρυγα, ἀγίους διακόνους π.χ. Στέφανος, Εὐπλους κ.λπ.

αλλά και με τον Τρισάγιο ύμνο, καθώς και με σταυρούς. Και εδώ το ύφασμα ακολουθεί την ίδια πορεία με το στιχάρι. Ξεκινά από λινό ύφασμα και καταλήγει σε χρυσοκέντητα μεταξωτά κυρίως, αλλά τα τελευταία χρόνια γίνεται και από στόφες – εκκλησιαστικές ή μη. Τις δύο απολήξεις του διακοσμού, σιρίτια ή φούντες.

ΤΟ ΕΠΙΤΡΑΧΗΛΙΟ Η' ΠΕΡΙΤΡΑΧΗΛΙΟΝ³⁷

Το επιτραχήλιο ή περιτραχήλιο είναι το διακριτικό άμφιο του δευτέρου βαθμού της ιερωσύνης. Το άμφιο αυτό προέκυψε από το οράριο. Τα δύο άκρα είναι ενωμένα και κρέμονται μπροστά και προς τα κάτω. Στους αρχαίους τύπους χειροτονίας δεν χρησιμοποιείται το επιτραχήλιο, ως νέο άμφιο, αλλά το ίδιο το οράριο του διακόνου, το οποίο ο επίσκοπος περιέφερε γύρω από τον τράχηλο του χειροτονούμενου. Ο Συμεών Θεσσαλονίκης γράφει: « *Εἶτα μεταφέρει ὁ ἀρχιερεὺς τὸ ὠράριον ἀπὸ τοῦ ἄριστερου ὤμου εἰς τὸ δεξιόν, φέρων τὸ ὀπισθεν εἰς τὸ ἔμπροσθεν, καὶ ἀποτελεῖ ὡς ὑπὸ ζυγόν τὸν χειροτονούμενον. Ἐπειδὴ πρέπει καὶ μετὰ τινὰ σημεῖα νὰ ἴδῃ ὁ χειροτονούμενος τὴν χάριν τὴν ὁποῖαν ἔλαβε, καὶ ὅτι πρότερον μὲν δι' ἓν καὶ μόνον ἔργον τῆς διακονίας εἶχε τὸ χρέος. Τώρα δὲ ὅμως καὶ διὰ τὰς τελετὰς, ὡς καὶ δι' ὅλην τὴν ἱερωσύνην καὶ ὅτι μεγαλύτερος εἶναι ὁ λόγος του, καὶ πρέπει ὅλου τοῦ ἔργου νὰ εἶναι ὑπηρέτης καὶ φροντιστῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ζώννυται ἐκ δευτέρου, καθότι προεβιβάσθη εἰς ἀνώτερον ἔργον»³⁸.*

Ο ιερέας είναι ο σύνδεσμος ανάμεσα στον Θεο και τον πιστό άνθρωπο. Γίνεται ο αγωγός της θείας χάριτος. Ο ιερέας μαζί με τον Χριστό, ιερουργεί το μυστήριο του Χριστού. « *Τὰ Αὐτοῦ πράττει μετ' Αὐτοῦ*». Το επιτραχήλιο αποκαλύπτει « *ὅτι ὁ ἱερεὺς βρῖσκεται κάτω ἀπὸ τὴν κεφαλὴν, τὸν Χριστὸν καὶ ὅτι ὀφείλει νὰ*

Τέλος να σημειωθεί πως άλλοι πατέρες βλέπουν συμβολισμούς όπως τον ζυγό του Χριστού ή τα δεσμά του, τον Σταυρό και τον κάλαμο ή ακόμα και το φραγγέλιο.

Τα πρώτα επιταχήλια, απ' ότι μπορούμε να συμπεράνουμε από τις τοιχογραφίες ή και από τα ψηφιδωτά της Πρωτοχριστιανικής εποχής, παρατηρούμε ότι ήταν στην πλειοψηφία τους πολύ στενά και έφταναν περίπου στο ύψος των γονάτων. Αργότερα φαρδύνουν και συνάμα μακραίνουν, φτάνοντας ως το ύψος της κνήμης ή και του αστραγάλου. Αρχικά δεν πρέπει να ενώνονταν οι δύο λωρίδες με κουμπιά ή κάτι άλλο, στην συνέχεια όμως κούμπωναν με κουμπιά ή αντίπια να έχουμε δύο λωρίδες, είχαμε μια πλατιά λωρίδα υφάσματος. Τα κρόσια στο κάτω άκρο συμβολίζουν τις ψυχές για τις οποίες θα λογοδοτήσει ο ιερέας την ημέρα της Κρίσης.

Το τμήμα που ερχόταν γύρω από τον λαιμό αρχικά είχε το σχήμα Λ δηλαδή φορέθηκε απ' ευθείας από οράριο επιτραχήλιο, χωρίς να υποστεί αλλαγή από τους ειδικούς ράπτες, στην συνέχεια όταν το επιτραχήλιο φορέθηκε ως νέο, ξεχωριστό από το οράριο άμφιο και υπέστη την τεχνική επεξεργασία πήρε αρχικά το σχήμα Π και U.

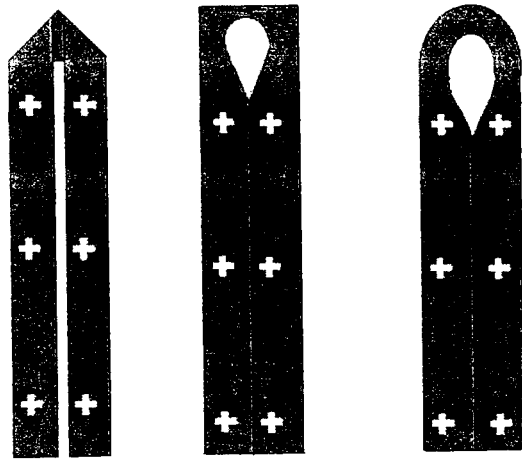
ἐπιτελῆ τὰς τελετὰς ἔχοντας ὑπεράνω του Ἐκειῶν ὡς τελετάρχη. Ὅφειλει νὰ ἐργάζεται τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, μαζί μέ τόν Χριστό καί χωρίς Ἐαυτόν νὰ μήν πράττει τίποτε»³⁹, γράφει ο Συμεῶν Θεσσαλονίκης.

Ἱστορικῶς το ἐπιτραχήλιο μνημονεύεται ἀπό τις ἀρχές του ΣΤ' αἰῶνα, στήν Σύνοδο τῆς Praga (509), ἡ ὁποία ὑποχρέωνε τους ἱερεῖς νὰ φέρουν το ἐπιτραχήλιό τους. Πάλι ο Συμεῶν μας πληροφορεῖ ὅτι το πειτραχήλιο εἶναι ἀπαραίτητο καί δεν πρέπει ο ἱερέας νὰ κάνει τίποτα χωρίς αὐτό γιατί τα ἀμφια ἔχουν θεία χάρη καί το κάθε ἓνα δίνεται « δι' εὐλογίας ἀρχιερατικῆς »⁴⁰.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι το γεγονός ὅτι σε περίπτωση που ο ἱερέας χρειαστεῖ νὰ ἱεουργήσει καί δεν ἔχει ἐπιτραχήλιο τότε μπορεῖ νὰ εὐλογήσει κάποια λωρίδα υφάσματος ἢ μια ζώνη καί νὰ τελέσει κανονικά τήν τελετή: « Καί ἔάν τύχη ἀνάγκη τις καί εἶναι βίβη νὰ γίνεῖ τελετή ἢ εὐχή ἢ βάπτισμα, ἢ ἄλλο τι ἐκ τῶν ἱερῶν καί δέν εὐρεθῆ ἐπιτραχήλιον, διά νὰ μήν λείψη τό ἔργον, ἄς εὐλογήσει ὁ ἱερεὺς ἢ ζώνην ἢ τι μέρος σχοινίου ἢ υφάσματος καί ὡς ἐπιτραχήλιον ἄς τό περιβάλη καί ἄς ἐνεργῆ τήν τελετήν. Μετ' αὐτήν δέ ἐκεῖνο ἄς μή τό νομίση κοινόν, ἀλλ' ἢ εἰς χρεῖαν ἄσ τό ἔχη ἱεράν, ἄν εἶναι ἀρμόδιον, ἢ ἄς τό ἀποθέσῃ εἰς τόπον χωριστόν, διά νὰ μήν καταπατῆται »⁴¹.

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας λένε ὅτι το ἐπιτραχήλιο συμβολίζει τήν τελεστική καί ἀπό του Θεοῦ κατερχόμενη χάρη του αγ. Πνεύματος. Γι' αὐτό καί ο ἀρχιερέας το φορεῖ ἀπό το κεφάλι ἐνώ λέει: « Εὐλογητός ὁ Θεός ὁ ἐκχέρν τήν χάριν ἐπί τούς ἱερεῖς αὐτοῦ ». Ἐπίσης δηλώνει ὅτι ο ἱερέας εἶναι « ὑπαυχένιος », δηλαδή ὑποτελής καί ὑποκείμενος στον Χριστό.

Το ἀμφιο αὐτό σημαίνει τήν θεία χάρη, που κατέρχεται στους ἱερεῖς, ὅπως παλιά εἶχαμε τήν χρίση μέ μύρο στον Ααρών. Ἡ θεία χάρις κατέρχεται, ὡς μύρο ἀπό τήν κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας – τον Χριστό – στον πώγωνα, που εἶναι ο ἱερέας, καί προχωρεῖ ὡς τήν ἀκρῆ του ἐνδύματος (ὦα = οὐγία) που εἶναι οἱ πιστοί.

Για την διακόσμηση ισχύουν τα ίδια όπως και πριν, στο οράριο, αρχικά λινό και στην συνέχεια μεταξωτό, βελούδινο με κεντητές περαστώσεις εξαιρετικά πολυτελείς. Στο σημείο του τραχήλου είναι κεντημένος στηθαιός ο Χριστός, πολλές φορές ως Μέγας Αρχιερέυς ή το σημείο του Σταυρού. Κατά μήκος των λωρίδων, ψηλά στο λαιμό, απεικονίζονται οι Αρχάγγελοι ή η Δέηση ή ο Ευαγγελισμός. Ακολουθούν προφήτες, απόστολοι ή ιεράρχες, μάρτυρες ή στρατιωτικοί άγιοι, όσιοι μοναχοί ή άγιοι υμνογράφοι. Από τις μορφές αυτές, άλλες ολόσωμες βρίσκονται κάτω από αψίδες, απλές ή τρίλοβες, και άλλες μέσα σε μετάλλεια μονοπρόσωπα ή τρίλοβα. Εκτός από μεμονομένες μορφές στα επιτραχήλια κεντώνται και ευαγγελικές σκηνές. Τα επιτραχήλια των μονών ξεχωρίζουν για τον ειδικό τους διάκοσμο. Φέρουν είτε χρυσόπαστες λειτουργικές επιγραφές, κεντημένες σε στρογγυλόσχημη μεγαλογράμματη γραφή, κομψή και επιμελημένη, που καλύπτει όλη την επιφάνια του αμφίου και αντικαθιστά την παράσταση, είτε λειτουργικά συμπλήματα του μοναχικού αναλάβου, χωρισμένα σε διακοσμητικούς σταυρούς. Δεν πρέπει να ξεχνάμε τις παραστάσεις από την Παλαιά Διαθήκη, όπως η Φιλοξενία του Αβραάμ, παραστάσεις όπως η

ρίζα του Ιεσσαί, σκηνές από τον βίο αγίων, όπως της αγ. Αικατερίνη κ.λπ. Τέλος να αναφέρουμε τις παροστάσεις που είναι εμπνευσμένες από το φυτικό και ζωϊκό βασίλειο. Σήμερα τα επιτραχήλια - μονά ή διπλά - γίνονται από κάθε λογής υφάσματα με κάθε λογής παράσταση, αρμόζουσα πάντα για την περίπτωση. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στις μέρες μας πολλές μονές, όπου σαν εργόχειρο έχουν την κατασκευή αμφίων, έχουν αρχίσει να φτιάχνουν ξανά λινές υφαντές, στον αργαλειό, στολές που μιμούνται - και τα επιτραχήλια βεβαίως - διακοσμητικά μοτίβα της πρωτοχριστιανικής αλλά και βυζαντινής περιόδου.

Η ΖΩΝΗ

Η ζώνη ή ζωνάριο ή ζωστήρ, είναι αρχαιότατο άμφιο, μας θυμίζει τους προφήτες που έφεραν ζώνη στη μέση τους και την ιερή ζώνη του Ααρών. Οι απόστολοι και οι κληρικοί χρησιμοποίησαν τη ζώνη για λόγους πρακτικούς. Την εποχή εκείνη συνηθέστερες ήταν οι δερμάτινες ζώνες. « *Αὐτός δέ ὁ Ἰωάννης εἶχε τό ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπό τριχῶν καμήλου καί ζώνην δερματίνην περί τήν ὀσφύν αὐτοῦ*»⁴². Ζώνη χρησιμοποιούσαν και οι μοναχοί, « *διά τήν ἰσχύν τήν σωφροσύνην τέ καί τήν ἀγνείαν*»⁴³. Μάλιστα ο Συμεών Θεσσαλονίκης στο « *περι του μοναχικού σχήματος*» έργο του, αναφερόμενος στα άμφια των μοναχών, γράφει: «*εἶτα ζώννυνται τήν ἐκ δέρματος ζώνην λέγων «τήν ὀσφύν αὐτοῦ εἰς νέκρωσιν σώματος καί ἀνακαίνισιν πνεύματος», εἰς σημεῖον τῆς σωφροσύνης, τῆς καθαρότητος καί τῆς νεκρώσεως, κατά δύναμιν τῶν κινήσεων τῆς σαρκός, τῆς ἰσχύος του ἐναντίων τῶν παθῶν καί τῆς ἀνδρείας στηρίξεως εἰς τάς πράξεις τῶν ἐντολῶν*»⁴⁴. Από το μοναχικό αυτό έθος γεννήθηκε η ιερατική ζώνη, που περιβάλλει την μέση και περικρατεί το επιτραχήλιο και το στιχάριο. Ο Σωζόμενος, κατά

τον Ε΄ αιώνα, κάνει λόγο, για την ζώνη των κληρικών και μάλιστα λέει: « τήν ὀσφύν περισφίγγουσιν, ἑτοιμοὺς εἶναι ποιεῖ εἰς διακονίαν Θεοῦ καὶ ἔργασίαν»⁴⁵ τους ιερείς.

Η ζώνη στην αρχή ήταν απλή και απέριττη, ως προς την κατασκευή της, αργότερα γίνεται πολυτελής και έχει διακόσμηση ποικιλότροπη και εκ του αυτού υφάσματος, όπως και η υπόλοιπη στολή.

Η ζώνη σύμφωνα με την ευχή που λέει ο ιερέας φορώντας τη, συμβολίζει δύο πράγματα: πρώτο τη θεία δύναμη του Θεού, που ενισχύει τον λειτουργό στη θεία μυσταγωγία και δεύτερο την καθαρότητα, που πρέπει να στολίζει τον ιερέα και την ετοιμότητα, που πρέπει να τον χαρακτηρίζει κατά την τέλεση της ιερουργίας.

Ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων υποστηρίζει ότι η ζώνη υπενθυμίζει την πνευματική αποστολή και την ηθική ευθύνη και χρέος του ιερέα. Την ζώνη φοράει ο λειτουργός «διὰ τό εἶναι αὐτόν ἐν πνευματικῇ διαγωγῇ διεζωσμένον»⁴⁶, σύμφωνα με την προτροπή του Κυρίου « ἔστωσαν ἡμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμένοι καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι καὶ ἡμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοι τὸν Κύριον ἑαυτῶν»⁴⁷.

Ο Τζ. Λούπερ στο έργο του Λεξικό Συμβόλων, γράφει: « μια ζώνη από σχοινιά αντιπροσωπεύει τα σχοινιά με τα οποία δέθηκε ο Χριστός και μαστιγώθηκε και προσδένει τον φέροντα με την υπηρεσία του. Το ζώσιμο των λαγώνων είναι ανάληψη του έργου». « Οι ζώνες των μοναχών είναι η εγκράτεια στη μοναχική ζωή, καθώς και η ταπεινότητα. Οι τρεις κόμποι στη ζώνη υποδηλώνουν τη φτώχεια, την αγνότητα και την υπακοή. Η ζώνη είναι ένα από τα ενδύματα της ευχαριστίας, απεικονίζοντας την ιερατική αγνότητα και την πνευματική επαγρύπνηση»⁴⁸.

Οι παλαιότερες ζώνες των ιερέων ήταν υφαντές και έφεραν την επιγραφή: « *Η Αγία Ιερουσαλήμ* ». Στους νεότερους χρόνους υπάρχουν χρυσοκέντητες με ανθικά κοσμήματα που περιβάλλουν λειτουργικές επιγραφές, συνήθως τον επινίκιον ύμνο. Καταλήγουν σε πολύτιμες πόρπες ασημένιες, επίχρυσες, φιλντισένιες ή και χρυσοκέντητες. Σήμερα οι ζώνες είναι και αυτές συνήθως από το ύφασμα της υπόλοιπης στολής. Τώρα πια το ύφασμα δεν περιτρέχει όλη την μέση αλλά μόνο το μπροστινό σημείο το οποίο και φαίνεται, από το σημείο της μέσης – στα δεξιά και στα αριστερά – συνεχίζει η ζώνη με τη μορφή κορδονιού που δένεται πλέον πίσω στη μέση – οι παλαιότερες ζώνες έδεναν ή κούμπωναν μπροστά στη κοιλιά. Οι ζώνες σήμερα έχουν σχήμα εξαγωνικό με τις δύο πλευρές, την αριστερή και την δεξιά, τις δύο κάθετες δηλαδή, πολύ μικρές και τις άλλες τέσσερις πολύ μακρύτερες.

ΤΑ ΕΠΙΜΑΝΙΚΙΑ⁴⁹

Τα επιμάνικα μας αποκαλύπτουν « *πώς ὁ Χριστός αὐτουργεῖ μέ τὰ ἴδια του τὰ χέρια τήν ἱεουργία τοῦ ἁγίου Σώματός του καί Αἵματος* »⁵⁰. Το χέρι του λειτουργού, του ιερέως, που ευλογεῖ και αγιάζει « *ἐν ἁγίῳ Πνεύματι* » τα προσφερόμενα δώρα, είναι χέρι Χριστού. « *Ὁ ἱερεύς ἐνεργεῖ ὡς χεῖρ Χριστοῦ* »⁵¹.

Ο Χριστός έδωσε στους ιερείς την χάρη να ενεργούν το δικό του έργο. Ο ιερός Χρυσόστομος παρατηρεῖ: μη πιστευσεις ὅτι ο ιερεύς σου προσφέρει τα φρικτά μυστήρια, αλλά πιστεψε « *τήν τοῦ Χριστοῦ χεῖρα εἶναι τήν ἐκτεινομένην* »⁵².

Τα επιμάνικα ή επιμανίκια ή υπομάνικα (από την πρόθεση επι και την λατινική λέξη manus, κατ' άλλους manica = χειρ, χειρίς), είναι μικρά τεμάχια από σκληρό ύφασμα, είδος δηλαδή χειρονακτίων, που καλύπτουν το μετακάρπιο. ενώ αφήνουν

εντελώς ακάλυπτο το κυρίως χέρι, και χρησιμεύουν για να επενδύουν οι κληρικοί το κάτω μέρος των χειρίδων του στιχαρίου. Τα επιμάνικα χρησιμοποιούνται σήμερα και από τους τρεις βαθμούς της ιερωσύνης και μάλιστα μόνο στις Ορθόδοξες εκκλησίες της Ανατολής. Στις Μονοφυσιτικές οι διάκονοι δεν φέρουν επιμάνικα.

Είναι αμφισβητούμενη η αρχή και η προέλευσή τους. Η πιθανότερη άποψη είναι ότι « *τά ἐπιμάνικα προῆλθον ἐκ τῶν λωρίων τῶν χειρίδων τοῦ ἐπισκοπικοῦ στιχαρίου, ἅτινα, ἴσως διὰ πρακτικούς λόγους, ἀπεχωρίσθησαν βραδύτερον καί ἀπετέλεσαν τοιουτοτρόπως ἰδιαίτερον κόσμημα τῆς ἀρχιερατικῆς ἀμφιέσεως*»⁵³. Πάντως η χρήση τους είναι νέα, γιατί από τον ΙΑ΄ αιώνα έχουμε μαρτυρίες. Για τον λόγο αυτό οι πριν του ΙΑ΄ αιώνα συγγραφείς δεν κάνουν λόγο για επιμάνικα.

Πριν από την Άλωση οι διάκονοι δεν έφεραν επιμάνικα. Μετά την Άλωση φέρουν μόνο οι Αρχιδιάκονοι και αργότερα όλοι οι διάκονοι, για αποζημίωση του παλιού « *έγχειρίου ἢ μάκτρου*», που χρησιμοποιούσαν οι διάκονοι, προς καθαρισμό του αγ. Ποτηρίου, μετά την θεία Κοινωνία των πιστών.

Τα επιμάνικα μέχρι τον ΙΓ΄ αιώνα ήταν προνόμιο αποκλειστικό των αρχιερέων, τα οποία κυρίως χρησιμοποιούσαν στη τελετή του μυστηρίου του Βαπτίσματος, για πρακτικούς λόγους. Για τον λόγο αυτό και ο Συμεών Θεσσαλονίκης δεν μνημονεύει μεταξύ των ιερατικών αμφίων του διακόνου τα επιμάνικα, γιατί δεν είχαν παραχωρηθεί σ' αυτούς. Ο Βησαρίων περιγράφοντας την τέλεση του βαπτίσματος στο Μεγάλο Βαπτιστήριο της αγ. Σοφίας, λέει πως ο Πατριάρχης « *βάλλει πρῶτον λευκήν στολήν καί ὑποδήματα λευκά καί τό λεντίον καί τά μανίκια καί μετά τοῦτο βαπτίζει*»⁵⁴.

Ο Βαλσαμών σε σχετική ερώτηση του Μάρκου Αλεξανδρείας απαντά: «*ἡ τῶν ἐπιμανικίων καί ἐπιγονατίων ἱερωτάτη ἐνδυμενία μόνοις τοῖς ἀρχιερεῦσι πεφιλοτόμηται, ὡς τόν τύπον*

ἐπέχουσι τοῦ Κυρίου... Διό οὐδέ τῆς τῶν ἐπιμανίκων, οὐδέ τῶν ἐπιγονατίων ἐνδυμενίας οἱ ἱερεῖς ἀξιωθήσονται»⁵⁵. Ὅμως ἀπό τον ΙΓ' αἰῶνα τα πράγματα αλλάζουν και οι ἐπίσκοποι «διανοίγουν ὁδόν καί εἰς τοὺς κατωτέρους βαθμούς νά οἰκιοποιηθῶσι τά ἑαυτῶν».

Ο Βαλσάμων λέει πως τα ἐπιμανίκια συμβολίζουν τις χειροπέδες του Κυρίου, με τις οποίες τον ἔδεσαν και τον ἔφεραν μπροστά στον Καϊάφα. Ο Συμεών Θεσσαλονίκης λέει πως τα ἐπιμανικά συμβολίζουν την ποιητική δύναμη του Θεοῦ δημιουργοῦ, με την οποία δημιούργησε τα πάντα, αλλά και τη θεϊκή του δύναμη, με την οποία συνέτριψε τους ἐχθρούς του αλλά και την ἱερουργία των ἀχράντων μυστηρίων, που τέλεσε ο Ἰησοῦς με τα ἴδια του τα χέρια.

Αρχικά η διακόσμησή τους ἦταν η παράσταση του Σωτήρα μπροστά στον Καϊάφα. Ἄλλοτε η διακόσμησή τους εἶναι ἀσχετη με τον συμβολισμό τους και εἶναι ἐναρμονισμένη με την ἐπιφάνεια του υφάσματος: ο Εὐαγγελισμός, σκηνές ἀπό το Δωδεκάορτο, ο Χριστός με προφήτες, οἱ ἀπόστολοι Πέτρος και Παῦλος, ἐπικρατοῦν ἀπό τον ΙΖ' αἰῶνα στην εικονογραφία τους, ὥσπου, στα τελευταία χρόνια, αὐτή ἀπλουστεύεται σε ἕνα σταυρό στο κάθε ἐπιμανίκιο.

ΤΟ ΕΠΙΓΟΝΑΤΙΟ⁵⁶

Το ἐπιγονάτιο ἢ υπογονάτιο ἢ εγχείριο εἶναι ἄμφιο τετράγωνο ἢ ρομβοειδές που κρέμεται ἀπό τη ζώνη του ἱερέα ἢ τον ἐπισκοπικό σάκκο ἢ ἀκόμη και ἀπό τον ἀριστερό ὦμο του ἱερέα, στον δεξιό μηρό, σαν ρομφέα.

Ο ὅρος «ἐπιγονάτιο», εἶναι μεσαιωνικός και νεότερος. Το «υπογονάτιο» μνημονεύεται ἀπό το Δουκάγγιο (1643). Ο ὅρος «εγχείριον» εἶναι μεσαιωνικός και σημαίνει το «μάκτρον» (= πετσέτα), πάντοτε με ἔννοια λειτουργικῆς χρήσεως. Τον ὅρο

αυτό χρησιμοποιεί ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων και ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως. Η γνώμη ότι το εγχείρο ήταν απλώς ένα μάκτρο δηλαδή πετσета, αρχικά, και ότι το χρησιμοποιούσαν οι διάκονοι, για να σκουπίζουν το αγ. Ποτήριο, μετά τη θεία Κοινωνία των πιστών, όπως ο Κωνσταντίνος Καλλίνικος αναφέρει, δεν είναι ορθή.

Η ιστορική προέλευση του επιγονατίου δεν είναι ακριβώς γνωστή. Εάν όμως λάβουμε υπ' όψη την παλαιότερη χρήση του εγχειρίου, που ήταν μικρό τεμάχιο υφάσματος, είδος μανδηλιού, κοινό στην Δύση και στην Ανατολή, από τον Η' αιώνα, και κατά τον αιώνα αυτό ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως το αναφέρει ως άμφιο αρχιερατικό, θεωρείται όχι μόνο πιθανό, αλλά βέβαιο, ότι το επιγονάτιο προέρχεται από το εγχείρο. Είναι εξέλιξη του εγχειρίου γύρω στον Ι' και ΙΑ' αιώνα.

Τον ΙΒ' αιώνα ο Βαλσαμών αναφέρει το επιγονάτιο ως αποκλειστικό άμφιο του αρχιερέως. Έτσι στην ερώτηση του Μάρκου Αλεξανδρείας εάν « ἐκχωρητόν ἐστί τοὺς ἱερεῖς, ἡγουμένους ὄντας ἢ πρωτοπαππάδες... ἐπιγονατίων ἀποσεμνύνεσθαι», ο Βαλσαμών απαντά: « ἢ τῶν ἐπιγονατίων ἱερωτάτη ἐνδυμενία μόνοις τοῖς ἀρχιερεῦσι πεφιλοτίμηται, ὡς τὸν τύπον ἐπέχουσι τοῦ Κυρίου... διό οὐδέ τῶν ἐπιγονατίων ἐνδυμενίας (οἱ ἱερεῖς) ἀξιωθήσονται»⁵⁷.

Κατά τον ΙΕ' αιώνα τα πράγματα έχουν αλλάξει, γιατί ὁ Συμεών Θεσσαλονίκης γράφει: « μερικοί δέ ἀπό τοὺς πρώτους πρεσβυτέρους ἤτοι οἱ σταυροφόροι, καί μερικοί ἀπό τοὺς ἀρχιμανδρίτας ἔχουν καί ἐπιγονάτιον, τοῦτο ὅμως εἶναι κατὰ χάριν ἀρχιερατικὴν, καθὼς καί ὁ σταυρός, διότι κανεῖς ἐκτός τοῦ ἀρχιερέως δέν δύναται νά φορέσῃ μήτε τοὺς σταυροὺς εἰς τό φελόνιον καί ἐπάνω εἰς τήν κεφαλὴν, μήτε τό ἐπιγονάτιον. Εἰς αὐτούς ὅμως τοὺς προρηθέντας ἐπειδή καί πρώτοι τῶν ἄλλων αὐτοί χειροτονοῦνται, δίδεται ἄδεια καί νά φοροῦν ἐπιγονάτιον εἰς τήν λειτουργίαν, ἐπειδή ὁμοῦ μέ τήν ἱερωσύνην ἄλλοι μὲν ἔχουν καί κριτουῦ χειροτονίαν καί τινά μεγίστην ἐκκλησιαστικὴν

διακονίαν, ἄλλοι δὲ καθίστανται ποιμένες ψυχῶν καὶ οἰκονόμοι που ἔχουν μερικά σημεῖα τοῦ πρώτου ποιμένος διὰ νὰ τὸν μιμοῦνται». Επομένως τὸ « οὐδέ ἐνδυμενίας τῶν ἐπιγονατίων ἀξιωθήσονται (οἱ ἱερεῖς)» του Βαλσαμώνος δεν εφαρμόστηκε στους μετέπειτα αἰῶνες. Ὅμως δεν εἶναι γνωστό ἀπὸ πότε ἀρχισε νὰ παραχωρήται τὸ ἐπιγονάτιο στους ἀξιωματούχους κληρικούς, ἴσως τέλος τοῦ ΙΓ' και ἀρχές τοῦ ΙΔ' αἰῶνος.

Σήμερα οἱ οἰκονόμοι ἱερεῖς, φέρουν τὸ ἐπιγονάτιο. Τὸ ἐπιγονάτιο χρησιμοποιεῖ ἡ Ὀρθόδοξη και ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία, ἐνῶ ἡ Ρωσικὴ χρησιμοποιεῖ δύο διαφορετικὰ ἐπιγονάτια, ἓνα ἀριστερὰ ὀρθογώνιο και τὸ ἄλλο τετράγωνο ἀπὸ δεξιά.

Ὁ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως λέγει πὼς τὸ ἐπιγονάτιο συμβολίζει τὸ λέντιον, με τὸ ὁποῖο ὁ Πιλάτος σκούπισε τὰ χέρια του, ὅταν συμβολικὰ τὰ ἐνίψε και εἶπε τὸ γνωστὸ ἐκεῖνο: « ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου». Με τὴν ἐννοια αὐτὴ τὸ χρησιμοποιεῖ και ὁ Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων. Ὁ Βαλσαμών δίνει ἄλλο συμβολισμό και μάλιστα στα τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Κατ' αὐτὸν εἶναι τὸ λέντιον, με τὸ ὁποῖο ὁ Κύριος σκούπισε τὰ πόδια των μαθητῶν του, στον Μυστικὸ Δείπνο. Ὁ Ἰσιδωρος ὁ Πηλουσιώτης γράφει πὼς τὸ ὀράριο τοῦ διακόνου συμβολίζει τὸ λέντιον. Φαίνεται ὅμως, πὼς ὅταν δόθηκε ἄλλος συμβολισμὸς στο ὀράριο, τότε τὸ λέντιο ἀποδόθηκε στο ἐπιγονάτιο: *

Ἀργότερα τὸ ἐπιγονάτιο συμβολίζει τὴς δύο μάχαιρες τοῦ Χριστοῦ. «Καὶ ὁ μὴ ἔχων πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν... Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἴδου μάχαιραι ᾧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἱκανὸν ἔστι». Ἡ συμβολίζει τὴ μάχαιρα τοῦ Πνεύματος: « ὃ ἔστι ρῆμα Θεοῦ».

Τὸν ΙΔ' αἰῶνα τὸ ἐπιγονάτιο αποκτὰ νέο συμβολισμό. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ και μάλιστα κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, συμβολίζει τὴν νίκη κατὰ τοῦ θανάτου και τὴν Ἀνάσταση τοῦ Σωτήρος. Ἐπίσης ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει ὅτι συμβολίζει τὴν ἀφθαρσία τὴς φύσεώς μας και τὴ μεγάλη δύναμη τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴς

τυραννίας του πονηρού. Τέλος σημαίνει ότι ο λειτουργός πρέπει να είναι οπλισμένος με τον θείο λόγο για να καταπολεμά τους ορατούς και αοράτους εχθρούς της πίστεως.

Οι συνήθεις παραστάσεις του αμφίου είναι κυρίως ο Νιπτήρ, η Εις Αδου Κάθοδος ή και η Ανάσταση κατά τον δυτικό τρόπο εικονογράφησης της. Επίσης έχουμε σκηνές – κυρίως σε μονές – που συνάδουν με την ιερότητα του χώρου, όπως η Φλεγόμενη Βάτος στο Σινά ή το όραμα του Ιωάννη στη Πάτμο. Σήμερα συνήθως τοποθετείται εκάι το σημείο του Σταυρού ή και αρκετές φορές το βρίσκουμε αγιογραφημένο με κάποια από τις παραπάνω παραστάσεις ή ακόμα και με μορφές αγίων της Εκκλησίας, που είτε σχετίζονται με τον φέροντα το άμφιο ή με την τυχούσα εορτή. Επίσης αρκετές φορές περιτρέχει τις παρυφές του γαλόσι, ενώ σχεδόν πάντα στις τρεις ακμές του τοποθετούνται φούντες.

ΤΟ ΦΕΛΟΝΙΟ⁵⁸

(Ή φελώνιο, ή φαιλόσιο, ή φαιλώνιο, ή φενόλιο, ή φενώλιο, ή φαινόλιο, ή φαινώλιο, απαντά και σε γένος θηλυκό με τις αντίστιχες παραλλαγές).

Εκτός λατρείας η δημόσια περιφορά κάποιου σχήματος ήταν επικίνδυνη την εποχή των διωγμών. Είναι γνωστό πως οι επίσκοποι των πέντε πρώτων αιώνων εκτός λατρείας, φέρουν την ίδια ενδυμασία με τους λοιπούς αξιοπρεπείς πολίτες, πολύ περισσότερο οι λοιποί κληρικοί. Αυτό το μαρτυρούν αρχαίες διασωθείσες παραστάσεις τους, όπως ο ανδριάντας του Ρώμης Ιππολύτου (235) και το ψηφιδωτό του ιερού Αμβροσίου (397) κ.α. Στην κλάση του άρτου, που απεικονίζεται στην κατακόμβη του αγ. Καλλίστου της Ρώμης (μέσα του Β΄ αιώνα), ο λειτουργός φέρει ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο όπως ο Ιησούς στην τοιχογραφία της Δούρα – Ευρωπού (250). Η « δεομένη»

πλησίον του Εκκλησία, υπό μορφή γυναικός, φέρει χιτώνα και ζώνη, καθώς και στο κεφάλι της περιώμιο σάλι προσευχής (το εβραϊκό τολέτ), που είναι χαρακτηριστικό κυρίως σε όλες τις μυσταγωγικές λατρείες. Ένα αιώνα μετά (μέσα του Γ' αιώνα), αρχίζουν να χρησιμοποιούν οι πρωεστώτες της Ευχαριστίας επίσκοποι, ίσως λόγω της ηλικίας τους και της ψυχρότητας του κλίματος που ζούσαν, την χειμερινή οδοιπορική χλαμύδα, τη γνωστή ως φελώνη. Αυτή είχε αντικαταστήσει την αρχαία τήβεννο των Ρωμαίων ευπατρίδων ήδη από τον Α' και Β' αιώνα. Το αρχικό σχήμα της φελώνης ήταν στρογγυλό, όμως τον ΣΤ' αιώνα, χάρη διευκολύνσεως των χεριών, αποκόπηκαν τα πλάγια μέρη της. Όταν οι συνάξεις των Χριστιανών πληθύνθηκαν και έπρεπε να οργανωθούν ενόριες εκκλησίες (ενορίες), με δικό τους πλέον θυσιαστήριο, οι πρωεστώτες – επίσκοποι παραχώρησαν το αποκλειστικό τους δικαίωμα να τελούν μόνο αυτοί την Ευχαριστία και στους πρεσβυτέρους, ώστε και εκείνοι να καθαγιάζουν έγκυρα τα Τιμία Δώρα. Μέχρι τότε οι πρεσβύτεροι είχαν καθήκοντα κατηχητικά και βαπτισματικά, όπως δείχνει η ευχή της χειροτονίας τους. Αποδεικτικά του νέου καθήκοντός τους ήταν: η τέλεση του μυστηρίου στο αντιμήνσιο που καθαγίασε ο τοπικός επίσκοπος και η μνημόνευση του ονόματος του. Ως ορατό σημάδι της παραχώρησης αυτής ήταν η αμφίεση του πρεσβυτέρου με το άμφιο που φορούσε ο επίσκοπος όταν τελούσε την Ευχαριστία, δηλαδή το φελώνιο.

Το άμφιο αυτό φέρεται πάνω από το στιχάριο και το επιτραχήλιο, και είναι το εμπρόσθιο μέρος βραχύ μέχρι το ύψος των παλαμών του ιερέα, ενώ το οπίσθιο μέρος είναι βραχύτερο. Ο Κωνσταντίνος Καλλίνικος αναφέρει ότι « *τό φαιλόνιον έχει την λειτουργικήν χρήση αναντίρρήτως αρχαιοτάτην*»⁵⁹. Ο απόστολος Παύλος στην Β' προς Τιμόθεον Επιστολή του , στο κεφ. 4 στιχ. 13, γράφει: « *τόν φελόνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρά Κάρπου, ἐρχόμενος φέρε*». Φυσικά δεν πρόκειται για λειτουργικό άμφιο, από τόσο νωρίς αλλά για μανδύα ταξιδιωτικό ή χλαμύδα.

Πληροφορίες , για το φελώνιο σαν ιερατικό άμφιο, υπάρχουν ήδη από τον Δ΄ αιώνα και μάλιστα στις τοιχογραφίες του ναού του αγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης και αργότερα στον ναό της αγ. Σοφίας, επί Ιουστινιανού. Ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως μνημονεύει το φελώνι και μάλιστα υπό την έννοια του μανδύα και του ιερατικού αμφίου. Στο χωρίο « *τό δέ ἀποζωσμένους τούς ἱερεῖς περιπατεῖν φαινόλαις, δείκνυσι...*»⁶⁰, αναφέρεται στον καθημερινό μανδύα, την φαιλόνην, υπό την έννοια που και ο απόστολος Παύλος κάνει λόγο στο χωρίο του. Ενώ σαν ιερατικό άμφιο ο Γερμανός κάνει λόγο παρακάτω, όταν λέει « *τό δέ φαινόλιον, ἐμφαίνει τήν ἀπό κοκκίνου πορφύραν*»⁶¹. Αλλά και ο Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως (806 – 815), μνημονεύει το φελόνιο, σαν ιερατικό άμφιο, γιατί μεταξύ των δώρων που έστειλε στον Πάπα Λέοντα τον Γ΄ συναριθμεί και « *φαινόλιον καστανόν*». Ο Ψ. Κωδινός αναφέρει πως μια φορά το έτος έφερε φελώνι και ο Αρχιδιάκονος του Παλατιού.

Στα χρόνια αμέσως μετά την Εικονομαχία, την εποχή των Μακεδόνων αυτοκρατόρων, από επιρροή κοσμική, οι επίσκοποι μεταβάλλουν την αρχαία λειτουργική παρουσία τους. Τον ΙΑ΄ αιώνα οι πατριάρχες επιτρέπουν να υφανθεί ή να κεντηθεί στα κατάλευκα φελώνια τους η τετρακτίς των γαμαδίων του Σταυρού, για λόγους διακρίσεως από τους λοιπούς επισκόπους, μάλιστα μετά την απόθεση του ωμοφορίου τους για την τέλεση της Αναφοράς. Από εκεί ξεκίνησε η χρήση των πολυσταυρίων. Τα άμφια αυτά φέρουν μόνο οι Πατριάρχες των τεσσάρων αρχαίων Πατριαρχείων της Ανατολής. Μετά παραχωρούνται προνομιακά σε κάποιους Μητροπολίτες και ύστερα σε εξέχοντες Αρχιεπισκόπους. Τέλος του ΙΕ΄ αιώνα γίνονται διακριτικό σχεδόν όλων όσων φέρουν τον βαθμό του επισκόπου. Τον ΙΘ΄ και Κ΄ αιώνα χρησιμοποιούν το πολυσταύριο και οι πρεσβύτεροι. Στις ημέρες μας μόλις φέρουν και οι διάκονοι πολυσταύρια στιχάρια.

Οι Βαλσαμών και Ζωναράς, τέλος του ΙΒ΄ αιώνα (37^η απάντησις εις Μαρκον Αλεξανδρείας και σχολεία εις τον ΙΖ΄

Κανόνα της εν Χαλκιδονι Οικουμενικης Συνοδου, το 451), αναφέρουν το πολυσταύριο φελώνιο ως ιδιαίτερο ένδυμα του Πατριάρχη και μόνο με ειδική άδεια, μπορούσαν να το φέρουν ειδικοί έξαρχοι. Επίσης ο Συμεών Μεταφραστής, στον βίο του αγ. Ευθυμίου, μας πληροφορεί ότι μόνο ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων μπορούσε , λόγω ειδικού προνομίου, που του χορηγήθηκε τον Ε΄ αιώνα, να φέρει πολυσταύριο φελώνιο. Μετά την Άλωση το επισκοπικό φελώνιο εκτοπίστηκε από τον σάκκο και η λειτουργική του χρήση περιορίστηκε μόνο στους πρεσβυτέρους. Η καινοτομία αυτή δεν έγινε χωρίς επικρίσεις και κατηγορίες και μάλιστα οι επικριτές μνημονεύονται « ὡς ἀκαιρολογούντες», όπως τους αποκαλεί η κανονική διάταξη του 1711.

Το φελώνιο ήταν συνήθως λευκό – όπως ειπώθηκε και πριν. Στη συνέχεια έγινε καστανό η ερυθρό και σπάνια χρυσό. Ποτέ όμως δεν προτιμήθηκε το μαύρο, επειδή απάδει στον Πασχάλιο χαρακτήρα της Ευχαριστίας, ούτε και αν αυτή μεταδιδόταν κατά την Τεσσαρακοστή, όπως γίνεται στην Προηγασμένη Θεία Λειτουργία. Όμως η ποιότητα και ο στολισμός του φελωνίου δέχτηκε από παλαιά πολλές επικρίσεις. Η πολυτελής κατασκευή του θεωρείται ένδειξη της κενοδοξίας του φέροντος και συντελεί στο σκανδαλισμό των πιστών. Ο Ρώμης αγ. Κελεστίνος (432), με επιστολή του έντονα ψέγει τους επισκόπους που λαμπροφορούν με προκλητικά άμφια και παραμελούν την πνευματική τους μόρφωση και ζωή. Το ίδιο κάνει στην Ανατολή και ο Αμασίας Αστέριος για όσους κεντούν στα φελώνια τους παραστάσεις βιβλικές ή εορταστικές.

Σήμερα τα φελώνια των πρεσβυτέρων γίνονται από κάθε λογής ύφασμα, εκκλησιαστικό και μη. Είναι δυνατόν να συναντήσει κανείς από τις πιο πολυτελείς στόφες μέχρι και σύνθετικά υφάσματα. Πολλές επίσης είναι οι υφαντές στον αργαλειό στολές αλλά και οι βελούδινες με χρυσοκέντητες ή αργυροκέντητες παραστάσεις σταυρών με συμπλέγματα ανθεμίων κ. λπ. Βεβαίως δεν μπορεί να μην αναφερθεί κανείς στις

παραστάσεις από το Δωδεκάορτο, παραστάσεις όπως η Κοινωνία των Αποστόλων, η Δέηση και άλλες. Πολύ συχνά δεύτερη σειρά σιριτίου, κοσμεί το φελόνι, τοποθετείται λίγα εκατοστά πάνω από το σιρίτι της παρυφής του φελωνίου, σε παράλληλη διάταξη. Στην οπίσθια όψη του φελωνίου, άσχετα με την διακόσμηση που κάθε φορά έχει, τοποθετείται πάντα στο ύψος την πλάτης επίθετος διακοσμημένος σταυρός και στην παρυφή του υφάσματος σχηματίζεται με το γαλόνι που έχει χρησιμοποιηθεί και για την υπόλοιπη στόλη, το λεγόμενο τρίγωνο. Αυτό συμβολίζει τον Ακρογωνιαίο Λίθο που είναι ο Χριστός.

Επίδραση από την Ρωσική Εκκλησία αποτελεί η χρήση του ρώσικου τύπου φελωνίου, που συναντάται ήδη στον ελλαδικό χώρο από τα μέσα του ΙΗ' αιώνα. Η διαφορά που έχει με το λεγόμενο «βυζαντινό», έγκειται στο ότι από το ύψος των ώμων και μέχρι τον λαιμό έχει τριγωνική – κωνική – απόληξη. Επιρράπτεται δηλαδή στους ώμους ένα σκληρό κωνικό ύφασμα ή χαρτόνι, το κοινώς λεγόμενο «σαμάρι». Συνήθως η περιοχή του σαμαρίου οριοθετείται από το υπόλοιπο φελώνιο με την τοποθέτηση γαλονίου. Όταν υπάρχει σαμάρι, τότε ο επίθετος σταυρός τοποθετείται μέσα σε αυτό. Στις λεγόμενες ρώσικες στολές, η διακόσμηση του φελωνίου ελαφρώς διαφοροποιείται. Συγκεκριμένα αν υπάρχει κεντητή παράσταση τότε βρίσκεται μέσα στο διακοσμητικό πεδίο του σαμαρίου, άλλες φορές όταν το ύφασμα του φελωνίου είναι κάποια στόφα – συνήθως από τις πιο ακριβές, γιατί προσδίδει ακόμα περισσότερη αίγλη και λαμπρότητα στη στολή – συνήθως τότε το σαμάρι είναι από βελούδο και φέρει κεντήματα και τον σταυρό. Στα ρώσικα φελώνια δεν βάζουν τρίγωνο όπως περιγράψαμε πριν, αλλά τοποθετείται στη περιοχή του τριγώνου ένα είδος οκταγωνικού πόλου – αστεριού.

Πρέπει βέβαια να πούμε ότι ο συγκεκριμένος τύπος φελωνίου επινοήθηκε στην Ρωσία μόνο και μόνο για πρακτικούς λόγους. Επειδή στις περιοχές αυτές το ψύχος είναι δριμύ, για να

προστατευτούν οι ιερείς από αυτές τις καιρικές συνθήκες, δεδομένου ότι δεν μπορούσαν να φορούν τα ρούχα που φορούσαν οι λαϊκοί κατά την ώρα των ακολουθιών, σήκωσαν την πάνω άκρη του φελωνίου, ώστε να κάθεται όρθια και να τους προστατεύει από το κρύο.

Σήμερα τα ρώσικα φελώνια στην Ελλάδα, πέρα από το γεγονός ότι υιοθετήθηκαν για λόγους εντυπωσιασμού, οι ιερείς ύψωσαν ακόμα περισσότερο το σαμάρι, κάτι που το κάνει αντιλειτουργικό, δύσχρηστό και πολλές φορές αντιαισθητικό, αφού τις περισσότερες φορές φτάνει να κρύβει ακόμα και το κεφάλι του ιεουργού! Μάλιστα σε πολλές περιοχές δεν συνηθίζεται να το φορούν οι έγγαμοι αλλά μόνο οι άγαμοι κληρικοί.

Σήμερα βέβαια όπως γνωρίζουμε, το επισκοπικό φελώνιο έχει αντικατασταθεί από τον σάκκο. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου επίσκοποι φορούν, κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας, φελώνιο. Οι περιπτώσεις αυτές είναι όταν τελείται κάποια από τις αρχαίες λειτουργίες, όπως του αγ. Ιακώβου του Αδελφοθέου (λειτουργία κλίματος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων), του αγ. Μάρκου (λειτουργία κλίματος Αλεξανδρείας) κ.λπ., οι οποίες είναι σήμερα σε αχρησία. Επίσης πολλοί επίσκοποι όταν τελούν την Θεία Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων, φορούν φελώνιο. Τέλος κάποιοι επίσκοποι, όταν λειτουργούν μόνοι τους συνηθίζουν να φορούν φελώνιο.

Και για να σχοληθούμε λίγο με τον συμβολισμό του ιερού αυτού αμφίου, ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων αναφέρει ότι το φελώνιο «ἐστὶν ὁ χιτῶν ὁ ἄρραφος, ὁ ἐκ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκφανθεὶς, ἔτι δὲ καὶ ἡ κοκκίνη χλαμύς»⁶², την οποία οι στρατιῶτες χλευαστικά φόρεσαν στον Κύριο. «Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην»⁶³. Την ίδια άποψη επαναλαμβάνει και ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως όταν λέγει: «τό δέ φαινόλιον ἐμφαίνει τήν ἀπό κοκκίνου πορφύραν.

ἦν ὑπερ τῶ Ἰησοῦ ἐμπαίζοντες οἱ ἄσεβεῖς ἐφόρεσαν»⁶⁴. Επίσης κατά τον ίδιο πατέρα, εξεικονίζει και την στολή του βαπτίσματος. Σε άλλο σημείο ο γερμανός αναφέρεται στους νοερούς ουράνιους λειτουργούς. Εδώ οι πρεσβύτεροι κατά μίμηση των Σεραφιμικών Δυνάμεων καλύπτονται από τις στολές τους, υπό μορφή πτερυγών.

Ο Συμεών Θεσσαλονίκης ασχολείται με το φελώνιο στα εξής τρία έργα του: α) Περί της Θείας Λειτουργίας, β) Περί των Θείων Χειροτονιών και γ) Περί του Θείου Ναού. Στο τελευταίο γράφει: «Τό δέ ἱερόν φαινόλιον φανερώνει τήν ὑψηλοτέραν καί ἄνωθεν δεδομένην τοῦ ἁγίου Πνεύματος δύναμιν καί ἔλλαμψιν... Εἰκονίζει δέ ἔτι καί τήν περιέχουσαν τό πᾶν προνοητικήν καί παντουργικήν καί ἀγαθουργόν τοῦ Θεοῦ δύναμην, διά τήν ὁποίαν ἕως εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός Λόγος κατήλθε καί ἠνώσε τά ἄνω καί τά κάτω εἰς ἑαυτόν, μέ τήν ἑαυτοῦ σάρκωσιν, σταύρωσιν καί ἀνάστασιν»⁶⁵.

Ο Βαλσαμών γράφει πως τα πολυσταύρια φελώνια εξεικονίζουν: « τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τήν παγκόσμιον δόξαν καί δύναμιν», τα τρίγωνα ή γάμματα « τόν ἀκρογωνιαῖον λίθον Χριστόν τόν Θεόν ἡμῶν τόν τά διεστῶτα συνάψαντα»⁶⁶.

Το φελώνιο είναι το σύμβολο της θείας δικαιοσύνης. Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος λέει: « Ἱερεῖς ἐνδύσασθε δικαιοσύνην. Τόν μέγαν καί ἄσπιλον χιτώνα Χριστόν, τό ἡμέτερον κόσμημα». Ο ιερέας λοιπόν ενδυόμενος το φελώνιο, ενδύεται : «Εκεῖνον, ὅς ἐγεννήθη ἡμῖν σοφία ἀπό Θεοῦ, δικαιοσύνη τέ καί ἁγιασμός καί ἀπολύτρωσις»⁶⁷.

Τέλος ο Συμεών Θεσσαλονίκης αναφέρει: « περιστελλει (τό φελώνιο) ὅλο τό σῶμα ἀπό τῆς κεφαλῆς ἕως εἰς τοὺς πόδας, διά τῆς ἄνωθεν πρὸς ἡμᾶς πρόνοιαν καί διά τό συνακτικόν τοῦ Θεοῦ καί φυλακτικόν»⁶⁸.

Ο ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΣ ΣΑΚΚΟΣ⁶⁹

Ο σάκκος έλκει την καταγωγή του από το αυτοκρατορικό βεστιάριο και αποτελεί σήμερα το κατ' εξοχήν αρχιερατικό άμφιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, μολον ότι δεν εισήχθη στο βεστιάριό της παρά την τελευταία βυζαντινή περίοδο. Πρόκειται για κοντό, φαρδύ χιτώνα, σχήματος T με πλατιά, κοντά μισομάνικα. Το πίσω και το μπροστινό τμήμα του είναι ραμμένα στους ώμους, αλλά στα πλάγια παραμένουν ανοιχτά, συνδεόμενα απλώς με κωδωνίσκους ή και με κορδέλες. Το σχήμα του μοιάζει με την δαλματική των λατίνων, αλλά θυμίζει το ένδυμα το βιβλικού αρχιερέα ('Εξοδος κη').

Όπως ειπώθηκε, ο σάκκος είναι ένδυμα αυτοκρατορικό. Εάν μάλιστα λάβουμε υπ' όψη ότι τον ΙΑ' αιώνα, και μάλιστα επι πατριαρχίας Ευστρατίου Γαρίδα (1081 - 1084), ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός παραχώρησε στον επίσκοπο Λακεδαιμόνος, με την προαγωγή του σε μητροπολίτη, το δικαίωμα να φέρει σάκκο, τότε πρέπει να δεχτούμε, ότι ο Πατριάρχης χρησιμοποιούσε τον σάκκο ήδη πριν τον ΙΑ' αιώνα, με την έγκριση της αυτοκρατορικής αυλής.

Ο Θεόδωρος Βαλσαμών απαριθμεί μεταξύ των κυρίως πατριαρχικών αμφίων και τον σάκκο « *προνομιακῶς ὑπό τοῦ πατριάρχου φερομένου*»⁷⁰.

Ο Δημήτριος Χωματηνός, αρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, (αρχές ΙΓ' αιώνας), αναφέρει ότι ο πατριάρχης έφερε τον σάκκο « *έν τρισί μόναις τοῦ ἔτους λαμπραῖς δεσποτικάῖς ἑορταῖς, ἥγουν έν τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα Κυριακῇ, έν τῇ Πεντηκοστῇ καί έν τῇ Γεννήσει τοῦ Χριστοῦ*»⁷¹.

Ο Βαλσαμών γράφει ότι ο σάκκος παραχωρήθηκε σιγά σιγά και σε άλλους πατριάρχες (Ράλλη και Ποτλή, Σύνταγμα 4. 545, 546 και 552), με πατριαρχική ή αυτοκρατορική παραχώρηση και

σε άλλους, όπως στους αυτοκεφάλους αρχιεπισκόπους Βουλγαρίας και Κύπρου και σε μερικούς μητροπολίτες.

Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος ο Β΄ ο Παλαιολόγος (1282 – 1328), τέλη του ΙΓ΄ αιώνα, παραχώρησε και το δικαίωμα να φορεί σάκκο και ο επίσκοπος Μονεμβασίας και διέταξε να τον προσαγορεύουν « *Παναγιώτατον* ».

Κατά τον Συμεών Θεσσαλονίκης (α΄ μισό ΙΕ΄ αιώνας), σάκκο « *πλήρη σταυρῶν* » φορούσαν οι πατριάρχες και οι εξαιρέτοι των αρχιεπισκόπων (όπως αρχηγοί αυτοκεφάλων Εκκλησιῶν π.χ. ο Κύπρου, ο Αχρίδος, Τυρνόβου και Πεκίου), ενώ όλοι οι μητροπολίτες φορούσαν μόνο πολυσταύριο φελώνιο και οι επίσκοποι απλό φελώνιο, βεβαίως με ωμοφόριο. Η τάξη αυτή διατηρήθηκε μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αυτό συνάγεται από το γεγονός ότι ο «έγκριτος» μητροπολίτης Νικομηδείας Μακάριος, κατά την Σύνοδο της Φλωρεντίας (1439) και μάλιστα για την επίσημη τελετή της Ενώσεως, ζητά χρήματα από τον Πάπα Ευγένιο τον Δ΄ « *ὅτι οὐκ ἔχει φαινόλιον ἵνα φορέσει ἐν τῇ ἐνώσει* »⁷².

Ο Αθανάσιος Ε΄ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1709 – 1711), με κανονική διάταξη του 1711, επέτρεπε στον επίσκοπο Καλλιπόλεως και Μαδύτων « *ἀμφιέννυσθαι σάκκον* ». « *Εἰ γάρ καί πατριαρχικόν ἀμφιον (ἐπιφέρει) ὁ σάκκος ὑπάρχει, ἀλλά διά τήν τιμήν τῆς ἀρχιερωσύνης, κατ' οὐσίαν μή διαφερούσης, καί μητροπολίται τοῦτον ἐνδιδύσκεσθαι συνεχωρήθησαν* »⁷³. Μετά από πενήντα περίπου χρόνια, επί Πατριαρχίας Καλλινίκου του Δ΄ (1757) και Σεραφείμ του Β΄ (1757 – 1761), παραχωρήθηκε σε όλους τους αρχιερείς να φέρουν σάκκο και έτσι έκλεισε ιστορικά και το άμφιο αυτό.

Ο Θεόδωρος Βαλσαμών και ο Συμεών Θεσσαλονίκης γράφουν ότι ο σάκκος εικονίζει « *τήν χλαίνανν τῆς ὕβρεως* ». « *Καί ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλλον αὐτόν καί ἔλεγον. χαῖρε ὁ βασιλεύς τῶν Ἰουδαίων* »⁷⁴. Κατά τον Dimitrievsky η λέξη «σάκκος» παράγεται

από την εβραϊκή λέξη « σακ », που σημαίνει το ένδυμα της μετανοίας και της ταπεινώσεως.

Οι αρχιερατικοί σάκκοι είναι συνήθως από πολυτελή υφάσματα, στόφες – ευρωπαϊκές, περσικά υφάσματα, βελούδινες, μεταξωτές κ.λπ. με κεντητές παραστάσεις φυτικού διακόσμου, ακόμα και ολόκληρες ευαγγελικές σκηνές όπως σε σάκκο του 1819 όπου πάνω σε μετάξι έχει κεντηθεί το θαύμα του Χριστού στην Τιβεριάδα Θάλασσα, με χρυσές και ασημένιες κλοστές. Χαρακτηριστικός για τον πλούτο, την εκζήτηση, την πολυτέλεια και την εκκεντρικότητά του είναι ο σάκκος του μητροπολίτου Κιέβου και πάσης Ρωσίας Φωτίου, που εκτίθεται στην αίθουσα των πανοπλιών του Κρεμλίνου. Είναι ολοκέντητος με χρυσά και αργυρά σύρματα και χρωματιστά ιμπιρίσματα. Πάνω του ξετυλίγεται όλο το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού απ' όπου δεν λείπουν ούτε οι δωρητές, ο Ιωάννης Η' ο Παλαιολόγος και η σύζυγός του Άννα, κόρη του Μεγάλου Δούκα της Μοσκοβίας Βασίλη Δημητρίεβιτς, που παριστάνεται και αυτός πλάι στη γυναίκα του Σοφία. Αλλά και η προσωπογραφία του « πανιερωτάτου μητροπολίτου Κιέφ και πάσης Ρωσίας Φωτίου, του ἔκ Μονεμβασίας» συμπληρώνει το ιστορικό του σάκκου. Οι θρησκευτικές σκηνές μοιράζονται στο σάκκο γύρω από τις τέσσερις κεντρικές παραστάσεις: Σταύρωση, εις Άδου κάθοδος, στην κύρια ὕψη, Ανάληψη και Κοίμηση της Θεοτόκου στη πίσω ὀψη κλεισμένες μέσα σε σταυρικά πλαίσια από πέτρες και μαργαριτάρια. Το κεντρικό μέρος του σάκκου διατρέχει μια ταινία με το Σύμβολο της Πίστεως, κεντημένο στα ελληνικά.

Στο πίσω μέρος του σάκκου, στο ύψος της πλάτης, δεν τοποθετήται συνήθως ο σταυρός αλλά πόλος. Κυκλικό τμήμα υφάσματος, πάνω σε σκληρότερο που συνήθως εικονίζει τον Μεγάλο Αρχιερέα Χριστό ή τον Καλό Ποιμένα Χριστό. Το κυκλικό του σχήμα, συμβολίζει την ιερωσύνη του επισκόπου που είναι «τελεία». Σε πόλο από την Μονή της Πάτμου διαβάζουμε:

« ΑΡΧΗΝ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ ΟΙΑ ΘΕΟΣ ΟΥΚ ΕΧΩΝ
ΣΦΑΙΡΙΚΟΝ ΟΜΟΙΩΜΑ ΕΙΚΟΤΩΣ ΦΕΡΩ

ΥΠΕΡΑΝΩ Δ. ΩΝ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΙΟΥ ΠΟΛΟΥ
ΕΝ ΠΟΛΩ ΜΙΚΡΩ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΟΡΩΜΑΙ».

Επίσης να σημειωθεί ότι η μπροστινή και η πίσω πλευρά κουμπώνουν στα πλάγια με κωδωνίσκους, οι οποίοι αφ' ενός μας θυμίζουν τον ήχο «των κωδώνων» του Ααρών, αφ' ετέρου συμβολίζουν το διδακτικό και κηρυκτικό έργο του επισκόπου.

Αξίζει τέλος να αναφερθούμε στο μάκρος που κάθε φορά έδιναν στο σάκκο οι φέροντές τον. Έχουμε σάκκους που συνήθως φτάνουν μέχρι το ύψος των γονάτων ή των κνημών. Όμως υπάρχουν και πάμπολλα παραδείγματα με σάκκους, το μάκρος των οποίων φτάνει έως το έδαφος. Τέλος έχουμε και σάκκους οι οποίοι δεν έχουν χειρίδες. Πολύ συχνά συναντούμε τον τύπο αυτό στην εικονογραφία του Χριστού ως Μεγάλου Αρχιερέα.

ΤΟ ΩΜΟΦΟΡΙΟ⁷⁵

Το ωμοφόριο είναι διακριτικό του επισκοπικού αξιώματος. Έχει το σχήμα πλατιάς ταινίας που περιβάλλει τους ώμους του λειτουργού και «σαν σουδάριο μακρύ» περιβάλλει τον αριστερό ώμο και καταλήγει στην πλάτη. Πολλοί ερευνητές το σχετίζουν με τον αυτοκρατορικό λώρο ή την *trabea*, δηλαδή την μακρυά εσάρπα των υπάτων, που σταύρωνε στο στήθος και έπεφτε η άκρη της στον αριστερό βραχίονα.

Τα ωμοφόρια είναι δύο ειδών, το μεγάλο και το μικρό. Το μεγάλο το φέρει ο επίσκοπος από την Δοξολογία, όπου παρίσταται ως ποιμένας και τύπος του Ιησού Χριστού, μέχρι το αποστολικό ανάγνωσμα, οπότε και το αφαιρεί επειδή πρόκειται να αναγνωστεί το Ευαγγέλιο, σε ένδειξη ταπείνωσης. Το μικρό το φέρει από τον Χερουβικό Ύμνο μέχρι το τέλος της Θείας Λειτουργίας, οπότε παρίσταται ως λειτουργός του Θεού. Το φορεί επίσης και στις υπόλοιπες ιεροτελεστίες.

Το ωμοφόριο είναι αρχαιότατο άμφιο και για την χρήση του μαρτυρεί η αρχαία Χριστιανική εικονογραφία. Σ' αυτήν οι ιεράρχες φέρουν ωμοφόρια. Ως προς την προέλευσή του, ο αρχ. Βασίλειος Στεφανίδης αναφέρει τα εξής: « λινόν « μαφόριον» ἢ «μαφόρτιον» = ωμοφόριον ἢ ωμοφόρτιον, (κατά τον Κασσιανόν, μικρόν ωμοφόριον, είδος σαλίου), τό ὁποῖον συνήθως ἐκάλυπτε τόν αὐχένα καί τούς ὠμούς, ἦτο δέ δυνατόν, χρείας τυχούσης, νά καλύψει καί τήν κεφαλήν. Ἐχρησιμοποιήτο ὅταν τις ἦτο ἀσθενής, ὄχι κλινήρης, ἀλλά περιφερόμενος, ἢ ὅταν ἐξήρχετο τοῦ μοναστηρίου καί τῆς περιοχῆς αὐτοῦ»⁷⁶. Από το μοναχικό αυτό ωμοφόριο προέκυψε το μικρό αρχιερατικό ωμοφόριο. Επίσης ο Ευστάθιος, επίσκοπος Σεβαστείας το 356, εξακολουθούσε να φέρει το «περιβόλαιον» (= μέγα ωμοφόριο). Και μάλιστα ο Ευστάθιος γίνεται η γέφυρα, ώστε τα δύο ωμοφόρια, μέγα και μικρό, από τους μοναχούς να μεταβιβαστούν στους επισκόπους. Ἐγινε συνδυασμός « βυρρου» και « περιβολαιου», από το πρώτο προέκυψε ο μανδύας και από το δεύτερο το ωμοφόριο. Ο Κούρκουλας γράφει: « οὐδέν εἶναι θετικῶς γνωστόνν περί τῆς ἱστορικῆς προελεύσεως τοῦ ὠμοφορίου. Ὁ Duchesne τό σχετίζει πρὸς τόν ἀρχαῖον λῶρον, ἄλλοι δέ πρὸς εἶδος τί περιλαιμίου (cache – col) χρησιμοποιούμενον κατά τούς ἀρχαίους χρόνους, καί ἄλλοι πρὸς τό ὄρᾶριον τῶν διακόνων»⁷⁷.

Το ωμοφόριο μνημονεύει ρητῶς, σαν επισκοπικό άμφιο, ο Ισιδωρος ο Πηλουσιώτης (440) και μάλιστα αναφέρει ότι κατασκευάζεται από μαλλί και όχι από λινό ύφασμα, « ἐξ ἐρέας ὄν, ἀλλ' οὐ λίνου»⁷⁸. Στα πρακτικά της ΣΤ' Οικουμενικής Συνόδου (681) διαβάζουμε, ότι οι Πατέρες, αναθεματίσαντες τον Μακάριο, Πατριάρχη Αντιοχείας, διέταξαν να του αφαιρεθεί το ωμοφόριο. « Δικαίως τῆς ἐπισκοπῆς ἀλλουτριούσθω! γυμνούσθω τοῦ προκειμένου αὐτῶν ὠμοφορίου». Η αφαίρεση ἢ η κατάθεση του ἐπισκοπικοῦ ωμοφορίου σημαίνει αφαίρεση ἢ κατάθεση της επισκοπικής εξουσίας. Η Η' Οικουμενική Σύνοδος το συνδέει με ορισμένους μόνο επισκόπους ενώ στο Liber Pontificalis παρουσιάζεται ως διακριτικό των επισκόπων το

rallium. Ο διάκοσμος του επηρεάζεται από τον συμβολισμό του, συνίσταται από ένα μέταλλο (πόλο) με τον Χριστό ως Αμνό ή ως Μέγα Αρχιερέα στον τράχηλο, από τέσσερις συνήθως επιρραμένους σταυρούς – που πολλές φορές φέρουν στο κέντρο τους κεντημένες παραστάσεις των Ευαγγελιστών – από διπλές ταινίες στα άκρα, τους ποταμούς. Στις άκρες του τοποθετείται σειρά από κρόσια. Και στα μικρά ωμοφόρια έχουμε την ίδια διακόσμηση, με δύο σταυρούς τώρα. Σε αυτά πολλές φορές αντί σταυρών κεντούν δύο πρόσωπα, π.χ. από την παράσταση του Ευαγγελισμού τον Γαβριήλ και την Θεοτόκο ή από την εικονογραφία της Δέησης την Θεοτόκο και τον Πρόδρομο ή άλλους αγίους, όπως ιεράρχες. Συχνά στους πόλους και στους σταυρούς τοποθετούν σμάλτινα εικονίδια με ανάλογες παραστάσεις.

Ο Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης γράφει για το ωμοφόριο πως κατασκευάζεται από μαλλί και όχι από λινό ύφασμα, γιατί συμβολίζει την προβεία του προβάτου *« ὅπερ πλανηθέν ζητήσας ὁ Κύριος ἐπὶ τῶν οἰκείων ὠμῶν ἔλαβε»*⁷⁹, ωστόσο τα περισσότερα, αν όχι όλα από τα σωζόμενα ωμοφόρια, είναι φτιαχμένα από ατλάζι, συνήθως λευκό ή από δαμασκηνό χρυσοῦφαντο. Τον ίδιο συμβολισμό επαναλαμβάνει και ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως. Οι σταυροί που κοσμούν το ωμοφόριο, τοποθετούνται εκεί *« διὰ τὸ καὶ τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ ὤμου βαστάσαι τὸν σταυρὸν αὐτοῦ»*⁸⁰. Ο Βαλσαμών αναφέρει διαφορετικό συμβολισμό γιατί θεωρεί ότι το ωμοφόριο συμβολίζει *« τὴν ἐκ τοῦ Ἄδου πρὸς οὐρανὸν τοῦ πρωτοπλάστου μετάβασιν»*⁸¹.

Κατὰ τον Συμεών Θεσσαλονίκης, το ωμοφόριο, ως τελευταίο άμφιο της αρχιερατικής ενδυμασίας και τάξεως, συμβολίζει μέσω του πλανηθέντος προβάτου, την ανάκληση και σωτηρία των *« ἀνθρώπων ἡμῶν»*, που χάρις του *« πλανηθέντος προβάτου»*, ~~πυέλαβε~~ ~~πᾶνω~~ την ανθρώπινη φύση ο Χριστός, με την οποία αψύ ~~πᾶθε~~ ~~πᾶνω~~ στο σταυρό, μας έσωσε. Αλλά και τη σταύρωση

εικονίζει, γιατί εμπρός και πίσω «σταυρωειδῶς τέσσαρας ἔχει σταυρούς»⁸².

Η ΜΙΤΡΑ⁸³

Η αρχαία τέχνη και η θρησκευτική φιλολογία σιωπούν εντελώς για την μίτρα, το επίσημο κάλυμμα της κεφαλής, που φέρει ο επίσκοπος, κατά την Θεία Λειτουργία, υπό μορφή στέματος. Κατά πάσα πιθανότητα, μίτρα στην Ανατολή φόρεσε για πρώτη φορά ο πατριάρχης Αλεξανδρείας. Ο Θ. Βαλσαμών αναφέρει για τον επίσκοπο Ρώμης Σίλβεστρο, ότι πρώτος φορέσε μίτρα, που του δόθηκε από τον Μ. Κωνσταντίνο και δεύτερος ο Κύριλλος Αλεξανδρείας « ὅτε προήδρευσε τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (431) ἐπέιχε γάρ καί τόν τόπον τοῦ (Ρώμης) Κελεστίνου».

Ο Κ. Κούρκουλας υποστηρίζει πως η μίτρα αποτελεί εξέλιξη του «καμελαυκίου», η οποία πρώτη φορά φορέθηκε στη Δύση, περίπου στα μέσα του ΙΑ' αιώνα, επί πάπα Λέοντος του Θ' (1049 - 1054). Ίσως κατ' απομίμηση του Ρώμης άρχισε να μιτροφορεί αργότερα και ο Αλεξανδρείας. Βέβαιος πρόδρομος της μίτρας είναι το καμ(μ)ελαύκιον ή καμ(μ)ηλαύκιον, το στέμμα δηλαδή του αυτοκράτορα, από την εποχή των Κομνηνών. Σαν βασιλικό διάδημα αναφέρεται από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο. Είναι κυλινδρικό κάλυμμα της κεφαλής, που η ποικιλία του σχήματός του συνδέεται με την ποικιλία των βυζαντινών καλυμμάτων κεφαλής των ανωτάτων αρχόντων. Κατασκευάζεται από ύφασμα μάλλινο ή βελούδο πάνω στο οποίο επιρράβονται επιθήματα μεταξωτά χρυσοκέντητα. Στο θόλο (τεπέ) εικονίζεται η Αγ. Τριάδα στον τύπο της Φιλοξενίας του Αβραάμ, και στις παρείες ο Χριστός ως Μέγας Αρχιερέυς ή η Πλατυτέρα ή Χριστολογικές παραστάσεις. Συχνά ανάμεσα στον διάκοσμο εμφανίζεται και ο δικέφαλος αετός εστεμμένος, πατριαρχικό έμβλημα μετά την Άλωση. Άλλο επισκοπικό κάλυμμα της κεφαλής σε χρήση στα μοναστήρια είναι « ο

μαλακός σκούφος» που καταλήγει σε κόγχες και φέρει και αυτός την ίδια διακόσμηση με την μίτρα, εκτός από τον δικέφαλο αετό.

Το 1341 ο πατριάρχης Ιωάννης Καλέκας περικοσμεί την πατριαρχική καλύπτρα, που προηγουμένος ήταν περιτυλιγμένη με λευκή οθόνη, με μετάξι και χρυσό και με τρεις εικόνες, του Χριστού, της Θεοτόκου και του Προδρόμου. Παράλληλα βλέπουμε ότι πριν τα μέσα του ΙΗ' αιώνα οι «*ἀρχιερείς, συλλειτουργούντες μετά του Πατριάρχου, ἔφερον φαιλώνιον καί «καμηλαύχιον» μετ' ἐπικαλυμμαυχίου καί μόλις ἀπό τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου τοῦ Δ' (1757) καί Σεραφείμ τοῦ Β' (1757 - 1761) τοὺς ἐπιτρέπει νά φέρουν σάκκο, ὄχι ὅμως καί μίτρα. Ἐντί μίτρας ἔφερον τό κοινόν ἐπίβλημα, ὅπερ ἐντί καυσία χρῶνται νῦν οἱ μοναχοί καί οἱ ἀρχιερεῖς, ὡς καί τιάρα»⁸⁴.*

Οι πληροφορίες που έχουμε μέχρι την Άλωση, προέρχονται κυρίως από τον Βαλσαμώνα, Νικηφόρο Κάλλιστο, Συμεών Θεσσαλονίκης και τον Μέγα Εκκλησιάρχη του Οικουμενικού Πατριαρχείου Σίλβεστρο Συρόπουλο. Ο Βαλσαμών, αντιπαραβάλλοντας τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως προς τον πάπα της Ρώμης, ως προς τα προνόμια, αναφέρει ότι βλέπει τον πρώτο «*μηδενί τῶν προνομίων τοῦ πάπα κατακοσμούμενον οὔτε γάρ τῶ τῆς βασιλείας λώρω, κατά τό τοῦ ἁγ. Κωνσταντίνου νομιζόμενον θέσπισμα καταστέφεται»⁸⁵.* Ο Νικηφόρος Κάλλιστος υποστηρίζει για την μίτρα: «*Κελεστίνος δ' ὁ τῆς Ρώμης ἐπίσκοπος, διά τά κατά θάλατταν προσδεχόμενα παρητεῖτο δι' ἑαυτοῦ τῇ συνόδῳ παραβαλεῖν. Ἐγραφε δέ Κυρίλλῳ, προτρέπων καί τόν ἐκεῖνου τόπον ἐπέχειν. Ἐξ οὗ λόγος καί τό τῆς μίτρας ἐπίθεμα εἰληφέναι, καί τήν τοῦ πάπα προσηγορίαν λαβεῖν, καί τῆς οἰκουμένης κριτήν ὀνομάζεσθαι. κακεῖθεν ἐπί διαδοχήν προελθεῖν ταῦτα, καί τῆς κατά κλησιν εἰληφῶσι τόν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον ἱερεῖς ἐπισκόποις»⁸⁶.* Από το κείμενο αυτό, κατά τον Κάλλιστο πάντοτε, φαίνεται πως ο πάπας έχει πρόβλημα με την θάλασσα προκειμένου να ταξιδεύσει και να έρθει στην Έφεσο και για τον

λόγο αυτό προτρέπει τον Κύριλλο Αλεξανδρείας να τον εκπροσωπήσει, κληρονομώντας, τρόπον τινά, και όλα όσα το κείμενο μνημονεύει.

Ο Συμεών Θεσσαλονίκης γράφει ότι «*ἀπερικαλύπτω δέ τῆ κεφαλῇ οἱ τῆς Ἀνατολῆς ἱεράρχαι πάντες καί ἱερεῖς, πλην τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας, τήν ἱεουργίαν τελοῦσιν*». Κατά τον Συμεών, λοιπόν, οι ιεράρχες της Ανατολής «*πάντες*», πλην του Αλεξανδρείας, λειτουργούν χωρίς μίτρα, δεν μιτροφορούν. Ο ίδιος θεωρεί τούτο ότι είναι «*ἀναγκαιότερο δηλ. τό ἀπερικαλύπτως προσεύχεσθαι καί ἱεουργεῖν*» και υπογραμίζει λέγοντας «*καί μὴ ἀμελητέον τούτου, καί μάλλον ἐν τοῖς ἀναγκαίοις καιροῖς*». Ο Συμεών υποστηρίζει τη θέση αυτή δεχόμενος το του αποστόλου Παύλου που διδάσκει «*κεφαλὴν μὲν ἡμῶν ὁ Χριστός, μέλη δέ ἡμεῖς αὐτοῦ*»⁸⁷ και ότι «*δὴ τιμῶντας ἡμῶν τὴν καφαλὴν τὸν Χριστὸν ἀπερικαλύπτως ἔχειν τὰς κεφαλὰς ἐν τῷ προσεύχεσθαι*». Και συνεχίζει λέγοντας ότι όχι μόνο γι' αυτό, «*ἀλλὰ ὅτι καί γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὴν χειροτονίαν ὁ χειροτονούμενος δέχεται καί οὕτως ὀφείλει ὡς ἔχειροτονήθη, προσεύχεσθαι καί ἱεουργεῖν*». Ο Συμεών δέχεται ότι «*ὁ Ρώμης τὴν μίτραν καί ἠνωμένης τῆς Ἐκκλησίας οὔσης, ἐπικεφαλῆς ἔφερον, ὡς καί ὁ Ἀλεξανδρείας. Τίς δέ ὁ δούς ἄδειαν οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, εἰ μὴ ἀπὸ γέ τοῦ παλαιοῦ ἀρχιερέως τοῦτο ἐλήφθη, κατὰ τινὰ μίμησιν, ἐπὶ κάκεινος κίδαριν εἶχεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς*»⁸⁸.

Τέλος ο Σίλβεστρος Συρόπουλος ανεφέρει ότι οι επίσκοποι της Ανατολής, κατά την Σύνοδο της Φλωρεντίας, λειτουργούσαν ακάλυπτοι.

Από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης μέχρι την οριστική σε όλους τους μητροπολίτες παραχώρηση του δικαιώματος του «*μιτροφορεῖν*». Μετά την Άλωση η διάθεση προς μιτροφορία είναι περισσότερο έντονη. Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ιωάσαφ ο Β΄ γράφει προς τον τσάρο της Ρωσία και τον παρακαλεί να του κατασκευάσει μίτρα. Επίσης ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Γερμανός το έτος 1559, γράφει και αυτός προς τον

τσάρο, λέγοντας πως, ενώ οι Αρμένιοι και οι Κόπτες, όταν λειτουργούν στον ναό της Αναστάσεως φέρουν μίτρα, αυτός ο Ορθόδοξος πατριάρχης, στερείται μίτρας. Και ακόμη το έτος 1585, σε συλλείτουργο των πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και Αντιοχείας, μόνο ο Αλεξανδρείας έφερε μίτρα, ενώ οι άλλοι δύο άλλοι πατριάρχες ήταν « ὄλως ἀκατακάλυπτοι». Το έτος 1620, ο πατριάρχης Τιμόθεος (1612 – 1620) καθαίρεσε συνοδικῶς τον αρχιεπίσκοπο του Σινά Λαυρέντιο «ὡς παρὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν πρῶτον πάντων μίτραν ἐπὶ καφελῆς ἐν ταῖς ἱερῶς τελετῆς τεθεικότα»⁸⁹. Τέλος ο Ιεροσολύμων Δοσίθεος (1669 – 1707) εξέφρασε την γνώμη ότι ο Κύριλλος Λούκαρις, όταν έγινε από Αλεξανδρείας πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1620) « μετέφερε τὴν χρῆση τῆς μίτρας εἰς τὸν πατριάρχην τῆς Πόλεως ταύτης». Και συνεχίζει : « ἐξ αὐτῶν μετεδόθη εἰς τοὺς ἄλλους πατριάρχας, πατριαρχικῆ δὲ παραχωρήσει (ἔπειτα καὶ αὐθαιρέτως), μετεδόθη βαθμηδὸν εἰς τοὺς ἄλλους μητροπολίτας καὶ τοὺς ἐπισκόπους»⁹⁰.

Το έτος 1644, δηλαδή μετά από 23 χρόνια από τότε που επικράτησε η μίτρα, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Παρθένιος (1639 – 1644) δίνει το δικαίωμα στον εγκατεστημένο στην Βενετία μητροπολίτης Φιλαδελφίας « μίτραν ἐπὶ κεφαλῆς φέρη»⁹¹. Και αργότερα το έτος 1679 ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος ο Μουσελίμης (1671 – 1673), με συνοδικό γράμμα κρίνει ὀρθό να κοσμήσει με μίτρα τον θεοφιλέστατο Κεφαληνίας και Ζακύνθου Παῖσιο, γιατί « τό φέρειν μίτραν τοὺς ἀρχιερεῖς πάντας καί μάλιστα τυγχάνει τεκμήριον τοῦ ἀκανθίνου στεφάνου σημαντικώτατον»⁹². Έτσι κλείνει η ιστορία της μίτρας, που πράγματι είχε μια μακρά και έντονη εξέλιξη. Πρέπει να σημειώσουμε πως την εποχή αυτή « οἱ ἀρχιερεῖς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις αὐτῶν ἐχρησιμοποιοῦν ταπεινότερα μίτρα, ἄνευ χρυσοῦ καί πολυτίμων λίθων»⁹³. Επίσης επί πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νεοφύτου του Ζ' (1789 – 1794), οι αρχιερεῖς συλλειτουργούντες με τον πατριάρχη έφεραν σάκκο και είδος μίτρας που ήταν διαφορετική της συνηθισμένης, όμως με χρυσό και πολύτιμους λίθους. Βέβαια αυτό ήταν μια

καινοτομία, που δεν επικράτησε. Στη Ρωσία σήμερα μίτρα φέρουν και οι αρχιμανδρίτες, ενώ οι Αρμένιοι ιερείς μιτροφορούν πάντοτε.

Σήμερα οι μίτρες των επισκόπων είναι του τύπου του αυτοκρατορικού στέμματος της εποχής των Παλαιολόγων. Παλαιότερα είχαμε και μίτρες – αυτού του τύπου – που γίνονταν από πολύτιμα μέταλλα. Επικράτησαν όμως, για πρακτικούς κυρίως λόγους, εκείνες από χοντρό ύφασμα, του τύπου πάντα των Παλαιολόγων. Σήμερα φέρουν παραστάσεις του Χριστού, της Θεοτόκου, του Προδρόμου, Ευαγγελιστών κ.λπ. που είτε είναι κεντημένες, είτε από ένθετα σμάλτινα πλακίδια. Ο κάμπος της διακόσμησης, που ενίοτε έχει και φυτικό διάκοσμο, είναι συνήθως από βελούδο διαφόρων αποχρώσεων, κόκκινο, μπλε, πράσινο, μαύρο κ.λπ. ή άλλες φορές από υφάσματα χρυσά και λευκά. Σχεδόν πάντα φέρουν εστεμμένο δικέφαλο, ενώ την μίτρα στέφει το σημείο του σταυρού. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ακόμα και σήμερα ο πάπας και πατριάρχης Αλεξανδρείας φέρει μίτρα η οποία μοιάζει με παπική τιάρα.

Κατά παράδοση η μίτρα συμβολίζει τον ακάνθινο στέφανο και την πνευματική αρχή και εξουσία του επισκοπικού αξιώματος. Το συνοδικό γράμμα του Διονυσίου Μουσελίμη καταλήγει λέγοντας: «*ὅθεν καί λίθοις κοσμεῖται ποικίλοις, τήν ποικιλότητα τῶν ἀρετῶν ἐν τῇ ἀγίᾳ τοῦ Χριστοῦ κεφαλῇ ὑποσημαίνουσα*»⁹⁴.

Ο Συμεών Θεσσαλονίκης γράφοντας για την μίτρα παρατηρεί εύστοχα: «*καί ὅτι, κατά τόν ἱερόν Διονύσιον, οὐ μίτραν ἡμεῖς χειροτονοῦμενοι ἐπί κεφαλῆς λαμβάνομεν, ἀλλά τό ἱερόν Εὐαγγέλιον*»!

Η ράβδος είναι σύμβολο εξουσίας από τα αρχαία χρόνια, μας είναι γνωστοί οι ραβδούχοι της αρχαίας Ελλάδας. Στους Ρωμαίους ήταν σημείο του αξιώματος. Στους Εβραίους ήταν έμβλημα εξουσίας ή ηγεμονίας στις φυλές του Ισραήλ. Γνωστή είναι η ράβδος του Μωυσή ενώπιον του Φαραώ, της Ερυθράς Θάλασσας, στην έρημο, καθώς και η «βλαστήσασα» ράβδος του Ααρών. Ο Χριστός λέει στους μαθητές του : « μή κτήσασθε... δύο χιτῶνας, μηδέ ὑποδήματα, μηδέ ράβδον»⁹⁶.

Η ράβδος ως έμβλημα ιεραρχικό, αναφέρεται σε όλους τους αρχαίους λαούς. Έτσι εισάγεται και στην Χριστιανική Εκκλησία. Η ποιμαντορική ράβδος είναι κατασκευασμένη από χρυσό ή αργυρό ή από πολύτιμο ξύλο και φέρει στην κορυφή της δύο φίδια, που ατενίζουν αντιθέτως τον σταυρό, ο οποίος βρίσκεται στο μέσο και αποτελεί το σύμβολο της αρχιερατικής εξουσίας, «δεκανίκιον, δικανίκιον, πατερίτσα».

Οι ηγούμενοι των ιερών μονών κρατούσαν πάντα πατερίτσα, σύμβολο της ποιμαντικής και διοικητικής εξουσίας τους. Για την ποιμαντική ράβδο κάνει ήδη λόγο ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως όταν λέει: « ὁ ποιμήν ὁ καλός, ὁ ποιμαίνων τόν Ἰσραήλ ἐν τῇ ράβδῳ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ»⁹⁷.

Οι αυτοκράτορες του βυζαντίου, στις επίσημες τελετές, κρατούσαν ράβδο που ονομαζόταν δικανίκιον. Μέχρι τα μέσα του Ι΄ αιώνα η «πρόβλησις» του πατριάρχη γινόταν στη Μαγαύρα, με επίσημη τελετή, όπου ο αυτοκράτορας προσφωνούσε τον εμψηφισμένο πατριάρχη ως εξής: « Ἡ θεία χάρις καί ἡ ἔξ αὐτῆς βασιλεία ἡμῶν προβάλλεται τόν εὐλαβέστατον (δεῖνα) Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως»⁹⁸. Όμως από τα μέσα του Ι΄ αιώνα μέχρι τα μέσα του ΙΔ΄, στη πρόβληση του πατριάρχη επήλθαν μεταβολές. Ο αυτοκράτορας εγχειρίζει στον πατριάρχη « δικανίκιον» και τον προσφωνεί ως

εξής: «*Ἡ Ἁγία Τριάς, διὰ τῆς δωρηθείσης ἡμῖν βασιλείας, προβάλλεται σε ἀρχιερέα Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικόν Πατριάρχην*»⁹⁹. Εδώ έχουμε ένα νέο στοχασμό, την εγχείριση ορισμένου συμβόλου, δηλαδή της ποιμαντικής ράβδου. Μάλιστα όπως μας πληροφορεί ο Γ. Κωδινός, μέσα του ΙΔ' αιώνας, ο πατριάρχης προσερχόταν στο «τρίκλινον» και ο αυτοκράτορας ενεχειρίριζε εκεί το δικανίκιον στον εμψηφισμένο.

Συγκεκριμένα ο Συμεών Θεσσαλονίκης λέει πως μετά το μήνυμα του πατριάρχη ακολουθούσε η πρόβληση, αξίζει να δούμε το κείμενο: «*Αὐτὴ δὲ εἶναι μία ὁμολογία τοῦ βασιλέως δι' ἰδίου τοῦ στόματος καὶ μία τιμὴ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, ὅτι στέργει τὸν ἐκλεχθέντα καὶ ψηφισθέντα ὑπ' αὐτῆς πατριάρχην...* Ἐπειδὴ ἐγχειρίσας μὲ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ χεῖρα εἰς αὐτὸν τὸν ὑποψήφιον τὴν ἱεράν ράβδον προσέρχεται εἰς αὐτὸν καὶ ὑποκλίνει τὴν κεφαλὴν καὶ γυμνῶνων αὐτὴν, κατὰ τὴν τάξιν, δέχεται τὴν εὐλογίαν καὶ ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τοῦ ὑποψηφίου... Τὴν δὲ ράβδον, ὡς σύμβολον ποιμαντικῆς ἐξουσίας, δίδει αὐτὸς διὰ τῆς ἰδίας τοῦ χειρός, διὰ περισσοτέραν τιμὴν καὶ διὰ τὸ ἀσφαλέστερον καὶ δεικνύει διὰ τοῦτο εἰς ὅλους ὅτι καὶ αὐτὸς στέργει ποιμένα αὐτοῦ, ὃν ἐξελέξατο ὁ Θεός»¹⁰⁰.

Μετά την Άλωση, ο νέος πατριάρχης, μετά την χειροτονία και την ενθρόνισή του, προσερχόταν επισήμως στο σουλτάνο, ο οποίος του ενεχειρίριζε και αυτός τη βακτηρία και έφιππος επέστρεφε στα πατριαρχεία. Έτσι λοιπόν ο πατριάρχης δεν κρατούσε πλέον την ράβδο με τους όφεις αλλά μια απλή κοινή πατερίτσα, την οποία διατηρούν ακόμα και σήμερα οι επίσκοποι όταν δεν ιερουργούν. Συνήθως είναι ξύλινη με μεταλλική χειρολαβή. Η ράβδος με τους όφεις σιγά σιγά μεγάλωσε και έφθασε το ανθρώπινο ύψος και από τότε άρχισε να χρησιμοποιείται ως άμφιο, που το φέρουν οι επίσκοποι κατά τις ιερές τελετές και το κρατούν στο αριστερό χέρι όπως και την πατερίτσα.

Η ποιμαντορική ράβδος στην εξέλιξή της πέρασε από τρία διαφορετικά στάδια, όσο αφορά τουλάχιστον το άνω άκρο της. Αρχικά είχε το σχήμα T, στη συνέχεια κύρτωσαν τα δύο άκρα της προς τα κάτω T, ενώ τέλος απέκτησε το σχήμα του γράμματος ω, με τα δύο φίδια να έχουν στραφεί προς τα πάνω και ανάμεσά τους να έχει υψωθεί το σημείο του σταυρού.

Ο Συμεών Θεσσαλονίκης αναφέρεται στον συμβολισμό της ράβδου με κείμενο εξαιρετικής σημασίας, το οποίο και παραθέτω: «*Ἡ ράβδος δὲ τὴν ὁποίαν κρατεῖ, σημαίνει τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τὸ στηρικτικόν τοῦ λαοῦ καὶ τὸ ποιμαντικόν, καὶ τὸ νὰ δύναται νὰ ὀδηγῇ καὶ τὸ νὰ παιδεύῃ τοὺς ἀπειθεῖς καὶ τὸ νὰ συνάγει εἰς τὸν ἑαυτὸν τοὺς μεμακρυσμένους. Διὰ τοῦτο ἔχει καὶ τὸ ἐπάνω μέρος λαβᾶς, ὡς ἀγκύρας, καὶ τὸ νὰ διώκει τοὺς θηριώδεις καὶ βλαπτικούς. καὶ τελευταῖον δηλοῖ τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ νικητικὸν σημεῖον, μετὰ τὸ ὁποῖον ἡμεῖς τιμῶμεν καὶ στηριζόμεθα καὶ ὀδηγούμεθα καὶ βοσκοῦμεθα καὶ σφραγιζόμεθα καὶ παιδαγωγούμεθα, καὶ νεκρώνοντες τὰ πάθη, ἐλκόμεθα εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς ἐχθροὺς κυνηγοῦμεν καὶ πάντοτε φυλαττόμεθα καὶ σωζόμεθα»¹⁰¹.*

Ο ΣΤΑΥΡΟΣ & ΤΟ ΕΓΚΟΛΠΙΟ¹⁰²

Ο εγκόλπιος Σταυρός χρησιμοποιείται ήδη από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια. Κυριαρχεί στη χριστιανική λατρεία και στη ζωή των πρώτων χριστιανών, είτε αυτοτελώς, είτε ως σύμβολο, που απεικονίζεται παντού και σε κοσμήματα, ενδύματα, είτε και ως σημείο, χειρονομία που την εποχή αυτή γίνεται στο μέτωπο και στο στήθος. Το σημείο του Σταυρού γίνεται σε κάθε χρονική στιγμή, σε κάθε πράξη του χριστιανού. Ο Συμεών Θεσσαλονίκης γράφει: «*ἐν τούτῳ δὲ τῷ σταυρῷ καὶ Παῦλος καυχᾶται, καὶ πάντες ἅγιοι, οὐ νοητῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀσθητῶς αὐτὸν τιμῶντες καὶ ἀσπαζόμενοι*»¹⁰³.

Συνήθως κατασκευάζεται από πολύτιμα μέταλλα, όπως γινόταν και στα αρχαία χρόνια, άλλες φορές είναι φτιαγμένος από ξύλο και δένεται από μέταλλο, ακόμα συναντάται κρυστάλλινος και με σμάλτινο εικονίδιο του εσταυρωμένου Χριστού.

Βεβαίως είναι σύμβολο κακοπαθείας, όπως υποστηρίζει ο Γερμανός Κωνσταντινουπόλεως. Αποτελεί ομολογία πίστεως και σίγουρα δηλώνει αυταπάρνηση, διότι όπως λέγει ο Κύριος: «*εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν καί ἄράτω τόν σταυρόν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν καί ἀκολουθείτω μοι*»¹⁰⁴.

«*Ἀρχιερατικόν ἐγκόλπιον σημαίνει τό ὑπό τῶν ἀρχιερέων φερόμενον ἐπιστήθιον, ἔξαρτώμενον ἐκ τοῦ τραχήλου, διά χρυσοῦς ἀλύσειας καί εἰκονίζον τόν Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς ἐπίσημον διακριτικόν τῆς ἀρχιερατικῆς τῶν ἐξουσίας*». Το εγκόλπιο είναι επισκοπικό άμφιο, με προϊστορία και αρχαία προέλευση. Τόσο στην αρχαιότητα, όσο και στους Εβραίους γίνεται λόγος για τα λεγόμενα «*φυλακτα*» ή «*φυλαχτα*». Ο αρχιερέας στη Παλαιά Διαθήκη έχει ως άμφιό του το λεγόμενο «*λογεῖον*», που είναι αντίστοιχο του αρχιερατικού εγκολπίου.

Οι Γραμματεῖς και οι Φαρισαῖοι χρησιμοποιοῦσαν τα φυλακτά, ὥστε ο Ευαγγελιστής Ματθαῖος να γράφει: «*πάντα τά ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρός τό θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις. Πλατύνουσι γάρ τά φυλακτήρια αὐτῶν*»¹⁰⁵.

Αλλά και στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους και κυρίως στον Μεσαίωνα, πολύς λόγος γίνεται, και γενική ευλαβῆς συνήθεια θεωρεῖται, να φοροῦν οι χριστιανοί φυλακτά, για διαφύλαξη από κάθε κίνδυνο και αποτροπή του κακού. Ο ιερὸς Χρυσόστομος λέγει: «*μικροῦ τί λαμβάνοντες ἐξ' ἐκεῖνου (τοῦ τιμίου ξύλου) πολλοί καί χρυσοῦ κατακλύοντες καί ἄνδρες καί γυναῖκες, τῶν τραχήλων ἔξαρτῶσι τόν ἑαυτόν καλλοπιζόμενοι*»¹⁰⁶. Επίσης ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος (828) αναφέρει: «*φυλακτήρια, ἃ δέ κατ' αὐχένος*

ἐκκρεμαννύμενα καί πρὸς τὸ στέρνον καθιέμενα, φέρομεν οἱ χριστιανοί πρὸς φυλακὴν καί ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς ἡμῶν»¹⁰⁷.

Ο Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει ὅτι: « φιλοφρονούμενος δέ ὁ βασιλεὺς τὸν ὑποψήφιον πατριάρχην τοῦ ἀποστέλλει, προτοῦ νὰ τὸν ἴδῃ, καί τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐγκόλπιον, ὅπερ ὡς ἄρραβῶν ἐστὶ καί ὡς ὑπηρέτης καί φύλαξ αὐτὸς φυλάσσει»¹⁰⁸.

Επίσης το 1571, βρέθηκε στο παλαιό κοιμητήριο του Βατικανού, αρχαίο ἐγκόλπιο, του Δ' αἰώνα. Το σχῆμα του εἶναι τετράγωνο, ἀπὸ χρυσό, με το μονόγραμμα του Χριστοῦ καὶ τα γράμματα Α καὶ Ω ἐνθεν καὶ ἐνθεν. Ἄλλο, πανάρχαιο ἐγκόλπιο, ἀλλὰ σταυρός, ἔργο τέχνης βρέθηκε στη Ρώμη, στη βασιλικὴ του αγ. Λαυρεντίου. Στη μια πλευρὰ καὶ ὀριζόντια εἶναι γραμμένη ἡ λέξη « EMMANOYHΛ » καὶ κάθετα ἡ λατινικὴ φράση : « NOBISCUM DEUS », ἐνῶ στην ἄλλη πλευρὰ λατινικὴ πρόταση, που στα ἐλληνικὰ σημαίνει : « ἐμοὶ μὲν ὁ σταυρὸς ζωὴ, σοὶ δέ, ἐχθρὴ, καταστροφή ».

Στην ἀρχὴ το σχῆμα του ἦταν τετράγωνο ἢ στρόγγυλό καὶ περιεῖχε Τίμιο Ζύλο ἢ ἱερὰ λείψανα. Κανονικὰ ἐπιτρέπεται νὰ φέρεται μόνον τὴν εἰκόνα του Χριστοῦ. Τελικὰ επικράτησε το ωοειδὲς σχῆμα με εἰκόνα τῆς Παναγίας, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάστηκε καὶ « Παναγία » ἢ « Πανάγιον ». Σήμερα κοσμεῖται καὶ με εικονίδια σμάλτινα τα ὁποῖα μπορεῖ καὶ νὰ εικονίζουσαν ευαγγελικὲς σκηνές ἢ ἀκόμα καὶ ἀγίους. Βεβαίως κατασκευάζεται ἀπὸ υλικά πολύτιμα ὅπως καὶ πρὶν ὁ Σταυρός. Ἀξιωσημεῖωτο εἶναι πῶς τόσο ὁ σταυρὸς ὅσο καὶ το ἐγκόλπιο στέφονται ἀπὸ στέμμα καὶ στον μὲν σταυρὸ κρέμεται ἀπὸ τὴν κάθετη κεραία του πέτρα, που ὀνομάζεται « δάκρυον » ὅπως καὶ στο ἐγκόλπιο, που κρέμονται τρία δάκρυα ἀπὸ τὴν κάτω περιφέρειά του.

Ο Συμεὼν Θεσσαλονίκης γράφει πῶς το ἐγκόλπιο συμβολίζει τὴν σφραγίδα καὶ τὴν ὁμολογία πίστεως του ἀρχιερέως καὶ ἡ ὁμολογία αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τὴν καρδιά του. « Καὶ ἡ σφραγὶς δέ καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως ἐν τῷ τοῦ ἀρχιερέως στήθει

εκκρεμαμένη διά σταυρίου ἢ ἐγκολπίου τινός καί τοῦτο γάρ ἐν τῷ στήθει διά τήν ἐκ καρδίας ὁμολογίαν»¹⁰⁹. Κατ' άλλους συμβολίζει την καθαρή καρδιά και ευθύτητα του επισκόπου.

Εἶναι πάντως γεγονός ὅτι κατά την εποχή των Σταυροφοριῶν, επικράτησε μεγάλη αναστάτωση στα επισκοπικά ἄμφια της Ανατολῆς. Ὅλες αυτές τις εκστρατίες τις παρακολουθοῦν λατινοί αρχιερεῖς, που ἔχουν μεταβάλλει πια την αρχαία ἀμφίεσή τους, ἐπί το ιουδαϊκότερον. Για την ἔξαρση του γοήτρου τους και των ιεροκρατικῶν ἀντιλήψεων της εποχῆς ἐκείνης, δέχονται ἐπιδράσεις ἀπό την ἀμφίση του ἀρχιερέως της παλαιᾶς Διαθήκης και ἀπό την μεσαιωνική κοσμική πολυτέλεια της Ευρώπης. Η ἐμφάνισή τους ἐντυπωσιάζει και προκαλεῖ μιμήσεις, παρά το υφιστάμενο τότε σχῆμα. Η ματαιοδοξία της προβολῆς εἶναι κοινό γνώρισμα σε Δύση και Ανατολή. Αρχικά εἰσάγονται πολυποίκιλα υφάσματα για την κατασκευή πολυτελῶν φελωνίων. Μετά φαίνεται πῶς ἄρχισε ἡ μίμηση λατινικῶν ἀμφίων. Αυτό μαρτυρεῖ ἡ παρουσία του Νικομηδείας Ἰωάννη (1250 – 1328) με πιννοειδή (δίκερη) λατινική μίτρα σε βυζαντινή εἰκόνα του ΙΓ' αἰῶνος στη Νάξο. Ὁ λατινόφρων πατριάρχης Ἰωάννης ο Βέκκος (1275 – 1282), στην ἀπολογία του κατηγορεῖ τους επικριτές του πῶς, ἐνῶ ἐκεῖνος κράτησε την αρχαία ἀμφίεσή του, ἐκεῖνοι λατίνισαν! Ἴσως κάπου ἀπό ἐκεῖ ξεκίνησε και ἡ προσπάθεια κατακαλύψεως της ἐπίδρασης ἀπό την Δύση των νεότερων ἀρχιερατικῶν ἀμφίων (μίτρας, σάκκου – δαλματικής, ποιμαντικῆς ράβδου, ἐγκολπίου σταυροῦ). Για να ἀποποιηθῶν την ταύτιση με τα ἄμφια των λατίνων, υιοθέτησαν ὡς αἰσθητική γραμμὴ μορφολογίας ἐκείνη του αυτοκρατορικοῦ βεστιαρίου της Παλαιολογίας εποχῆς. Το σχῆμα της μίτρας εἶναι σαφέστατα ἐκείνης της εποχῆς. Ὁ σάκκος, ἐνῶ ἀρχικά εἶναι μια διακονική δαλματική, ταυτίστηκε με το σαγίον, δηλαδή το ἐνδύμα της στέψεως των αυτοκρατόρων. Η ποιμαντική ράβδος των λατίνων, που εἰκόνιζε την βλαστήσασα ράβδο του Ααρῶν, για τους Ὀρθοδόξους ἐπισκόπους ἐγίνε το σταυροειδές σημεῖο μετα των ὀφείων του Μωυσέως. Ὁ ἐγκόλπιος σταυρός ἀντικαθίσταται με την «

Παναγία». Τέλος υιοθετείται και η στόλα, που πιθανότατα προέρχεται από την ιουδαϊκή εσάρπα προσευχής, το ταλέ. Αυτή έγινε το μικρό ωμοφόριο από τον ΙΕ' αιώνα για να αναπληρώσει το μεγάλο.

Η μεταβολή της αρχαιοπαράδοτης αμφίεσης των λειτουργών, ήταν οδυνηρότερη για τους Αρμενίους. Υιοθέτησαν άμφια λατινικά για τους επισκόπους, και τα των Ορθοδόξων για τους αρχιμανδρίτες, τους εγγάμους πρεσβυτέρους και ακόμη και για τους διακόνους, οι οποίοι μιτροφορούν. Οι συριανοί Ιακωβίτες είναι συντηρητικότεροι, αφού δέχτηκαν λατινίζοντα άμφια μόνο για τους επισκόπους τους. Οι κόπτες είναι οι πλέον συντηρητικοί, αφού δέχτηκαν την επιρροή της παλαιάς Διαθήκης και όχι των λατίνων.

Ο ΜΑΝΔΥΑΣ

Πολυτελείς μανδύες, με διάφορα χρώματα και κεντήματα, έφεραν οι ηγεμόνες, οι βασιλείς, οι ανώτεροι δικαστές και άλλοι αξιωματούχοι της πολιτείας και της Εκκλησίας. Ο επίσκοπος φορά τον μανδύα όταν πρόκειται να λειτουργήσει, πριν φορέσει την αρχιερατική του στολή. Επίσης σε άλλες ιεροπραξίες όταν πρέπει να χρησιμοποιήσει το επιτραχήλιο και το μικρό ωμοφόριο. Μανδύα μπορούν να φορέσουν οι αρχιμανδρίτες και οι ηγούμενοι των μονών.

Για την προέλευση του μανδύα υπάρχουν διαφορές μεταξύ των μελετητών. Κάποιοι υποστηρίζουν ότι προέρχεται από την αυτοκρατορική αυλή και άλλοι από το μοναχικό βεστιάριο. Υπάρχει η άποψη ότι ο μανδύας ήταν ένδυμα το οποίο επέζησε μέχρι περίπου τον ΙΖ' αιώνα.

Ως ένδυμα ήταν εξωτερικό, που έφεραν ο πατριάρχης και οι επίσκοποι εκτός του ναού και όπως αναφέρει ο Salomon Schweigger (1578 – 1581) ήταν « σύνηθες ένδυμα του πατριαρχου, όταν ανα τας οδους επιππος οδεύη». Όμως ο μανδύας ήταν και

άμφιο, γιατί ήδη από τον Δ΄ αιώνα έχουμε τον συνδυασμό «βυρρου» και «περοβολαιου» και από τον συνδυασμό αυτό προέκυψε από το πρώτο ο μανδύας και από το δεύτερο το μεγάλο ωμοφόριο, όπως ειπώθηκε και πριν.

Ο μανδύας ως μοναχικό ένδυμα το αναφέρει ο Συμεών Θεσσαλονίκης, γράφοντας: « ὡς περιεκτικόν πάντων περιβάλλεται τόν μανδύαν». Το κείμενο του Συμεών είναι επίσης περιεκτικότατο! « Τελευταῖον ἐνδύεται, ὡς περιεκτικόν τῶν ὄλων, τόν μανδύαν, ἐν ᾧ καί μεγαλοφωνοτέρα λέγει ὁ ἱερεὺς « ὁ ἀδελφός ἡμῶν (δεῖνα) ἔλαβε τό μέγα καί ἀγγελικόν σχῆμα, εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Καθόσον θεωρεῖται ὁ μανδύας τό τελειότατον ένδυμα καί τό περιεκτικόν τῶν ὄλων καί σημαίνει τήν φυλακτικήν καί σκεπαστικήν τοῦ Θεοῦ δύναμιν καί τό συνεσταλμένον, εὐλαβές καί ταπεινόν τῆς μοναστικῆς ζωῆς καί ὅτι μήτε χεῖρας, μήτε ἄλλο μέλος ἔχει εἰς τόν βίον ζώντα ὁ μοναχός καί ἐλεύθερα πρὸς κοσμικήν ἐργασίαν, ἀλλ' ὅλα νεκρά. Ἐχει δέ μόνον τήν κεφαλὴν ἐλευθέραν, ἣ ὁποῖα βλέπει πρὸς τόν θεόν, ὅς τις εἶναι ἡ κεφαλὴ τῶν ἀπάντων, καί φρονεῖ τά θεία καί πρὸς αὐτόν τόν Θεόν ἀνατρέχει. ἀλλά καί αὐτήν τήν ἔχουν περιτετυλιγμένην μέ τό κουκούλιον, διά τήν ταπεινοφροσύνην καί μήτε ἐκεῖ ἔχει ἀσκεπῆ καί ἀπερικάλυπτα ὁ μοναχός τά αἰσθητήριά του».

Στα χρόνια της δουλείας οι ανώτεροι κληρικοί φορούν πάνω από το αντερί ένα ένδυμα που ονομαζόταν «καφτάνιον». Αυτό το φορούσαν κυρίως οι Τούρκοι και ήταν ὁμοιο με τον αρχιερατικό μανδύα χωρίς ουρά και ονομαζόταν «καββάδιον». Το καββάδιο το ἔδινε ο ἴδιος ο σουλτάνος στον πατριάρχη κατά την ανάρρηση του στον θρόνο. Ένα περιστατικό κατά τον ΙΖ΄ αιώνα καθόρισε την πορεία της αμφιέσεως των κληρικών. Το 1669 ο σουλτάνος εξέδωσε διαταγή με την οποία και κατάργησε το προνόμιο του πατριάρχη και της συνοδεία του να φορούν τον πολύχρωμο καββάδη.

Κατά την άποψη ενός ερευνητή ο σουλτάνος βλέποντας τον πατριάρχη να έρχεται με την συνοδεία του για να τον συναντήσουν, παρατηρώντας από μακριά την ενδυμασία τους, τους ενόμισε ως βενετική αντιπροσωπεία την οποία αντιπαθούσε και ήθελε να αποφύγει. Διαπιστώνοντας στη συνέχεια το λάθος του, έκδωσε διαταγή με την οποία απαγόρευε στους ανατολικούς να φορούν αμφίεση η οποία να μοιάζει με αυτή των δυτικών. Έτσι λοιπόν απαγορεύτηκε στον πατριάρχη και στους επισκόπους να φέρουν τον μανδύα ως επίσημο και συνηθισμένο ένδυμα.

Ο μανδύας λοιπόν σήμερα είναι ένας μακρύς επενδύτης σε χρώμα βαθυκύανο ή μενεξεδί (την Εκκλησία της Ρωσίας συναντάται κυρίως σε πράσινο χρώμα), ανοιχτός μπροστά, με ή χωρίς ουρά. Τα άκρα του ενώνονται στον λαιμό και στα πόδια με κουμπιά. Στις τέσσερις γωνίες του ο μανδύας κοσμεύεται με τετράγωνα κομμάτια από μεταξωτό ύφασμα, πλούσια χρυσοκεντημένα. Τα επάνω είναι τα « πόματα » και τα κάτω οι « πόλοι ». Τα πόματα συμβολίζουν την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, πηγές απ' όπου ο αρχιερέας οφείλει να αντλήσει το δόγμα για να το διδάξει στο ποίμνιό του. Στα πόματα εικονίζεται συνήθως ο Ευαγγελισμός, στους πόλους σεραφίμ ή διάφορα διακοσμητικά σχέδια. Άλλοτε πόματα και πόλοι εικονίζουν τους Ευαγγελιστές. Χρωματιστές λουρίδες άσπρες ή κόκκινες, κάθετες ή οριζόντιες, συνήθως τρεις, διατρέχουν το άμφιο σε ίσες αποστάσεις, αυτές είναι οι ποταμοί που συμβολίζουν το πνευματικό ύδωρ της θείας διδασκαλίας που εκχύνεται από πόλο σε πόλο.

Ως κατακλείδα της εργασίας αυτής, θεώρησα σωστό να βάλω την ομιλία του Αρχιεπισκόπου Αθηνών & πάσης Ελλάδος κ. Χριστοδούλου, την οποία εκφώνησε ως εναρκτήριο ομιλία στην ημερίδα που οργανώθηκε από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος και την Συνοδική Επιτροπή Εκκλησιαστικής Τέχνης και Μουσικής, την Πέμπτη 4 Οκτωβρίου 2002 στην Αθήνα, με θέμα: « Τα ιερά Άμφια και η εξωτερική περιβολή του Ορθοδόξου κλήρου».

« Σεβασμιώτατοι,

Ελλογιμότατοι κ.κ. Καθηγηταί,

Αγαπητοί Αδελφοί και Πατέρες και Οσιώτατες Αδελφές,

Δεν πρόκειται για ένα Συνέδριο. Πρόκειται για μία Ημερίδα, η οποία έχει προέλθει από την ανησυχία και την αγωνία που συνέχει τη Διοίκηση της Εκκλησίας για την πορεία την οποία ακολουθούν στην πατρίδα μας και στην Εκκλησία μας όλες οι λεγόμενες εκκλησιαστικές τέχνες, και ιδιαίτερα η τέχνη της αμφιολογίας.

Κατ' αρχήν πρέπει να κάνω μια διευκρίνιση. Η Ημερίδα δεν είναι συνεδρία της Ιεράς Συνόδου. Επομένως ό,τι λέγεται εδώ δεν σημαίνει ότι εγκρίνεται ή στοιχειοθετείται ως απόφαση. Ό,τι πρόκειται να ισχύσει στην Εκκλησία πρέπει να προέλθει από το ανώτατο συλλογικό όργανο της Εκκλησίας, που είναι η Σύνοδος, και βέβαια θεωρώ περιττό να υπογραμμίσω ότι αφ' ενός μεν η Ιερά Σύνοδος προκειμένου να λάβει κάποια απόφαση σχετική με τα θέματα τα οποία συζητούμε εδώ θα καταβάλει κάθε προσπάθεια, ώστε οι αποφάσεις της να είναι σύμφωνες με την παράδοση της Εκκλησίας μας, και αφ' ετέρου θα ήθελα να τονίσω, ότι όλοι έχουμε υποχρέωση να πειθαρχούμε, να πειθόμεθα « τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν», δηλαδή σε αυτά που μας λέει κάθε φορά η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας μας.

Αυτό το σχήμα το οποίο τείνει να καθιερωθεί, ο κάθε ένας δηλαδή, είτε κληρικός, είτε λαϊκός θεολόγος είτε οποιοσδήποτε άλλος μέσα στην Εκκλησία να αυτοαναγορεύεται σε κανόνα της πίστεως και επομένως αυτά τα οποία λέγει αυτός να τα θεωρεί ότι είναι υπεράνω και αυτής της Ιεράς Συνόδου, είναι μια εκτροπή. Εκκλησιολογική εκτροπή την οποία πρέπει να προλάβουμε, διότι θα υπάρξουν πολλά δεινά, τα οποία θα προκύψουν, εάν μια τέτοια αντίληψη τελικά καθιερωθεί στην ζωή της Εκκλησίας.

Θεωρώ πως αυτή η διευκρίνιση είναι αναγκαία, επειδή διεπίστωσα πως με την σύγκλιση αυτής της Ημερίδος άρχισαν να ακούγονται φωνές διαμαρτυρίας από ορισμένους, οι οποίοι επαγγέλλονται κατά κάποιο τρόπο τον τηρήτη των παραδόσεων της Εκκλησίας μας, ότι δηλαδή εδώ έχουμε μια διαμάχη μεταξύ εκσυγχρονιστών (έτσι ονομάζουν αυτούς οι οποίοι πήραν την πρωτοβουλία για να συγκληθεί αυτό το συνέδριο ή κάποιο άλλο, ακραϊφνώς λειτπυργικό επιστημονικό συνέδριο, το οποίο συγκαλείται στη Θεσσαλονίκη), και παραδοσιακών ανθρώπων, οι οποίοι δεν θέλουν να αλλάξει έστω και μία κεραία εξ αυτών τα οποία παρεδόθησαν στην Εκκλησία.

Θεωρώ αυτή την διάκριση ατελέσφορη και απρόσφορη για τα κρατούντα στην Εκκλησία μας. Όλοι αγαπούμε την παράδοσή μας, αλλά και όλοι θέλουμε να αποκαθάρουμε αυτή την παράδοση από επείσακτα στοιχεία τα οποία ενδεχομένως με την πάροδο του χρόνου έχουν εισχωρήσει μέσα στην παράδοση - ουσιαστικά την έχουν αλλιώσει - , οποιαδήποτε και αν είναι αυτά, συνιστούς ούτως αξιοσέβαστη παράδοση μέσα στην Εκκλησία μας.

Ο λόγος για τον οποίο πραγματοποιείται αυτή η Ημερίδα είναι η επιθυμία την οποία έχουμε να διερευνήσουμε αυτούς τους χώρους, ένα προς ένα, με νηφαλιότητα και επιστημονική

συνέπεια, τους χώρους που αναφέρονται στις λειτουργικές τέχνες της Εκκλησίας μας.

Όπως γνωρίζεται, οι λειτουργικές τέχνες είναι πράγματι ένα πολύ μεγάλο αναπεπτάμενο πεδίο ανάπτυξης ιδεών, ενδεχομένως και αντιλογιών, οι οποίες πάντοτε, θα το παραδεχτείτε υποθέτω, δεν κινούνται μέσα στα πλαίσια τα παραδοσιακά.

Σήμερα οι λειτουργικές τέχνες στην Εκκλησία μας έχουν αφηθεί στην πρωτοβουλία των διαφόρων τεχνιτών ή εμπόρων. Σας ερωτώ: ερώτησε ποτέ κανείς εξ αυτών – εγώ δεν θέτω καλής ή κακής πίστεως – αλλά διερωτήθη ποτέ κανείς εξ εκείνων που κατασκευάζουν ιερά σκεύη ή που φτιάχνουν ξυλόγλυπτα μέσα στις εκκλησίες ή κατασκευάζουν πολυελαίους και άλλα τέτοια μπρούτζινα αντικείμενα, αν τα προϊόντα των είναι όντως παραδοσιακά; Έχει εγκύψει κανείς μέσα στην Παράδοση για να δει ποια είναι η εντολή της παραδόσεως σε ό,τι αφορά την κατασκευή αυτών των ιερών αντικειμένων που χρησιμοποιούνται στη λατρεία μας, ώστε να είναι αντικείμενα τα οποία κινούνται πάνω στις παραδοσιακές και βασικές αρχές της Εκκλησίας μας;

Ό,τι προσφέρεται στην αγορά αυτό αγοράζεται και τοποθετείται μέσα στη εκκλησία, ακόμη και αυτά που πωλούνται στα παζάρια, και βλέπουμε πολλές φορές σε ιερούς ναούς να κρέμονται στους τοίχους ιερές εικόνες, οι οποίες βρίσκονται σε πολύ κακή ποιότητα και κατάσταση και παρά ταύτα επειδή έχουν προσφερθεί στον ναό από ευσεβείς ανθρώπους, οι οποίοι θέλουν να κάνουν μια δωρεά για την ψυχή τους, ο ιερέας αναγκάζεται να τις κρεμά στους τοίχους ή βλέπουμε σκεύη όχι μόνο ιερά που βρίσκονται μέσα στο ιερό βήμα, αλλά και έξω στον κυρίως ναό, π.χ. τα μανουάλια, όπου οι πιστοί αφήνουν τα κεριά τους, να είναι και αυτά κατασκευασμένα από άθλιο, ευτελέστατο υλικό, το οποίο ποτέ η Εκκλησία μας και η Παράδοση μας, δεν το ηνέχθη, διότι μέσα

στην Εκκλησία χρησιμοποιούμε ό,τι καλύτερο υπάρχει, επειδή έτσι θέλουμε να λατρεύουμε τον Θεό των Πατέρων ημών. Παρά ταύτα, βλέπουμε ότι ένεκα της ανοχής, η οποία υπάρχει από μέρους της διοίκησης Εκκλησίας και ένεκα της αγνοίας, η οποία παραδέρνει πολλούς από εμάς, έχει αφηθεί αυτός ο χώρος πλήρως ελεύθερος στην ελευθέρα επιλογή και προσφορά αντικειμένων ιερών και άλλων, τα οποία εισάγονται στην λατρεία και σιγά σιγά καθιερώνονται χωρίς ανεπαισθήτως να παίρνουμε είδηση, ότι δι' αυτού του τρόπου αλλιώνεται η Παράδοση της Εκκλησίας μας.

Αυτές οι σκέψεις και αυτή η τοποθέτηση απέναντι στις ιερές λειτουργικές τέχνες είναι αυτές οι οποίες μας ώθησαν στο ιδρύσουμε ειδική Συνοδική Επιτροπή, την οποία ονομάσαμε «Ακαδημία Εκκλησιαστικών Τεχνών». Βαρύγδουπος είναι ο τίτλος, αλλά είναι τόσο σημαίνων το αντικείμενο με το οποίο έχει κληθεί η επιτροπή αυτή να ασχοληθεί, ώστε αξίζει τον κόπο, και δεν είναι καθόλου υπερβολή, να ονομάσουμε αυτή την προσπάθεια «ακαδημία», όχι μόνο διότι η επιτροπή αυτή θα έχει σκοπό να ερευνά ιστορικώς και επιστημονικώς την παράδοση της Εκκλησίας, ώστε ανά πάσα στιγμή να μας προσφέρει τους καρπούς αυτής της έρευνας, για να είμαστε και... εμείς συμπλέοντες με την Παράδοση, αλλά πρέπει να εξελιχθεί και σε ένα ιδανικό διδακτήριο και εργαστήριο, ώστε από εκεί να διδάσκονται να παίρνουν ιδέες οι διάφοροι κατάσκευαστές των ιερών αντικειμένων της λατρείας της Εκκλησίας μας, για να είμεθα όλοι βέβαιοι ότι βαδίζουμε πάνω στα ίχνη της Παραδόσεώς μας, υπέρ της οποίας αγωνιζόμεθα οι πάντες, υπέρ της οποίας μιλούμε οι πάντες.

Επομένως ο πρώτος λόγος για τον οποίο συγκαλείται η παρούσα Ημερίδα, είναι αυτή η περιστολή της ασυδοσίας, η οποία παρατηρείται σε όλες τις λειτουργικές τέχνες και βεβαίως και στον τομέα των ιερών αμφίων. Και αυτός ο τομέας έχει υποστεί την ίδια επίδραση την οποία έχουν υποστεί και όλες οι άλλες λειτουργικές τέχνες. Διότι μήπως κανελis από εμάς

σκέφτηκε ποτέ, όταν πηγαίνει π.χ. να αγοράσει μια στοφα για να ράψει ένα ιερό άμφιο, αν αυτή η στοφα είναι της Παραδόσεως μας ή τα σχήματα ή τα χρώματα τα οποία έχει; Αντιθέτως ό,τι μας προσφέρει ο έμπορος αυτό και παίρνουμε, και μάλιστα τις περισσότερες φορές όσο πολυτελέστερο είναι, τόσο περισσότερο ελκύει την συμπάθειά μας και την επιλογή μας. Αυτά όλα είναι θέματα τα οποία άπτονται της παραδόσεώς μας. Νομίζεται ότι είναι θέμα το οποίο ανάγεται στην επιλογή του καθενός μας, τι θα βάλει π.χ. ο ιερέας πίσω ως πόλο στο φελόνιό του;

Τα άμφιά μας δεν είναι ιδιωτική ενδυμασία μας. Δεν είναι όπως το αντερί μας, το οποίο μπορούμε να το κατασκευάσουμε χρησιμοποιώντας οιοδήποτε ύφασμα, ενός βεβαίως συγκεκριμένου χρώματος. Τα ιερά άμφια είναι άμφια λειτουργικά, ανήκουν στην Εκκλησία και την παράδοσή μας. Αυτά όλα που σας λέγω είμαι βέβαιος ότι οι περισσότεροι αγνοούν. Αγνοούν ότι δεν υπάρχει τέτοια ελευθερία επιλογής χρωμάτων και σχημάτων, τα οποία πολλές φορές προέρχονται από τις ετερόδοξες Εκκλησίες, παρά το γεγονός ότι μετά την Β' Βατικανή Σύνοδο η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία απλούστευσε όσο μπορούσε την εμφάνιση των ιερών αμφίων των λειτουργών της, με αποτέλεσμα αυτά που χρησιμοποιούνται σήμερα στην λατρεία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας να είναι λιτά και απέραντα ενδύματα, τα οποία δεν έχουν καμία σχέση με αυτά που κάποτε χρησιμοποιούνταν από την Εκκλησία αυτή.

Εν πάση περιπτώσει, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι θα πρέπει κάποτε να γνωστούν τα στοιχεία της Παράδοσης που συνθέτουν αυτόν τον χώρο και τα πλαίσια μέσα στα οποία θα κινηθούμε και εμείς σήμερα. Αυτό δεν σημαίνει πως εμποδίζουμε την ανάπτυξη της τέχνης. Αυτό πρέπει να υπάρχει, αλλά όπως πάντοτε λέμε, οι εξελίξεις πρέπει να κινούνται μέσα στα ευρέα πλαίσια τα οποία συνθέτουν αυτό το οποίο λέμε Παράδοση της Εκκλησίας μας.

Ένα άλλο θέμα το οποίο συνάπτεται με τα ιερά άμφια είναι η πολυτέλεια των αμφίων αυτών και στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν ενδιαφέρουσες απόψεις. Υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι ισχυρίζονται ότι τα ιερά άμφια θα πρέπει να είναι απλά, να είναι λιτά, να μην έχουν καμιά σχέση με την πολυτέλεια. Μάλιστα στο σημείο αυτό επικαλούνται και τον ΚΖ' κανόνα της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου. Θέλω να κάνω την διευκρίνιση παρά το ότι δεν τοποθετούμαι απέναντι στο πρόβλημα, ότι ο ΚΖ' ιερός κανών δεν αναφέρεται στα άμφια, αλλά στην καθημερινή ενδυμασία του ιερού κλήρου, η οποία, όπως λέγει ο κανών, δεν πρέπει να έχει τίποτε το πολυτελές και εξεζητημένο. Δηλαδή την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν ειδικές αμφιέσεις για τους κληρικούς. Υπήρχε η καθιερωμένη για όλο τον κόσμο και επειδή φαίνεται ότι υπήρχαν περιστατικά κατά τα οποία ορισμένοι κληρικοί μιμούνταν τους κοσμικούς στην πολυτέλεια, είτε των υφασμάτων, είτε των χρωμάτων της καθημερινής τους ενδυμασίας, ο ιερός κανών και επιβάλλει στους κληρικούς να είναι σεμνοί στην ενδυμασία τους. Αλλά, επαναλαμβάνω, στην καθημερινή τους ενδυμασία. Ο κανών αναφέρεται στο ένδυμα και όχι στο άμφιο. Το λέγω, γιατί πολλές φορές χρησιμοποιείται ο κανών για να πολεμηθεί η άποψη ότι μερικά άμφια είναι πολυτελή και επομένως ο ιερός κανών τα απαγορεύει.

Υπάρχουν και άλλοι οι οποίοι είναι τεταγμένοι υπέρ των πολυτελών αμφίων και βέβαια και αυτοί, υποθέτω, έχουν τους λόγους των, διότι πράγματι μέσα στην λατρεία της Εκκλησίας μας προσφέρουμε ό,τι ιερότερο, καλύτερο, ομορφότερο και αρτιότερο υπάρχει, διότι λατρεύουμε τον Θεό εξ όλης της ψυχής μας και εξ όλης της διανοίας μας. Γι' αυτό άλλωστε, είναι γνωστό από την παράδοση και στα περασμένα χρόνια, ότι οι παλαιότεροι Πατέρες μας, και αυτοί ακόμη που ασκήτευαν στο Άγιον Όρος, είχαν παρά ταύτα τέτοια πολυτελή άμφια, τα οποία βλέπουμε να υπάρχουν σήμερα στα μοναστήρια ή να υπάρχουν στα μουσεία.

Η Εκκλησία, μέσα από τις εκκλησιαστικές τέχνες, οδηγούσε την προαγωγή του πολιτισμού μας. Γι' αυτό ιεροί ναοί και τα ψηφιδωτά, οι αγιογραφίες που εντάσσονται στις λειτουργικές τέχνες ήταν ό,τι καλύτερο είχε να επιδείξει η κάθε εποχή.

Πρέπει, να είμαι δίκαιος, να επαναλάβω ότι στο σημείο αυτό διχάζονται οι απόψεις και θα σας διαβάσω δύο εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις που έχουν διατυπωθεί από δύο πολύ σημαντικούς ιεράρχες. Ο ένας είναι ο αείμνηστος Χαλκηδώνος Μελίτων και ο άλλος ο αείμνηστος Κοζάνης Διονύσιος.

Ας ακούσουμε την άποψη του μητροπολίτου Μελίτωνος, ο οποίος λέγει σε κάποιο λόγο του: « εδώ η κατεύθυνσις της πορείας της Εκκλησίας δια μέσου του δράματος της ιστορίας και ο στόχος είναι η ανάστασις... Αυτή είναι η Λειτουργία ημών, αυτό είναι το κήρυγμα ημών, αλλά γνωρίζομεν ότι δεν υπάρχουν λαμπηδών και αγαλλιάσις, ανάστασις, χωρίς Θαβώρ και χωρίς Γολγοθά. Από της Μεταμορφώσεως δια της Σταυρώσεως έχομεν και Ανάστασιν». Και τώρα έρχεται ει το προκείμενο: « δια τούτο και μεν δια την μεγάλην λειτουργικήν παράδοσιν της Πόλεως ταύτης (εν. της Κωνσταντινουπόλεως) επιμελούμεθα εδώ της λαμπρότητος της λειτουργικής αρχιερατικής αμφιέσεως, αλλ' όμως δεν προσηλούμεθα εις την λάμπην της, διότι εν συνεπεία πνευματικής ιστορικής εμπειρίας γνωρίζομεν ότι η όντως αλήθεια και το όντως κτήμα του επισκόπου και πάντως κληρικού είναι το κατασάρκιον μέλαν τριβώνιον, αλλά τα άλλα λάμποντα αρχιερατικά άμφια είναι τα ιερά σύμβολα της δόξης του Αναστάντος Βασιλέως Χριστού, η προαγγελία των εσχάτων της δευτέρας και ενδόξου παρουσίας Του, ημείς δε φορείς και κήρυκες των συμβόλων και των αληθειών των».

Ο δε αείμνηστος Κοζάνης Διονύσιος, έλεγε στο υπόμνημά του περί Θείας Λατρείας, που απηυθυνέ προς όλους τους επισκόπους της Εκκλησίας της Ελλάδος, στις 10 Αυγούστου 1985: « Η εποχή μας δεν σηκώνει προκλήσεις, οι άνθρωποι κουράστηκαν και δεν

έχουν ποτέ εμπιστοσύνη στις φανταχτερές τους πλούσιες εμφανίσεις. Η ιερατική λοιπόν αμφίεση και μάλιστα των επισκόπων, πρέπει να απαλλαγεί από τον φόρτο την Βυζαντινής βασιλικής μεγαλοπρέπειας και πολυτέλειας. Οι βαριές και χρυσές στολές ας μείνουν στις ιματιοθήκες και τα κειμηλιαρχεία των εκκλησιών μας και ας φορέσουμε σεμνά και ιεροπρεπή άμφια, που δεν προκαλούν και δεν σκανδαλίζουν, προπάντων ας απαλλαγούμε από τα βαριά σαμαροειδή ρώσικα άμφια, τις χρυσές και πολύχρωμες στολές και τα διάφορα σιδερικά σε πατερίτσες, δικηροτρίκερα και σταυρούς ευλογίας. Όλα αυτά δεν προσφέρουν τίποτα στην Θεία Λατρεία, αλλά αντίθετα πάρα πολύ την ζημιώνουν, γιατί πάντα ο εξωτερικός όγκος είναι σε βάρος της ουσίας. Όχι μόνο πρέπει να συνηθίσουμε αλλά και να ντρεπόμαστε να φοράμε πολλά χρυσά όταν λειτουργούμε. Η προσωπική πείρα πρέπει να μας διδάξει, ότι καταντά να μην λειτουργούμε, αλλά να έχουμε τον νου μας στα άμφια και να προσέχουμε πως θα βιδωθεί η πατερίτσα και μήπως πέσουν και σπάσουν τα δικηροτρίκερα. Όλα αυτά να λείψουν, να μείνουμε εἴθε ἄυθεροι και απερίσπαστοι για να τελέσουμε την Θεία Λειτουργία ως ιερείς και όχι ως στολισμένοι με ξένα άμφια και διαδήματα και παριστάνοντες τους Βασιλείς.»

Δύο εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις σεβαστές, διότι έχουν επιχειρήματα και ο μεν και ο δε. Μέσα στα θέματα της σημερινής Ημερίδος έχει προστεθεί και το θέμα της εξωτερικής αμφιέσεως των κληρικών. Όπως είπε και ο Σεβ. Πρόεδρος της Συνοδικής Επιτροπής σε δική μου πρωτοβουλία και πρόταση οφείλεται η συμπερίληψη και του θέματος αυτού μεταξύ όλων των άλλων.

Κάποτε ηρωτήθη από έναν δημοσιογράφο, εάν θα δεχόμουν να αφαιρεθεί το ράσο από τους κληρικούς και απήντησα με εκκλησιολογική ευθύνη και συνέπεια ότι, αν το αποφασίσει ποτέ αυτό Ιερά Σύνοδος, εγώ θα πειθαρχήσω και βεβαίως δεν θα περιμένατε από τον Αρχιεπίσκοπο να κηρύξει επανάσταση είτε εναντίον της Ιεράς Συνόδου, είτε εναντίον της Ιεράς Παράδοσης. Αλλά για να φτάσουμε κάποτε εκεί, θα πρέπει να προηγηθεί μια

εργώδης προσπάθεια να ανευρώμεν τα αίτια ένεκα των οποίων τίθεται το θέμα. Δεν πρέπει να αγνοείται προφανώς ότι, κατ' αρχην, η πρόταση είτε για την κατάργηση – για τον έγγαμο κλήρο – του ράσου, είτε για περιορισμό των χειρίδων, είτε για κάποια πρακτικότερα διαρύθμιση του, προήλθε από τον Ιερό Σύνδεσμο Κληρικών Ελλάδος.

Επειδή είμαστε φιλελεύθεροι άνθρωποι και επειδή ανήκουμε στην πιο ελεύθερη θρησκεία του κόσμου, που είναι η αγία Ορθόδοξος Εκκλησία, γι' αυτό πιστεύω πως δεν πρέπει να καταπιέζουμε τις συνειδήσεις των ανθρώπων, αλλά να δίδουμε την ευκαιρία να ακούγονται οι διάφορες απόψεις. Δεν σημαίνει ότι επειδή θα ακουσθεί κάτι., ευθύς αμέσως υιοθετείται. Ο καθένας ως έχει την ελευθερία να προβάλλει τις απόψεις του, οι άλλοι να τις ακούμε, και ενδεχομένως, εν συνεχεία, να τις κρίνουμε.

Επαναλαμβάνω όμως ότι ένα συνέδριο ή μια ημερίδα, δεν υποκαθιστά και δεν αντικαθιστά την ανώτατη διοικητική αρχή της Εκκλησίας, που είναι η Ιερά Σύνοδος, η μόνη αρμόδια να λάβει επί του προκειμένου αποφάσεις.

Θέλω να σας διαβεβαιώσω ότι ως πρόεδρος αυτού του οργάνου, ότι δεν πρόκειται ποτέ η Ιερά Σύνοδος χωρίς νηφαλιότητα, χωρίς ευθύνη, χωρίς γνώση των πραγμάτων και χωρίς αγάπη προς τον ιερό κλήρο και τον ευσεβή λαό, να πάρει αποφάσεις, οι οποίες θα είναι αντίθετες, είτε με την παράδοση, είτε με την ευσέβεια του λαού μας, τον οποίο ποτέ δεν πρέπει να περιφρονούμε και του οποίου την γνώμη δεν πρέπει να θέτουμε εκποδών. Μιμη αυτή την λογική ετέθη το θέμα αυτό προς συζήτηση μεταξύ των θεμάτων της παρούσης Ημερίδος. Θέλω να πιστεύω ότι θα δικαιολογήσεται αυτήν την ευαισθησία μας, ευαισθησία η οποία προέρχεται από την αντιμετώπιση ~~μετά~~ σοβαρότητος αλλά και παρρησίας ενός θέματος, το οποίο ούτως ή άλλως έχει απάσχολήσει ένα μικρό ή μεγαλύτερο τμήμα του ιερού μας κλήρου.

Το να κλείνουμε τα μάτια μας σε προβλήματα τα οποία τίθενται, αυτό δεν μας βοηθάει, αλλά αντιθέτως είναι η πολιτική της στρουθοκαμήλου, κλείνουμε τα μάτια ενώ υπάρχει μπροστά μας το αντικείμενο, το οποίο ούτως ή άλλως υφίσταται. Το τέλειο, το καλύτερο, το άριστο είναι να τίθενται τα ζητήματα, τα προβλήματα, τα επιχειρήματα εκατέρωθεν και δια της κοινής συμμετοχής των πολλών, αλλά και της αναμείξεως αυτών των στοιχείων τελικά, να υιοθετούνται οι πλέον πρόσφορες για την περίπτωση απόψεις, απόψεις που θα αποτελούν το συμπίλημα των διαφορετικών τάσεων, οι οποίες υπάρχουν στο εκκλησιαστικό μας σώμα. Είμαι βέβαιος ότι αυτό θα πράξουμε, επειδή όλοι αγαπούμε την Εκκλησία και κανένας δεν θέλει ούτε να σκανδαλίζει ούτε να οδηγήσει την Εκκλησία σε περιπέτεια.

Αγαπητοί αδελφοί και πατέρες,

Ιδιαίτερα θέλω να χαιρετίσω την εν μέσω ημών παρουσία των μοναζουσών, οι οποίες είναι εδώ προσκληθείσες, διότι ασχολούνται με τα ιερά άμφια.

Ξέρετε ότι σήμερα στην Εκκλησία μας υπάρχουν γυναικείες μονές οι οποίες κατασκευάζουν άμφια, δηλαδή χρυσοκέντητα κ.λπ., και επομένως θεωρήσαμε πως ήταν απαραίτητο ή μάλλον κάτι θα έλειπε κάτι το σημαντικό από την παρούσα ημερίδα, αν δεν ήσαν παρούσες και οι αδελφές μας αυτές, οι οποίες ασχολούνται με το αντικείμενο που αποτελεί το θέμα μας στην ημερίδα αυτή.

Επίσης θέλω να χαιρετίσω την εν μέσω ημών παρουσία των ιερορραπτών, επειδή και αυτοί οι άνθρωποι αγαπούν την Εκκλησία.

Εν κατακλείδι, ευχαριστώ τους Σεβασμιωτάτους Ιεράρχες, τους Πανοσιολογιωτάτους και Αιδεσιμολογιωτάτους Πατέρες, τους Ελλογιμοτάτους Καθηγητές και Εισηγητές στα στα

διάφορα θέματα της Ημερίδος., όλους σας αλλά και τους έντιμους συνεργάτες στον τομέα των ιερών αμφίων.

Και με τις σκέψεις αυτές και επικαλούμενος και την χάρη και ευλογία του Θεού, κηρύσσω επισήμως την έναρξη των εργασιών της παρούσης Ημερίδος».

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ.

1. Συμεών Θεσσαλονίκης, P.G. 155, 868 D.
2. Εφεσ. 4, 24.
3. Ι. Μ. Φουντούλη. Λειτουργική. Α Θεσσαλονίκη. 1993, σ 64.
4. P.G. 68, 824, Β.
5. Συμεών Θεσσαλονίκης, P.G. 155, 261C & 880C, Ματθ. 14, 36.
6. Γρηγορίου Ιερομονάχου. Η Θεία Λειτουργία, εκδ. γ' Αγ. Όρος 1993, σ 64.
7. Εξοδ. 29, 4 – 10.
8. Ιωαν. 19, 23.
9. Εφ. Δ', 22 – 23.
10. Ματθ. ιη', 20.
11. Ψαλμ. 131,9.
12. Μακάριος ο Αιγύπτιος. Β.Ε.Π. 41, 151.
13. Αποκ. ιθ' 7.
14. Ματθ. κβ' 30.
15. Α Κορ. ιβ' 13.
16. Λουκ. κδ' 4.
17. Ματθ. ιζ' 2.
18. Εκκλησιαστική Ιστορία 10, 4.
19. Migne 35, 829.
20. Migne P.L. 24, 437.
21. P.G. 31. 977, 980.
22. Κατά την ένδυση του στιχαρίου, οι ιερείς απαγγέλουν την εξής ευχή: « Εὐλογητός ὁ Θεός ἡμῶν πάντοτε νῦν καί ἄει καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ἐλέησον. Ἀγαλλιάσεται ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. ἐνέδυσέ με γὰρ ἱμάτιον σωτηρίου, καί χιτῶνα εὐφροσύνης περιέβαλέ με. ὡς νυμφίῳ περιέθηκέ μοι μίτραν, καί ὡς νύμφην κατεκόσμησε μέ κόσμῳ. Πάντοτε νῦν καί ἄει καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.»
23. Εκκλησιαστική Ιστορία και Μυστική Θεωρία. P.G. 98, 6. 393.
24. Κωνσταντίνου Καλλινίκου, Ο χριστιανικός Ναός και τα τελούμενα εν αυτώ, εκδ. γ', Αθήνα, 1969, σ 481.

25. Εκκλησιαστική Ιστορία και Μυστική Θεωρία, P.G. 98, 6, σ 393 A – C.
26. Περί του Θείου Ναού και των εν αυτώ. P.G. 155. Άπαντα, Θεσσαλονίκη 1993, σ 321. και Ι. Μ. Φουντούλη, Το λειτουργικόν έργον Συμεών Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1966.
27. Εκκλησιαστική Ιστορία και Μυστική Θεωρία, P.G. 98, σ 393.
28. Περί της Θείας Λειτουργίας. Άπαντα, Θεσσαλονίκη 1993, σ 109.
29. Λουκ. 24, 4.
30. « Εἶτα προσέρχεται τῷ ἱερεῖ ὁ διάκονος κρατῶν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τό στιχάριον καί τὰ ἐπιμανίκια, σὺν τῷ ὄραρίῳ καί ὑποκλίνας τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν λέγει ἠρέμως: Εὐλόγησον δέσποτα τό στιχάριον σὺν τῷ ὄραρίῳ. Ὁ δέ ἱερεὺς εὐλογῶν, ἦτοι σφραγίζων αὐτὰ σταυροειδῶς, λέγει: Εὐλογητός ὁ Θεός ἡμῶν πάντοτε, νῦν καί ἀεί καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ὁ διάκονος ἀσπαζόμενος τὴν δεξιάν τοῦ ἱερέως λέγει: Ἀμήν. Καί ἀποσύρεται εἰς ἓν μέρος τοῦ ἱερατείου, πρὸς περιβολὴν τῆς στολῆς αὐτοῦ. Εἶτα ἀσπαζόμενος τό ὄράριον, ἐπιθέτει ἐν τῷ ἀριστερῷ αὐτοῦ ὦμῳ, λέγων: Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ, πλήρης ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ τῆς δόξης σου».
31. Περί ιερῶν χειροτονιῶν 155. Άπαντα σ 165.
32. Δ. Ν. Μωραΐτη. Οράριον, Ἡλιος σ 947.
33. Αυτόθι.
34. Αυτόθι, σ 381.
35. Migne 87, γ' 3988 AB.
36. Περί του Θείου Ναού, Άπαντα, σ 168. Θεσσαλονίκη 1993.
37. «Εἶτα λαβῶν τό ἐπιτραχήλιον, σφραγίσας δέ καί ἀσπαζόμενος τόν ἐπί τοῦ ἀυχένος σταυρόν, περιτίθεται αὐτό λέγων: Τοῦ Κυρίου, δεηθῶμεν. Κύριε, ἑλέησον. Εὐλογητός ὁ Θεός, ὁ ἐκχέων τὴν χάριν αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ἱερεῖς αὐτοῦ. ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς, τό καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τόν πώγωνα τοῦ Ἄαρῶν, τό καταβαῖνον ἐπὶ τὴν ὦαν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ. Πάντοτε, νῦν καί ἀεί καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.»

38. Περί των ιερών χειροτονιών. Άπαντα, σ 168. Θεσσαλονίκη 1993.
39. Συμεών Θεσσαλονίκης, Migne P.G. 155 713 A.
40. Απόκρισις προς τινας ερωτήσεις. Άπαντα, σ 358. Θεσσαλονίκη 1993.
41. Αυτόθι.
42. Ματθ. 3, 4.
43. Προς τινάς ερωτήσεις αρχιερέως. P.G. 155, σ 916. A.
44. P.G. 155. σ 4
45. Migne P.G. 67, 1072.
46. P.G. 87, 3988.
47. Λουκ. 12, 35.
48. Λεξικό Συμβόλων, Αθήνα 1992, σ 182 – 3.
49. « Εἶτα λαβὼν τὰ ἐπιμάνικα σφραγίσας καὶ περιτιθέμενος ταῖς χερσίν, τό μὲν κατὰ τὴν δεξιάν, λέγει: Ἡ δεξιὰ σου, Κύριε, δεδόξασται ἐν ἰσχύϊ. Ἡ δεξιὰ σου χεῖρ, Κύριε, ἔθραυσεν ἔχθροῦς. καὶ τῷ πλήθει τῆς δόξης σου συνέτριψας τοὺς ὑπεναντίους. Πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Τό δέ κατὰ τὴν ἀριστεράν, λέγει: Αἱ χεῖρες σου ἐποίησαν με καὶ ἔπλασαν με. συνέτισόν με καὶ μαθήσομαι τὰς ἐντολάς σου. Πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».
50. Συμεών Θεσσαλονίκης. P.G. 155, 713, C.D.
51. Γρηγορίου ιερομονάχου. Η Θεία Λειτουργία, Άγ. Όρος, γ' εκδ. 1993, σ 67.
52. Ε.Π.Ε ΙΙ, 58.
53. Κωνσταντίνου Κούρκουλα, τα άμφια, Έρσησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 2^{ος}, σ 405 και 417.
54. Goar, Ευχολόγιον, σ 357 – 8.
55. Migne 138, 988 – 9. και Κων. Καλλινίκου, Ο χριστιανικός ναός κ.λπ. Αθήνα 1969. εκδ. 3^η, σ 485.
56. « Εἶτα λαμβάνει τό ἐπιγονάτιον, ἔάν ἔχει ὄφθικιον ἐκκλησιαστικόν, εὐλογεῖ αὐτό καὶ σφραγίσας ἀσπασάμενος λέγει: Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἐλέησον. Περίζωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τόν μηρόν σου δυνατέ, τῇ ὡραιότητί σου. καὶ ἔντεινε καὶ κατευοδοῦ καὶ βασιλευε, ἕνεκεν ἀληθείας,

καί πραότητος καί δικαιοσύνης. καί ὁδήγησει σε θαυμαστῶς ἢ δεξιά σου. πάντοτε, νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».

57. Migne 138, 988 – 9.

58. « Εἶτα λαβῶν τό φελώνιον, καί εἰ μὲν ἔχει εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, οὐκ εὐλογεῖ αὐτό, ἀλλά μόνο ἀσπάζεται. Εἰ δέ οὐκ ἔχει, εὐλογεῖ καί ἀσπάζεται. Καί ἐνδύομενος αὐτό λέγει: Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἑλέησον. Οἱ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην, καί οἱ ὅσιοί σου ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται. Πάντοτε, νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».

59. Κ. Καλλινίκου, Ο χριστιανικός ναός κ.λπ. εκδ. γ', Αθήνα 1969, σ 484.

60. P.G. 98, σ 393.

61. Αυτόθι.

62. P.G. 87γ', 3988.

63. Ματθ. 27, 27.

64. Εκκλησιαστική Ιστορία και Μυστική Θεωρία, 98, σ 393.

65. Ἀπαντα, Θεσσαλονίκη 1993, σ 322.

66. Migne P.G. 138, 1021.

67. Ε.Π.Ε. 3, 228. Α Κορίνθ. 1, 30.

68. Ἀπαντα Θεσσαλονίκη 1993, σ.168.

69. « Ὁ διάκονος ἔκφωνεῖ: Δέσποτα, τόν ἱερόν σάκκον. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Πάντοτε, νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἐν τῷ ἐνδύεσθαι τόν ἀρχιερατικόν σάκκον τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε ἑλέησον. Οἱ ἀρχιερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην καί οἱ ὅσιοί σου ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται. Πάντοτε, νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».

70. Περὶ Πατριαρχικῶν προνομίων. Migne 138, 1020 – 28.

71. Migne P.G. 119, 949.

72. Σιλβέστρου Συρόπουλου, Ιστορία της εν Φλωρεντία Συνόδου, σ 283.

73. Μ. Γεδεών, Κανόν. Διατάξεις, τομ. Α, σ 145.

74. Ἰωαν. 19, 2 – 3.

75. «Ἐν τῷ ἐνδύεσθαι τὸ ἱερόν ὡμοφόριον ὁ διάκονος λέγει: Εὐλόγησον, δέσποτα, τὸ ἱερόν ὡμοφόριον. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἐλέησον. Ἐπί τῶν ὡμῶν, Χριστέ, τὴν πλανηθεῖσαν ἄρας φύσιν, ἀναληφθεὶς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσήγαγες. Πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».
76. Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 2^η ἐκδοσὴ, Αθήνα 1959, σ 156.
77. Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 2^{ος}, Αθήνα 1963, σ 497.
78. Βιβλ. Α', ἐπιστολ. 136, Migne 78, 272.
79. Αυτόθι.
80. Μυστικὴ Θεωρία. P.G. 98, σ 396 Α.
81. P.G. 138, 1021.
82. P.G. 155, σ 260 CD.
83. «Εὐλόγησον Δέσποτα τὸν ἱερόν στέφανον. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἐλέησον. Ἔθηκας ἐπὶ τὴν κέφαλήν αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθων τιμίων. ζωὴν ἠτήσατό σε καὶ ἔδωκας αὐτῷ μακρότητα ἡμερῶν. Πάντοτε. Νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».
84. Σεργίου Μμακραίου, Ὑπόμνημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, σ 390. καὶ Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σ 762.
85. Περὶ Πατριαρχικῶν προνομίων: Migne 138, 1029.
86. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη ΙΔ' κεφ ΛΔ' Migne P.G. 146, 1169 καὶ Ράλλη καὶ Πότλη, σύνταγμα τομ. 4^{ος} σ 539.
87. Α Κορίνθ. 11, 4.
88. P.G. 155, σ 872.
89. Αθανασίου Ὑψηλάντου, Τα μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Κωνσταντινούπολις 1870, σ 129, καὶ Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Ἱεροσολύμων, σ 484.
90. Στεφανίδου, σ 761.
91. Μανουὴλ Γεδεών. Κανόν. Διατάξεις, τομ. Α, σ 46.
92. Αθ. Ὑψηλάντου, τα μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Κων/πολις 1870, σ 177.
93. Στεφανίδου, σ 762, σημ. 3.
94. Αθ. Ὑψηλάντου, αυτόθι.

95. « Εὐλόγησον δέσποτα τὴν ἱεράν ράβδον. ~~Εὐ~~λογητός ὁ Θεός ἡμῶν, πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ᾠμήν. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἑλέησον. Ράβδον δυνάμεως ἑξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ᾠμήν».

96. Ματθ. 10, 10.

~~97.~~ Μυστική Θεωρία, P.G. 98, σ 405 D.

98. Migne 112, στ 1044.

99. Φραντζή, σ 306.

100. Περὶ ἱερῶν χειροτονιῶν. Ἀπαντα. Θεσσαλονίκη 1993, σ 192 καὶ P.G. 155, σ 441, AB.

101. Περὶ Θείας Λειτουργίας, σ 107.

102. «Εὐλόγησον δέσποτα τὸ ἱερόν ἐγκόλπιον. Εὐλογητός ὁ θεός ἡμῶν, πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ᾠμήν. Τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Κύριε, ἑλέησον. Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί ὁ Θεός καὶ πνεῦμα εὐθές ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ᾠμήν».

103. Περὶ ~~κατά~~λόγου, P.G. 155, σ 68 D.

104. Λουκ. 9, 23.

105. Ματθ. 23, 5.

106. Ὅτι ἐστὶ Θεός ὁ Χριστός, παράγραφος 10, Migne 48, 826.

107. Αντιρρητικός Γ. Migne 100, 433 – 436.

108. Περὶ χειροτονιῶν, P.G. 155, σ 441 B.

109. Περὶ Θείας Λειτουργίας, P.G. 155, σ 257 A.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

- Ενισλείδης Μ. Χρήστος. «Τα ιερατικά άμφια των Εκκλησιών, Ανατολικής και Δυτικής». Αθήνα 1981.
- Θεοχάρη Σ. Μαρία. «Εκκλησιαστικά χρυσοκέντητα». Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1986.
- Θεοχάρη Σ. Μαρία. « Πολυτελή υφάσματα στο Βυζάντιο, κοσμικά και εκκλησιαστικά». Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν. Αθήνα 1984.
- Κομίνης Θ. Α. «Οι θησαυροί της Μονής Πάτμου». Εκδοτική Αθηνών 1988.
- Μανάφης Κ. « Σινά: οι θησαυροί της Μονής». Εκδοτική Αθηνών 1990.
- π. Μεντιδάκης Εμ. Γεώργιος. « Τύπος και συμβολισμός στην Ορθόδοξη λατρεία, Α΄». Ηράκλειο 1997.
- Πανώτης Αριστείδης. « Παύλος ΣΤ΄ – Αθηναγόρας Α΄. Ειρηνοποιοί». Αθήνα 1971.
- π. Παπαγιάννης Κωνσταντίνος. « Λειτουργική – Τελετουργική». Γενική Διεύθυνση Εκκλησιαστικής Παιδείας, Αθήναι 1973.
- Παπαντωνίου Ιωάννα. « Η Ελληνική ενδυμασία από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20^{ου}». Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1981.
- Σταυρινού Αμβροσίου, σχολάζοντος Μητροπολίτου Καισαρείας. «Αι αρχαιόταται και οι σύγχρονοι Λειτουργίαι των κυριωτερων του Χριστού Εκκλησιών». Πάτριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 2001.
- « Άμφια. Το ένδυμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μουσείο Μπενάκη 1 – 30 Σεπτεμβρίου 1999». Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα. Αθήνα 1999.
- « Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπεδίου».
- Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Συνοδική Επιτροπή Εκκλησιαστικής Τέχνης και Μουσικής. « Τα ιερατικά άμφια και η εξωτερική περιβολή του Ορθόδοξου

κλήρου». Έκδοσις του κλάδου εκδόσεων της επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος. Αθήνα 2002.

- «Ιεροτελεστία και Πίστη, Βυζαντινή τέχνη και Θεία Λειτουργία» Αθήνα 1999.
- Αριστείδη Πανώτη, « Η πατροπαράδοτη τάση της Εκκλησίας. Το ενδυματολόγιο της Ιερωσύνης». Εκκλησιαστική εφημερίδα «ΑΛΗΘΕΙΑ» Απρίλιος 2002, σ.
- Δ.Χ.Α.Ε. περ. Δ', τόμ. ΙΖ', 1993 - 1994. Αθήνα 1994. Παπαμαστοράκης Τίτος. « Η μορφή του Χριστού - Μεγάλου Αρχιερέα », σ. 67 - 76.
- Houston G. Mary. " Ancient Greek, Roman and Byzantine costume and decoration". London Adam and Charles black. (σ. 162 - 179).
- Melanges Venance grumel. I. N. Thierry. Le costume Episcopal Byzantine. Institut Francaiw d' etubes Byzantines. Paris 1966. (σ. 309 - 315).